

**Koloniale en postkoloniale ontmoetings:
Representasie en identiteit in die romans *Eilande*
(Dan Sleigh) en *Pelican Bay* (Nelleke
Noordervliet)**

Marié Roux

Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die graad
van Magister in die Lettere en Wysbegeerte aan die
Universiteit van Stellenbosch

Studieleier: Prof. D.P. van Zyl

Desember 2007

VERKLARING

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat, my eie oorspronklike werk is en dat ek dit nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê het nie.

Handtekening:

Datum:

BEDANKING

Ek wil graag die volgende paar instansies en persone bedank, veral dié wat my studie in Nederland moontlik gemaak het:

- Die Stichting Studiefonds voor Zuidafrikaanse Studenten, Amsterdam
- Die Nederlandse Taalunie en Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek
- Die Van Ewijck-stigting
- Die Internasionale Kantoor van Universiteit van Stellenbosch
- Die Departement van Afrikaans en Nederlands vir hul ondersteuning en motivering gedurende 'n aantal jare van studie
- Die kennis en hulpvaardigheid van dosente by Universiteit Leiden: Eep Francken, Korrie Korevaart, Ton Anbeek, Heilna du Plooy, Isabel Hoving en Peter van Zonneveld

Sonder die volgende persone sou die voltooiing van hierdie tesis nie moontlik wees nie en wil ek my dank ook aan hulle uitspreek:

- Prof Dorothea van Zyl, my studieleier, vir haar waardevolle insigte en hulp
- Vriende en familie vir deurlopende ondersteuning en aanmoediging
- My pa, vir sy inspirasie om die wêreld van letterkunde te betree
- My ma, omdat sy altyd in my geglo het

OPSOMMING

Die studie ondersoek die wyse waarop die representasie van die geskiedenis en van die "ander" binne *Eilande* (2002) deur Dan Sleigh en *Pelican Bay* (2002) deur Nelleke Noordervliet saamhang met die konstruksie van die karakters se identiteit. Die ondersoek gee aanvanklik ter kontekstualisering kort biografiese inligting oor die twee outeurs en hulle onderskeie oeuvre's, asook 'n oorsig oor die resepsiegeskiedenis van die twee gekose postkoloniale romans. In die teoretiese verkenning wat hierop volg, word 'n oorsig gegee oor postkoloniale literatuur in die algemeen en, meer spesifiek, in onderskeidelik Nederland en Suid-Afrika. Verskillende perspektiewe op die representasie van die geskiedenis en die "ander" word gegee, met spesifieke aandag aan die verwantskap tussen hibriditeit, sinkretisme en identiteit.

Dié teoretiese insigte vorm 'n basis vir die romananalise, waarin die verwantskappe en verskille tussen dié twee postkoloniale tekste uitgelig word. Daar word bepaal dat *Eilande* en *Pelican Bay* wel as postkoloniaal gesien kan word, aangesien beide eerstens op verskillende maniere kritiek lewer op die koloniale bestel en tweedens verskyn het in 'n era wat volg op die koloniale tydperk. Hibriditeit is 'n belangrike begrip in dié studie met betrekking tot die identiteitsvorming van sommige prominente karakters. Daar word tot die gevolgtrekking gekom dat die term *dinamiese kulturele hibriditeit* gebruik kan word in besprekings in verband met die postkoloniale vermenging van identiteite. Hoewel daar in die twee romans tegnieke gebruik word om 'n stem te gee aan die stemlose marginale subjekte, kom daar egter in beide leemtes voor om hulle as volwaardige karakters uit te beeld. Beide romans het uiteindelik ten doel om uit te wys dat die geskiedenis én die "ander" eintlik onkenbaar is en dat daar nie slegs een waarheid bestaan nie. Die "eilande"-motief wat herhaaldelik aan bod kom in albei romans, sluit aan by aspekte soos identiteit, bannelingskap en ontheemding. Ten slotte blyk nie slegs uit die romans hoe sterk die onderskeie karakters deur hul verskillende sosio-historiese kontekste gevorm word nie, maar ook uit die benadering van die skrywers in hulle eietydse kritiek op onderdrukkende stelsels soos die VOC en/of slawerny.

SUMMARY

This study investigates the way in which the representation of history and of the "other" coheres with the construction of the identity of the characters in *Eilande* (2002) by Dan Sleight and *Pelican Bay* (2002) by Nelleke Noordervliet. Initially the research contextualises the authors and their novels by means of a short biographical introduction on the two authors and their different oeuvre's, as well as an outline of the reception history of the two chosen postcolonial novels. The theoretical background which follows, gives a review on postcolonial literature in general and, more specific, in the Netherlands and South Africa respectively. Different perspectives on representation of the history and the representation of the "other" are provided, with specific attention to the relationship between hybridity, syncretism and identity.

These theoretical insights form the basis for the analysis of the two novels, where the relationships and differences between these two postcolonial texts are highlighted. The conclusion is that *Eilande* and *Pelican Bay* could be seen as, firstly postcolonial, as both novels provide criticism on the colonial order in different ways and, secondly, were published during a period which followed the colonial era. Hybridity is an important term in this study, with reference to the forming of identity of some of the prominent characters. The conclusion is that the term *dynamic cultural hybridity* could be used in discussions about postcolonial mixed identities. Although both novels use techniques to give a voice to voiceless marginal subjects, shortcomings in their portrayal as fully-fledged characters do, however, exist. Both novels also have as an ultimate objective to prove that it is impossible to know history and the "other" and that no one truth exists. The motif of *islands* which appears frequently in both novels is related to aspects like identity, exile and alienation. In conclusion it is not only apparent how strongly the different characters in the novels are formed by their socio-historical contexts, but also from the approach of the authors in their contemporary criticism on oppressing systems like the VOC and/or slavery.

INHOUD

1. Inleiding en vraagstelling	3
2. Die romans, hul konteks en resepsie	7
Nelleke Noordervliet	7
Biografie en skrywerskap	7
<i>Pelican Bay</i>	9
Resepsiegeskiedenis van <i>Pelican Bay</i>	11
Dan Sleigh	15
Biografie en skrywerskap	15
<i>Eilande</i>	16
Resepsiegeskiedenis van <i>Eilande</i>	20
3. 'n Teoretiese verkenning	23
Postkolonialisme – 'n verkenning	23
Koloniale teenoor postkoloniale literatuur	23
Nederlandse postkoloniale literatuur en die Nederlandse Antille	27
Afrikaanse literatuur in 'n postkoloniale Suid-Afrika	33
Perspektiewe op representasie	37
Representasie van die geskiedenis	39
Representasie van die "ander"	44
Perspektiewe op identiteit	51
Subjektiviteit	51
Identiteit	52
Hibriditeit en sinkretisme	58
3.4. Samevatting	64
4. 'n Analise van die romans	66
In 'n postkoloniale kader gesien	66
Hoe word die geskiedenis gerepresenteer?	69
Hoe word die "ander" gerepresenteer?	78

"Difference"	78
Stereotipering	80
'n Stem aan die stemloses?	87
Identiteit	99
4.4.1 Bannelinge	103
4.4.2 Verlange en verwerping	104
4.4.3 Meester/slaaf-verhoudings	106
4.4.4 Vervreemding/Ontheemding	107
Invloed van hibriditeit/sinkretisme op identiteit	110
5. Gevolgtrekking	115
Bronnelys	120

HOOFSTUK 1

INLEIDING EN VRAAGSTELLING

The job facing the cultural intellectual is therefore not to accept the politics of identity as given, but to show how all representations are constructed, for what purpose, by whom, and with what components (Said 1993:314).

Bogenoemde aanhaling uit *Culture and Imperialism* (1993) van Edward Said som die uitgangspunt van hierdie studie goed op, naamlik dat die identiteit van 'n individu of 'n groep nie as 'n gegewe aanvaar kan word nie. Daar moet steeds in ag geneem word dat die representasie wat hiermee saamhang, gekonstrueer is deur iemand en met 'n bepaalde doel. Daar word in dié navorsing ingegaan op die wyse waarop die representasie van die geskiedenis en van die "ander" binne die twee gekose postkoloniale romans saamhang met die konstruksie van die karakters se identiteit. Hierdie uitgangspunte is onderliggend aan die hipotese dat hedendaagse outeurs soos Dan Sleight en Nelleke Noordervliet, wat skryf binne 'n postmoderne en postkoloniale konteks, in mindere of meerdere mate op die hoogte van sake is van postkoloniale aspekte wat saamhang met historiese romans en dit doelbewus ontgin ten einde 'n onderliggende boodskap oor te dra wat konsekwensies het vir die manier waarop die romans gelees word.

'n Verdere doelstelling met die studie was om 'n Nederlandse en Afrikaanse roman te kies ten einde te probeer vasstel of daar in hierdie opsig verskille tussen dié twee postkoloniale literature aangedui kan word – uiteraard met inagneming van die feit dat diepgaande gevolgtrekkings nie bereik kan word op grond van slegs twee romans nie. In aansluiting by my keuse om 'n vergelykende studie te doen van twee postkoloniale romans, is die kriterium gestel dat beide in 'n Nederlandse kolonie en ten minste gedeeltelik tydens die koloniale era moes afspeel.

Die keuse van romans om vergelykende navorsing te steun, is egter nie 'n maklike proses nie. In Afrikaans was daar wel 'n hele paar romans wat aan bogenoemde kriterium voldoen. 'n Hele paar van André P. Brink sou van toepassing kon wees, asook 'n roman soos *Pieterella van die Kaap* (2000) deur Dalene Matthee. Die keuse het egter op Dan Sleight se *Eilande* (2002) geval, miskien gedeeltelik omdat dit op daardie stadium die mees resente roman oor hierdie onderwerp was. Met die Nederlandse literatuur is dit anders gestel - dit was moeilik om 'n geskikte resente

roman te vind wat afspeel in die koloniale era. Daar is talle romans oor Indonesië asook oor Suriname en die Nederlandse Antille in die Karibiese gebied, maar min wat in die koloniale tyd afspeel. Dit geld byvoorbeeld vir die meeste postkoloniale romans deur inheemse Nederlandse skrywers van Suriname of die Nederlandse Antille, wie se romans ek graag sou wou gebruik. Hoewel hul romans as postkoloniaal gesien kan word, speel hulle nie af in die koloniale tydperk nie. *Pelican Bay* deur Nelleke Noordervliet, wat verskyn het in dieselfde jaar as *Eilande*, naamlik 2002, was uiteindelik die keuse, aangesien die roman myns insiens goed inpas by die navorsingtemas, nie slegs weens die tydperk waarin dit gedeeltelik afspeel nie, maar ook weens die sinvolle kommentaar wat gelewer word ten opsigte van die meeste onderwerpe wat ter sprake kom in hierdie studie, soos die wisselwerking tussen fiksie en geskiedenis, perspektiewe op die "ander", identiteit en hibriditeit. Albei romans het ook in 2002 verskyn.

Die eerste gedeelte van die titel, "Koloniale en postkoloniale ontmoetings", dui eerstens op gedeeltes in die romans waar die koloniseerder met die "ander" in aanraking kom in die dele van die twee romans wat afspeel tydens die koloniale era. Dit dui tweedens op postkoloniale ontmoetings wat plaasvind op verskillende vlakke: In die gedeeltes oor die koloniale era word daar byvoorbeeld soms kritiek gelewer op die koloniale bestel en in dele wat handel oor die postkoloniale era (byvoorbeeld die verhaal van Ada in *Pelican Bay*) word daar vanselfsprekend 'n kritiese blik aangetref op die koloniale era in die Karibiese gebied. Postkoloniale "ontmoetings" vind derdens ook in 'n sekere sin plaas tussen die outeur, karakters in die roman en die leser daarvan. Dit is inderdaad juis deur middel van hierdie "ontmoetings" met karakters in romans dat die leser meer te wete kom oor 'n spesifieke tydperk of 'n sekere onderwerp uit die geskiedenis.

Die bespreking gee aanvanklik ter kontekstualisering 'n uiteensetting van die twee outeurs en hulle romans, waarin *Eilande* en *Pelican Bay* afsonderlik bespreek word. Eerstens word 'n kort biografie van die onderskeie outeurs gegee, dan volg 'n oorsigtelike opsomming van die verhaal, gevolg deur die roman se resepsie-geskiedenis.

Hoofstuk 3 bestaan uit 'n teoretiese verkenning van die genoemde aspekte wat in hierdie romans aan bod kom. 'n Oorsig word eers gegee oor postkoloniale literatuur in die algemeen en, meer spesifiek, oor hoe postkoloniale literatuur in

onderskeidelik Nederland en Suid-Afrika gesien word. Verskillende historiese ontwikkelinge in die Karibiese gebied en Suid-Afrika het uiteraard aanleiding gegee tot verskille in die onderskeie literature, soos Sastry (2002:276) aandui:

What distinguishes South Africa from the Caribbean historically (...) is the double colonization produced by South Africa's settler nation status and the domestic construct of apartheid. Europeans did not have the kind of cultural stake in the Caribbean colonies that they had in South Africa – the Caribbean holdings were instrumental to the production of wealth that was then removed back to the metropole. As a settler colony, however, South Africa became *home* to Europeans; the power they wielded was therefore more encompassing than that wielded by the colonial authorities in the Caribbean colonies. The celebratory spirit of creolité seems inappropriate in the context of such overarching power.

Die volgende aspek wat aan bod kom as deel van die teoretiese verkenning is verskillende perspektiewe op representasie as sodanig, gevolg deur spesifieke aandag aan die representasie van die geskiedenis en die representasie van die "ander". In 3.2.1 word die representasie van die geskiedenis bespreek en word die wisselwerking tussen fiksie en waarheid onder andere geïdentifiseer. In hierdie studie word daarna gestreef om deurentyd aan te dui hoe die vorming van identiteit skakel met die ander aspekte onder bespreking. So word daar byvoorbeeld in bogenoemde gedeelte oor die representasie van die geskiedenis verwys na F.R. Ankersmit se stelling dat indien ons die identiteit van 'n nasie wil leer ken, die geskiedenis ten eerste bestudeer behoort te word.

Met betrekking tot die representasie van die "ander" word aspekte aangeraak soos "difference" en stereotipering in postkoloniale literatuur. In hierdie gedeelte kom die verwantskap met die identiteitsvorming van karakters in postkoloniale romans ook die sterkste na vore. Diana Fuss (1994:22) se verwysing na Sartre se tese "that it is the Other who founds one's being, the Other who holds for the Self the 'truth' of identity..." word onder andere aangewend by hierdie teoretisering ten opsigte van die "ander". Die term "difference" word gebruik om die binêre opposisies tussen die "self" en die "ander" verder te definieer. Stereotipering is vanselfsprekend 'n faktor wanneer dit kom by die representasie van die "ander". In hierdie afdeling word daar dus ook meer in die besonder hierop ingegaan.

Alhoewel daar deurentyd verwys word na die identiteitsvorming van karakters binne die postkoloniale literatuur, word daar ten slotte spesifiek aandag gegee aan identiteit, asook aan die verwantskap tussen hibriditeit en identiteit. Die begrip *sinkretisme* kom ook ter sprake. Hierdie gedeelte (3.3) word ingelei deur 'n uiteensetting van die onderskeid tussen subjektiwiteit en identiteit. Barker beweer die volgende oor hierdie aspek: "To ask about subjectivity is to pose the questions: what is a person? To explore identity is to enquire: how do we see ourselves and how do others see us?" (Barker 2000:165). Dié deel oor identiteit word afgesluit met 'n bespreking oor hibriditeit, asook die invloed wat hibriditeit op identiteit mag hê. Die twee begrippe *hibriditeit* en *sinkretisme* lê myns insiens redelik naby mekaar in betekenis, dus word daar ook na 'n paar definisies deur verskillende teoretici en in woordeboeke gekyk om klaarheid te probeer kry hieroor.

Die teoretiese insigte vorm in Hoofstuk 4 die basis vir die analise van die twee romans, ingelei met 'n bespreking van die romans in terme van hul postkoloniale aard al dan nie. Na 'n afdeling oor die representasie van die geskiedenis in die twee romans volg 'n belangrike afdeling oor die representasie van die "ander", met aandag aan "difference", stereotipering en die wyse waarop outeurs 'n stem aan die stemloses kan gee. Die vraagstuk rondom identiteitsvorming in die gekose twee romans wat vervolgens bestudeer word, hang ten nouste hiermee saam. Hier word die aspekte bannelingskap, verlange en verwerping, meester/slaaf-verhoudings, ontheemding en die invloed van hibriditeit op identiteit bespreek. Ten slotte word tot 'n gevolgtrekking gekom wat aansluit by die vraagstelling hierbo genoem.

Die doel van dié studie is nie soseer om 'n uitvoerige analise van die twee romans te gee nie, maar eerder om die genoemde kenmerke van die postkoloniale literatuur vergelykend te belig. Die omvangrykheid van die temas wat aan bod kom in hierdie studie, asook die omvang van beide romans, dra daartoe by dat daar nie ruimte is vir 'n uitvoerige analise van die twee romans in hierdie (50%) tesis nie.

HOOFSTUK 2

DIE ROMANS, HUL KONTEKS EN RESEPSIE

2.1 Nelleke Noordervliet

2.1.1. Biografie en skrywerskap

Nelleke Noordervliet (1945-) is gebore in Rotterdam. Sy het aan die Universiteit van Leiden gestudeer en later ook in Utrecht, met as spesialisme literatuurwetenskap en teaterwetenskap. Sy beskou haarself as 'n voltydse skrywer en lê haar toe op lesings en rubrieke (Peters 2002). Sy skryf ook gereeld resensies vir *Vrij Nederland*, veral oor historiese werke. Verder was sy reeds verskeie kere gasskrywer by universiteite soos Groningen, Leiden, Delft, Berlyn en die Sorbonne.

Vir haar eerste publikasie, 'n geromantiseerde biografie *Tine of De dalen waar het leven woont* oor Multatuli se eerste vrou, Everdina Huberta baronesse van Wijnbergen, ontvang sy in 1987 die "debutantenbeurs". Die roman *Millemorti* verskyn in 1989 (Van den Bergh 2002). Met Noordervliet se historiese roman, *Het oog van de engel* (1991), word haar naam gevestig en dit word genomineer vir die AKO-literatuurprys in 1992 (Paardekooper 1993:1). Vir *De naam van de vader* (1994) ontvang sy die Multatuliprys (Van den Bergh 2002).

Naas twee novelles, *De Buthe* (1991) en *Water en as* (1998), skryf sy in 1999 die "boekenweekgeschenk" *Familie-album*. 'n Bundel kortverhale, *Mevrouw Gigengack: uit het leven van een dame*, dateer uit 1998 (www.schrijversnet.nl). Twee bundels met essays handel onderskeidelik oor voorwerpe uit die historiese afdeling van die Rijksmuseum, naamlik *Op de zeef van de tijd* (1999) en *Nederland in de gouden eeuw* (2003). Die eerste bevat verhale oor spesifieke antieke voorwerpe, byvoorbeeld die skat van Lombok en die altaarstuk van die Sint Elisabethsvloed, en die tweede stukke oor die sewentiende eeu (www.nellekenoordervliet.nl). In Oktober 2004 verskyn 'n nuwe bundel essays, *Een plaats voor de geestdrift*. Haar mees onlangse werke sluit die roman *Altijd roomboter* (2005) in asook *Veeg teken* (2006), 'n bundel met drie novelles oor onder andere rou en verlange (www.bruna.nl).

Noordervliet se voorliefde is biografie en toneel. In 1990 het sy dié twee belangstellings gekombineer in 'n toneelstuk oor Belle van Zuylen. In 1992 is die volgende

toneelstukke in 'n bundel gepubliseer: *Rivieren. Zilveren vissen. Wolken* (Paardekooper 1993:1). In 1997 verskyn die roman *Uit het paradys*. Sy het ook haar hand aan poësie gewaag in *Een vlag van troost* (1991), maar dit is minder goed ontvang deur kritici (www.nellekenoordervliet.nl).

Soos blyk uit die oorsig, het Nelleke Noordervliet se werk dikwels te doen met die geskiedenis en pogings om sin te maak uit die verlede. In 'n onderhoud met Lucette ter Borg (1992) na die verskyning van *Het oog van de Engel* in *NRC Handelsblad*, verwys sy na hoof-elemente in haar romans. Laasgenoemde roman speel ook af in die agtiende eeu, soos gedeeltelik die geval is in *Pelican Bay*. Soos in *Pelican Bay* neem die hoofkarakter haar toevlug tot skryf om sin van haar lewe te probeer maak. Op die vraag van Ter Borg oor watter belangrike vrae haar romans stel, antwoord Noordervliet onder andere dat die meeste van haar romans handel oor die handhawing van die individu binne 'n spesifieke samelewing, die verantwoordelikheid van die individu ten opsigte van sy eie dade en ook ten opsigte van die geskiedenis: "De geschiedenis [is] het resultaat van menselijk handelen, waar iedereen aan meedoet, in denken en doen". Sy sien nie 'n groot verskil tussen die werklikheid van gister en nou nie. Volgens Noordervliet bly die vrae dieselfde. Sy kyk met twintigste-eeuse oë na die geskiedenis en stel dus dieselfde vrae met betrekking tot die verlede as ten opsigte van die hede.

'n Ander element wat ooreenstem in haar romans is dat die lewe dikwels gesien word as 'n eindelose soektog. Al haar hoofkarakters soek na hul eie identiteit, na sin in die lewe of letterlik na 'n vader (*De naam van de vader*) of 'n broer (*Pelican Bay*). Die tematiek in Nelleke Noordervliet se oeuvre is volgens Paardekooper (1993:5) nou verweef met die feit dat haar hoofkarakters meestal selfstandige vroue is wat handelend optree en dit gaan meermale oor die posisie van die vrou teenoor die man in die samelewing (Paardekooper 1993:7), soos in *Pelican Bay*. Hy verwys na "het probleem van de verhouding van het individu ten opzichte van het collectief. Hoe handhaaft de enkeling – zeker wanneer dat een eenzame enkeling is, en vooral wanneer dat bovendien een zelfbewuste vrouw is – zich in de samenleving?"

Kommentaar deur P.M. Reinders op *Het oog van de engel* (in Paardekooper 1993:8) geld myns insiens ook vir elemente van *Pelican Bay*: "het is spannend als een thriller, intrigerend als een psychologische roman, kleurrijk als een historiestuk".

Noordervliet se latere tekste sit haar ontginning van die genoemde aspekte voort. In 'n resente roman, *Altijd roomboter* (2005) bespeur die leser byvoorbeeld weereens die wisselwerking tussen werklikheid en fiksie, asook die klem op die hoofkarakter as selfstandige vrou. Nelleke Noordervliet skryf in die voorwoord dat sy nie 'n genre-voorrang (roman, essay of geskiedskrywing) wil aandui vir hierdie werk nie. Die tema van die boek is die lewe en era van haar oumagrootjie, Engelbertha Teljeur-Wiggelaar (Peelen 2005).

2.1.2 *Pelican Bay* (2002)

Hierdie roman (Noordervliet 2004 – voortaan word net die datums en bladsynommers van die twee romans onder bespreking in verwysings gegee) word vertel in twee alternerende tydlyne: die een speel af aan die einde van die agtiende eeu en handel oor Jacob van de Wetering (Rivers) se lewe op 'n Karibiese eiland nadat hy verban is uit sy moederland. Die ander verhaal is dié van Ada van de Wetering en speel af in die een-en-twintigste eeu. Sy is 'n nasaat van Jacob en kom te hore van die gruwelike moord wat op sy vrou gepleeg is aan die einde van die agtiende eeu. 'n Slaaf is gehang vir die moord, maar wanneer sy 'n brief lees wat Jacob aan sy broer geskryf het, begin sy twyfel of die ware moordenaar gestraf is. Sy besluit om ondersoek te gaan instel in die Nederlandse Antille. Terselfdertyd behels die reis ook 'n soektog na haar lang verlore aangenome broer, 'n Antilliaan wat na sy agtiende verjaarsdag teruggekeer het na sy geboortegrond. Hede en verlede (insluitende terugflitse na Ada se eie jeug) word met mekaar afgewissel in 'n poging om tot die "ware" feite van die verlede deur te dring.

'n Groot aantal temas word aangeraak in hierdie roman, waarvan slegs 'n aantal relevante aspekte in hierdie studie geselekteer word vir bespreking, soos onder meer ontmoetings met die "ander", bannelingskap en ontheemding, identiteit, hibriditeit en sinkretisme. Die roman het 'n sterk metafiksionele inslag, aangesien Ada haar navorsing oor haar voorvader Jacob wil gebruik om 'n boek daaroor te skryf. Die skryfproses word dikwels tot onderwerp gemaak, byvoorbeeld die gebruik van sisteemkaartjies om idees neer te skryf – dieselfde sisteem wat Nelleke Noordervliet gebruik, soos beskryf in 'n onderhoud met Lucette ter Borg (1992).

Veral die verhaal van Jacob Rivers (of Van de Wetering) sluit in heelwat opsigte aan by die onderwerp van hierdie ondersoek, hoewel Ada van de Wetering se besinning

oor die geskiedenis, waarheid en verhoudinge tussen wit en swart ook baie relevant is met betrekking tot beide die teoretisering én die gegewe as geheel. Ada gee, op grond van 'n enkele bekende feit, naamlik dat Jacob Rivers se vrou vermoor en sy slaaf Plato as skuldige gehang is, 'n eie konstruksie van 'n moontlike verhaal (met twee verskillende slottonele) ter motivering van hierdie gebeure.

Jacob kom nie soseer letterlik as koloniseerder met die "ander" in aanraking nie, maar is 'n Hollander wat verban word uit sy land nadat hy 'n meisie swanger gemaak het. Dit bring hom tereg in dieselfde groepering as die wit koloniseerders. In Noord-Afrika kom hy vir die eerste keer en op verskillende maniere met die "ander" in aanraking – hy raak onder andere verlief op 'n swart vrou. Wanneer die vrou na 'n siekte sterf, sit hy sy reis voort en eindig in die Karibiese gebied op 'n eiland, later as seerower en daarna as suikerplantasie-eienaar. Reeds op die skip kry hy te doen met slawe wat verkoop sou word. Jacob identifiseer 'n slaaf wat hy wil koop, met as vernaamste motivering dat hy sy trots wil breek. Plato vorm 'n groot deel van Jacob se lewe. Hy is in baie opsigte 'n modelslaaf wat alles vir sy baas doen, maar in 'n sekere sin heers daar 'n haat-liefde-verhouding tussen die twee mans.

Wanneer Jacob met die aktrise Fanny Fenwick trou, word al sy drome bewaarheid. Sy trou egter slegs met hom om te ontvlug van die akteursgroep met wie sy toer en om 'n geleentheid te hê vir 'n nuwe lewe. Fanny en die slaaf Plato raak verlief op mekaar en wanneer sy swanger raak, is sy angsvang dat die kind Plato s'n sal wees. 'n Verhouding tussen 'n wit vrou en 'n slaaf was in daardie tyd onvergeeflik. Geen fout is gevind met 'n wit man wat 'n slawevrou aanhou nie, maar andersom het die doodstraf op die slaaf gewag.

Net voor die geboorte van Fanny se kind word sy én die kind in haar buik vermoor. Plato word gehang vir die moord, maar die leser is nooit seker wie dit in werklikheid gepleeg het nie, hoewel die Antilliane (én die oorspronklik Britse hospita Ma Edith) wat die geskiedenis ken, daarvan uitgaan dat dit Jacob was. Twee hoofstukke aan die einde van die roman word alternatiewelik gewy aan twee verskillende scenario's van wat moontlik kon gebeur: óf Plato óf Jacob is die skuldige. Hiermee sê Nelleke Noordervliet dat die werklikheid nie noodwendig agtergehaal kan word nie. Die mens sal altyd op soek wees na feitelike waarheid, maar daar bestaan verskillende

waarhede/geskiedenis. Daar sou inderdaad nog moontlikhede ondersoek kon word. Nie een van die twee scenario's is volgens my geloofwaardig nie.

Die ander deel van die verhaal handel oor Ada se soektog na die waarheid op dieselfde Karibiese eiland. Sy gaan (heel toevallig) tuis in 'n gastehuis in Pelican Bay, waar Jacob se suikerrietplantasies 'n paar eeue gelede gestaan het. Deur middel van 'n paar bronne, soos Ma Edith, Kuifie, Bobbie en andere, kom sy stuk-stuk meer te wete van Jacob Rivers se lewe op hierdie eiland. Ada is egter ook op soek na haar aanneem-broer, wat oorspronklik van hierdie gebied was en wat sy vir 'n lang tyd nie gesien het nie. Intussen raak sy verlief op die polisie-inspekteur, Ma Edith se seun Marcus.

'n Derde tydvlak kom voor in die roman: Terugflitse na Ada en Antonio (haar aanneem-broer) se kinderjare. Voor sy dood gee haar pa Ada die skuld vir die feit dat Antonio nie goed aangepas het in Nederland nie, vir die egskeiding tussen hom en haar ma, asook vir die verwoesting van sy lewe. Nadat sy hom daarná nie meer besoek nie en hy eensaam sterf, voel Ada skuldig hieroor omdat sy hom steeds liefhet. Wanneer Ada en Antonio praat oor die verlede, besef hul albei dat haar pa haar opsetlik laat dink het dat sy Antonio met 'n mes wou steek tydens 'n vakansie in Frankryk. Dit het tot gevolg gehad dat sy vanaf 'n vroeë ouderdom 'n skuldgevoel teenoor haar stiefbroer ontwikkel het. Volgens wat Antonio oor sy aanneem-pa sê, word dit duidelik dat hy die man gehaat het. Dit word ook duidelik dat haar pa soms handgemeen geraak het met die kinders en met hul ma: "De ruzies tussen mijn ouders over de juiste aanpak van het probleem - Antonio - zijn niet van de lucht. Er wordt erg veel gedronken. Mijn vaders handen zitten nogal los" (2004:199). Ada noem ook haar pa "een paranoïde cynicus" (2004:199). Om die verhouding tussen Ada en Antonio nog meer te kompliseer, het hulle ook 'n seksuele verhouding gehad voor hy verdwyn het. Van al hierdie spoke in haar verlede probeer Ada sin maak. Tydens hierdie reis is daar dus veelvoudige legkaarte wat inmekaar gepas moet word in Ada se soeke na haar eie identiteit.

2.1.3 Resepsiegeskiedenis van *Pelican Bay*

Pelican Bay is nie so positief in Nederland ontvang soos byvoorbeeld Noordervliet se romans *Het oog van de Engel* en *De naam van de vader* nie. Uit veertien resensies is daar slegs drie wat oorwegend positiewe kommentaar op die roman lewer.

Onno Blom (2002) skryf in 'n sterk negatiewe, sarkastiese resensie:

Noordervliet heeft kennelijk ook de noodzaak gevoeld om de kreupele filosofieën van Ada uitgebreid te etaleren – en dan is het einde helemaal zoek. 'Elk mens is vele dozen' is zo 'n hoogtepunt uit haar denken. Om maar te zwijgen van Ada's messcherpe metafoor om haar visie op de historische werkelijkheid te verhelderen: 'Iemand heeft Fanny Rivers om hals gebracht. Dat is de waarheid. Maar er is ook een verhaal. Een waar verhaal. Het feit is een pit. Het verhaal is de vrucht. De geschiedenis is de boom. Ik heb de boom. Ik heb de pit. Met het verhaal dat ik probeer te herstellen hang ik de pit aan de boom.' Ik hang hierbij ook mijn pit aan de boom.

Onno Blom se slotsom is dat, ondanks Noordervliet se ervaring met die historiese genre, sy nie daarin slaag om met die tragiese geskiedenis van Jacob Rivers 'n indruk te maak nie, al is daar wel potensiaal. "Dat is veral te wijten aan Rivers se verre nazaat, de verwarde Ada van Wetering".

Arjan Peters (2002) noem Nelleke Noordervliet in *De Volkskrant* ten opsigte van hierdie roman "meer docente dan auteur": "En wat ze uitlegt, is noch bijzonder van strekking, noch van verwoording." Volgens Peters wou Noordervliet haarself met hierdie roman bewys as "empatisch historica en eigentijds en betrokken auteur", maar sy slaag nie daarin nie. Hy dink dat die roman beter daaraan toe sou gewees het met meer skaafwerk van die uitgewer se kant, in 'n verkorte weergawe met skerper kontraste. Peters is sterk gekant teen die veelvuldige parallele in die roman, byvoorbeeld Fanny Rivers wat slawe leer lees en skryf en Ma Edith wat werk met kinders met 'n taalagterstand. Daar is talle sulke voorbeelde: "Laat de parallellendetector los op deze roman, en het apparaat zal tientallen malen gaan zoemen (...) Ze heeft er alles aan gedaan het tegen te houden, af en toe gunt ze zich een grapje of hitsige passage, hier en daar voel je de tropische hitte aan den lijve, maar diep in haar hart durft ze niet voorbij dodelijke clichés te denken of te schrijven".

Nog 'n uiters negatiewe resensie is dié van Kees 't Hart in *De Groene Amsterdammer*. Hy vergelyk *Pelican Bay* met die romans van Daphne de Maurier en Kongsalik: "Het is de wereld en de stijl van piraten, hartstochten tussen slaven en

blanke meesteressen, duistere drankholen, drugs en aan lager wal geraakte koloniale..." (2002). Volgens 't Hart probeer Noordervliet om die effek van die verlede sowel by individue as in maatskaplike situasies ten opsigte van die hede te ontleed, met nadruk daarop dat die verlede altyd terugkeer al word dit nooit werklik verklaar nie. Sy wil veral deur middel van Ada die postkoloniale maatskappy van die Karibiese eilande analiseer, maar die roman lewer geen nuwe insigte op nie. In die werk van Edward Said en die romans van byvoorbeeld V.S. Naipul word daar veel indringender gekyk na hoe maatskappyvorming in die postkolonialistiese tyd nog steeds ly as gevolg van "superioriteits- of minderwaardigheidsgevoelens". Ada se opvattinge voeg na sy mening niks by tot hierdie debat nie en is hoogstens verwaterde samevattinge van reeds bestaande teorieë. Ook hy lewer kommentaar op Ada wat verward voorkom en voel dit bly te veel "de tipiese verwarring van een witmans met vakantie bij de negers".

Clark Accord (2002) se resensie vir *Het Parool* is meer positief. Die resensent is oorspronklik van hierdie gebied en volgens hom word die aspekte betreffende die lewe in 'n slawekolonie goed hanteer in die roman, al is dit nie die hooftema nie. Elsbeth Etty (2002) is die enigste resensent wat sterker positief is oor die verhaal van Ada se lewe in teenstelling met dié van Jacob. 'n Hele paar resensente (byvoorbeeld Blom 2002 en Pam 2002) noem dat Noordervliet eerder moes gekonsentreer het op die verhaal van Jacob, maar volgens Etty is hierdie historiese gedeelte van die roman juis "onscherp".

Op Gerrit Jan Zwier (2002) maak die verhale oor Jacob 'n goeie indruk en lewer dit 'n bewys van Noordervliet se deeglike navorsing. Jacob se "dwarse en duistere" karakter word volgens Zwier met oortuiging uitgebeeld. Hy lewer egter sterk kritiek teen die verhaal van Ada: "Veel minder oortuigend vind ik de zinderende lust die soms van de bladzijden druip". Hy sluit sy resensie op ietwat sarkastiese wyse af wanneer hy na die "brave Huib" verwys wat hom ontferm oor Ada nadat sy ontrou was aan hom: "Maar voor mij is hij de ware held van dit al te hitsige verhaal!"

Tomas Vanheste lewer in *Vrij Nederland* eensyds soos Peters kritiek op Noordervliet se "overdaad aan uitleg en betekenis" en andersyds op haar geneigdheid tot melodrama: "Haar hart ontploft, een mes schiet van haar borstbeen naar haar schaambeen..." Volgens hom is *Pelican Bay* ten slotte 'n pleidooi vir nederigheid, aangesien die groot waarheid waarna Ada op soek was,

nooit gevind word nie. "Deemoedig werk. Heel treurig dat Noordervliet zich niet wat meer heeft gehouden aan haar eigen geloofsartikelen van nederigheid en onopzettelijkheid" (2002).

André Matthijsse (2002) is veel positiewer. Hy vind *Pelican Bay* "een ideeën-roman" wat leer dat die waarheid nie bestaan nie. Hy staan eweneens, soos Vanheste, krities teenoor die skryfstyl wat te "weelderig" raak, maar verbind dit met die "broeierige" atmosfeer van die eiland en vind in die lig hiervan dat dit wel gemotiveerd is. Hy noem die teks ten slotte selfs 'n "schitterende roman". Jacob Moerman (2002) gaan nog verder deur *Pelican Bay* as Noordervliet se beste roman te beskou, en: "waarschijnlijk ook (...) een van de beste Nederlandse romans van dit jaar". Hy beskou die spieël van die verlede as die belangrikste tema van die roman. Volgens Moerman gee *Pelican Bay* 'n beeld van 'n koloniale verlede waaroor daar nog weinig geskryf is in die Nederlandse letterkunde, naamlik dié van die Nederlandse slawehandel in die Karibiese gebied. In die proses word bewys dat die verlede nog steeds "door kan werken in het heden".

In ooreenstemming met Moerman skryf Hanna de Heus (2002) in *Trouw*: "...maar achter de strandfeesten, de cocaine en de pina colada, loert de grimmige erfenis van de slavernij, die de machtsverhoudingen nog steeds bepaalt. En dat niet alleen op de Cariben, maar ook in Nederland". Sy beskou hierdie roman as kompleks en intelligent as gevolg van die twee verweefde verhaallyne, maar ook omdat die geskiedenis 'n moeilike onderwerp is om oor te skryf. Die roman handel vir De Heus oor magsverhoudinge in en verbande tussen verlede en hede. Noordervliet dui volgens haar aan dat die vergelyking tussen hede en verlede nie altyd op dieselfde uitkomst uitloop nie, omdat die begrip "mag" in die verlede verskillend benader is as in die hede. De Heus wys ook op die droom van objektiewe geskiedskrywing wat as belangrike tema na vore kom in hierdie roman. Begrippe verander van betekenis wanneer die tydgees van daders slagoffers maak en omgekeerd. "Via fictie kan namelijk een veelvoud aan overwegingen worden onderzocht, zonder dat de schrijver belemmerd wordt door de vraag of het verhaal wel gebaseerd is op bestaande getuigenissen" (De Heus 2002).

Hoewel daar sekerlik sprake is van ongelykhede in die roman (onder meer ten opsigte van die styl) gaan dit in hierdie studie nie om subjektiewe waardeoordele

soos in 'n resensie nie, maar eerder om die stof wat die roman bied vir 'n sinvolle vergelykende bespreking met *Eilande* deur Dan Sleigh. Uit die bespreking blyk wel ook dat Noordervliet se teks oor heelwat meriete beskik.

2.2 Dan Sleigh

2.2.1 Biografie en skrywerskap

Dan Sleigh is self van gemengde (Frans-Ierse) afkoms soos die Kaapse setlaars oor wie sy roman handel. Sy belangstelling in die seevaart kan onder meer teruggevoer word na voorsate wat deel van die seelui was in die "Royal Navy" en op Nederlandse skepe (Van der Merwe 2002:66).

Sy loopbaan is ten nouste gekoppel met die geskiedenis en met argivering: Sleigh was byvoorbeeld werksaam as redakteur by die transkripsie-afdeling van die Kaapse Argief waar hy gespesialiseer het in die Nederlandse koloniale tydperk. Hy het 'n PhD in Geskiedenis verwerf aan die Universiteit van Stellenbosch en is 'n lid van die Kaapse Historiese Vereniging. Hy was onder meer 'n onderwyser by Pinelands se Primêre skool en daarna hoof van die Wes-Kaapse Departement vir Onderwys se Sentrum vir Bewaringsopvoeding. Die Tanap-projek waarby Sleigh betrokke was, het VOC-argiewe wêreldwyd in een databasis versamel, saam met transkripsies en vertalings van die materiaal. In baie gevalle is hierdie dokumente die enigste historiese rekords van inheemse volkegroepe wat nie meer bestaan nie (Zintl 2004:1).

Navorsing in Sleigh se magistertesis in Geskiedenis (1955), *Die buiteposte van die V.O.C. aan die grens van die Kaapse nedersetting, 1652-1707*, is uitgebrei in sy doktorsale proefskrif van 1987, wat in 1993 gepubliseer is as *Die buiteposte: VOC buiteposte onder Kaapse bestuur, 1652-1795*. Sleigh was ook verantwoordelik vir verskeie ander geskiedkundige publikasies soos *Die Hugenote* (1988 – as medeskrywer), *The forts of the Liesbeeck frontier* (1996) en *Ruiters teen die ryk: 'n inleiding tot die Anglo-Boereoorlog* (1999). Hy skryf verder gereeld artikels oor geskiedkundige onderwerpe vir koerante soos *Die Burger*.

Daarnaas het Sleigh oor 'n lang tydperk historiese gegewens as basis gebruik vir meer populêre vertellings en dramatiserings vir die skolemark, soos *Die nege-maande-mars* (1972), *'n Man om te hardloop* (1973), *Tussen twee vlae* (1973),

Fort Lydsaamheid (1974), *Sersant Barodien, Kaapse korps* (1977), *'n Kanon vir Barbier* (1978) *Jan Kompanjie: die wêreld van die Verenigde Oos-Indiese Kompanjie* (1978), en *Vryburger Tas* (1979) en *Onder die bittervaan* (1996). *Anselm en die jut* (1976) is die enigste teks wat heeltemal fiktief is. In 1971 publiseer hy 'n digbundel *Duif oor water*.

Vervolgens word die verhaal van *Eilande* kortliks saamgevat en daarna word resensente se resepsie daarvan bespreek.

2.2.2 Eilande (2002)

Met die manuskrip van *Eilande*, sy eerste omvattende "ernstiger" roman, het Dan Sleight die Groot Romanwedstryd van Sanlam/Insig/Kwêla gewen in 2001. Hy ontvang daarvoor ook in 2003 die WA Hofmeyr-prys vir fiksie en die RAU-prys vir skeppende skryfwerk, en in Oktober 2004 die Helgaard Steyn-prys vir letterkunde, toegeken aan die beste Afrikaanse werk wat in die voorafgaande vier jaar verskyn het in 'n oplaag van meer as 300 (*Die Burger* 2004:18). Hierdie roman is reeds onder meer in Engels en Nederlands vertaal: *Islands*, vertaal deur André P. Brink en *Stemmen uit zee*, vertaal deur Riet de Jong Goossens. *Islands* was in 2006 die enigste oorspronklik Afrikaanse roman wat genoem is in Peter Boxall (red.) se *1001 Books You Must Read Before You Die: a Comprehensive Reference Source, Chronicling the History of the Novel* (www.listology.com/content_show.cfm/content_id.22845/books). Hierdie Engelse vertaling van *Eilande* is as een van 69 boeke wêreldwyd wat gelys word vir die tydvak vanaf 2000 en dit is 'n merkwaardige prestasie vir Dan Sleight.

Volgens Sleight is die grootste deel van *Eilande* reeds 20 jaar gelede geskryf, maar het hy die manuskrip weggesit, omdat hy geglo het sy storie het 'n sentrale karakter nodig. Nadat hy Julian Barnes se *History of the World in 10½ Chapters* gelees het, het hy egter besef: "Jy kan alles bloot rondom 'n tema organiseer" (Smith 2002:1). In 'n onderhoud met Sean Zintl (2004:3) noem Sleight verder dat hy onseker was oor hoe om die verhaal te voltooi totdat hy die historiese figuur van De Grevenbroek ontdek het, volgens hom die ideale persoonlikheid om die storie te vertel: "When I found (sic.) [De Grevenbroek] he appeared, like a drowning body, released from the bottom of the ocean – and he shot to the top, gasping for air, but full of life and full of plans and full of things to tell you (...) and he took the story,

and he completed the story, the things that I couldn't complete, or that I didn't know how".

In *Eilande* vertel Sleigh die verhaal oor die vroeë Kaap en 'n paar van die eilande wat as buiteposte gedien het, met spesiale verwysing na Eva Krotoa en haar dogter Pieterella van Meerhoff. Die roman bestaan uit 7 hoofstukke, wat telkens vanuit die perspektief aangebied word van 'n man wat op een of ander manier 'n vriendskap of verhouding gehad het met Pieterella en/of Eva Krotoa. Dit word mettertyd duidelik dat die inleiding deur 'n klerk geskryf is en dat dieselfde persoon ook die res van die verhaal vertel. Op bladsy een word 'n uiteensetting gegee van die hoofstukke wat volg: "Die sewe wat ek ken, was haar pa, Peter Havgard, en na hom Hans Michiel, die soldaat voor wie sy groot geword het. Dan haar stiefpa, Bart, die visser. Dan advokaat Deneyn, meer geleerd as die meeste, maar die een wie se peiling van die ongekaarte reede ek die minste vertrou. Na hom die kuiper Daniel Zaaijman wat haar getrou het tot die dood. Beslis ook Jan Vos, soos 'n slaaf oor arbeid geboë, en moontlik Sven Telleson, laag gebore en deur drank verwoes" (2002:1).

Die eerste sin van die roman dui Pieterella aan as die gemene deler: "Sewe van ons, of minstens sewe, het van voor haar geboorte tot na haar dood dieselfde vrou in die hart gedra" (2002:1). Hierdie genoemde sewe is egter nie presies dieselfde as die sewe mans wat die verhaal om die beurt vertel nie. Autshumao, oor wie die eerste hoofstuk handel, word naamlik eers in die laaste sin aangekondig: "Ook Autshumao roep uit die see" (2002:2). Jan Vos en Sven Telleson wat genoem word, kom wel in die roman voor, maar daar word nie hele hoofstukke aan hulle gewy nie, terwyl hoofstukke wel aangebied word uit die oogpunt van Autshumao en die klerk. Autshumao word later in hierdie voorwoord genoem, maar dit is myns insiens vreemd dat hy nie genoem word as een van die sewe wat "haar" in hul harte gedra het nie. Die klerk sê egter "Die sewe wat ek ken...", wat mag impliseer dat hy hierdie karakters persoonlik geken het, maar nie vir Autshumao nie.

'n Kort samevatting van die hooflyne word vervolgens gegee, iets wat probleme oplewer weens die groot aantal besonderhede wat verstrekkend word en die verwickeldheid van die omvattende geskiedkundige verhale. Die draad wat deurloop, is dié van Pieterella en haar gesin, sowel as die onregverdige manier waarop die Kompanjie mense behandel.

Die eerste hoofstuk, vertel uit die gesigspunt van Chief Harry, oftewel Autshumao, die leier van die Goringhaicona, handel oor die eerste kontak van die Khoisan met die Hollanders (die wyebroeke) aan die Kaap, asook oor die manier waarop Van Riebeeck en sy volgelinge met die inboorlinge probeer vriende maak deur middel van beeste en drank. Autshumao tree vir die Hollanders op as tolk, maar dit is ook die begin van 'n voortdurende stryd tussen twee wêrelde. Dit word mettertyd duidelik dat Autshumao sy brood aan albei kante botter. Terwyl hy drank en kos by die Hollanders vir tolkwerk kry, maak hy ook planne om hul beeste te steel saam met van die ander stamme.

Naas Autshumao is Eva die sentrale fokus in dié hoofstuk. Daar word vertel hoe Eva deur Van Riebeeck se vrou gebruik word om haar kinders op te pas. Sy leer Hollands praat en woon in die Fort saam met die gesin. Reeds met die stranding van die skip *Nieuw Haarlem* 'n paar jaar tevore het die groepie Goringhaicona Hollands leer praat, 'n vermoë wat Van Riebeeck goed kon benut in hierdie begindae aan die Kaap.

Die tweede hoofstuk word uit Peter Havgard, die Sweedse skeepsjirurg wat met Eva getrou het, se perspektief vertel. Die verhaal gaan terselfdertyd redelik chronologies voort. Gegewens oor die Hollanders se onderhanderinge en gevegte met die onderskeie inheemse stamme word vervleg met die vertelling van hoe Peter vir Eva die hof maak en later met haar trou. In hierdie eerste twee hoofstukke word uitgebeeld dat beide Eva en Autshumao verdeeld voel tussen hul eie mense en die Hollanders, in so 'n mate dat hulle later twyfel ervaar oor hulle identiteit en waar hulle tuishoort. Uiteindelik beteken dit hulle ondergang.

In Hoofstuk 3 slaan die verhaal 'n ander rigting in. Dit handel oor Bart Borms, 'n visserman, wat ook later Pieterella se stiefpa word. Daar word in redelike besonderhede ingegaan op sy lewe en sy ontmoeting met Theuntjie, met wie hy later trou. Ook hulle verhouding met Eva en haar kinders word hier en daar geskets.

Die volgende hoofstuk handel oor Hans Michiel Callenbach, die Duitse soldaat en "poshouer" by Robbeneiland. Sy lewe word in besonderhede beskryf vanaf sy geboorte, asook sy latere tog na Nederland met misdadigers wat hy moet 'verkoop'.

Wanneer hulle ontsnap, besef hy dat hy nie kan teruggaan nie. Hy sluit aan by die Kompanjie en beland later in die Kaap. Hier doen hy meestal by buiteposte diens, later ook by Robbeneiland waar hy vir Eva en haar kinders leer ken. Hy word geteken as 'n buitestaander-figuur, onder meer gemotiveer deur sy Duitse afkoms en die feit dat hy vir sy lewe moes vlug.

Hoofstuk 5 behoort aan fiskaal Deneyn, ook 'n buitestaander, soos blyk uit die volgende woorde: "Waarom die see vir Deneyn hier uitgespoel het, is geen geheim nie" (2002:382). Hy is die eerste afgestudeerde advokaat wat as fiskaal optree aan die Kaap. Hy het in Leiden gestudeer en 'n paar dele van hierdie hoofstuk speel dus ook daar af. Hy het 'n moeilike werk om vrede te probeer handhaaf tussen verskillende partye, maar hy is ook onverskrokke en soms sonder genade. Die wet word tot op die letter toegepas. Die moeilike omstandighede waarin hy moet werk, word goed deur die volgende woorde weerspieël:

Hy het naslaanboeke uit sy studentejare gelees om leiding. Dit was maklik om te sê: My boek weet nie van slawe nie; my boek sê niks van Hottentotte nie; my boek weet nie van Goske nie; my boek ken nog nie 'n handelsmaatskappy wat die wêreld aan die keel beet het nie; my boek sê niks van 'n Kasteel wat met krag en kaal hande uit dorre duine boontoe gebeur word nie (...) Die boek vertel net van my jeug in Wes-Europa. Ek sien niks wat hier kan help nie. Hier is die Kaap; ek is gevang en verban op 'n dorre eiland; ek staan alleen, ek het geen leier of leiding nie (2002:444).

Deneyn ken die jong meisie Pieterella (Eva se dogter) en vra haar om met hom te trou, maar sy is op daardie stadium baie goed bevriend met Pieter van der Byl en dalk ook 'n bietjie verlief op hom. Sy is ook nog baie jonk en daar ontstaan geen verhouding tussen haar en Deneyn nie.

In die volgende hoofstuk maak Pieterella kennis met Daniel Zaaijman, met wie sy dan wel trou en na Mauritius verhuis. Die hele hoofstuk word gewy aan hulle lewe daar en al die swaarkry wat hulle ervaar tot wanneer hulle weer na die Kaap terugkeer.

In die slothoofstuk keer die klerk, De Greyvenbroek, terug om die drade van die storie tot dusver bymekaar te trek. Ook hy het sy loopbaan in Leiden begin, as 'n

werker in die Hortus Botanicus. Sy lewe op Stellenbosch word eweneens geskets as dié van 'n buitestaander-figuur wat nie eintlik met mense omgaan nie. Hy probeer meer uitvind oor die laaste jare van Pieterella en haar gesin hier aan die Kaap, en praat met een van haar seuns, maar hy was te jonk om alles te onthou. Wat wel na vore kom, is dat dit ten slotte slegter met hulle gegaan het aan die Kaap. Die snobiste het vir Pieterella as "gekleurde" nie aanvaar in hul kringe nie en ook die kinders het swaargekry as gevolg van hul gemengde afkoms.

In die "Erkenning" aan die einde van die roman word daar gesê: "Daar is geen geskiedenis nie, anders as die ontleding en vertolking van dokumente, 'n soektog na oorlewendes in eindelose ruimte" (2002:757).

2.2.3 Resepsiegeskiedenis van *Eilande*

Eilande is oor die algemeen baie positief ontvang in sowel Suid-Afrika as in ander lande waar vertalings spoedig beskikbaar was – in teenstelling met die nogal gemengde ontvangs van *Pelican Bay*. 'n Vergelyking tussen resensies van *Pelican Bay* en *Eilande* laat egter blyk dat Nederlandse resensente in die algemeen geneig is tot sterker kritiek, wat dus nie noodwendig uitwys dat *Pelican Bay* 'n swakker roman is as *Eilande* nie. Die één Nederlandse resensie wat tot dusver op die internet beskikbaar was, lewer ook negatiewe kommentaar op *Eilande* saam met positiewe opmerkings: "Het is een mooi boek voor mensen die van geschiedenis houden en van Zuid-Afrika. Een beetje taai voor mensen die van echte literatuur houden omdat het vertellen helaas niet Dan Sleight's sterkste kant is". Hierdie anonieme resensent noem ook 'n ander moontlike probleem in die roman: "...dat sommige aanzetten van een verhaal niet doorlopen of dat het verhaal soms springerig verloopt" (www.hotel-boekenlust.nl/boekensuite/stemmenuitzee.html).

Twee Suid-Afrikaanse resensente opper naas positiewe oordele kritiek op onderdele van die roman. Louise Viljoen (2002b:11) lewer byvoorbeeld kommentaar op "die rykdom van inligting" en voel dat daar byvoorbeeld in die afdeling oor Daniël Zaaijman gesnoei sou kon word. L.S. Venter (2002:11) beskou die verteller se metode van tydspronge aandui as omslagtig: "Dis asof die roman veral weens die tydspronge op hierdie bladsye sy fut verloor. As die verteller nie meer die tyd neem om deeglik te vertel nie, waarom sal die leser belangstel om te lees?" Volgens

Venter boei die slotfase baie minder as die vorige hoofstukke. Hy beskou die roman nogtans as 'n baken in die tradisie van die historiese roman in Afrikaans.

Fernel Abrahams is die enigste Afrikaanse resesent wat (naas positiewe kommentaar) redelike skerp kritiek lewer op *Eilande*. Hy vind die roman meesleurend ondanks sy lengte en noem dat dit dien as korrektief op die VOC wat "derduisende lewens dwarsoor die wêreld beheer het in die najaag van 'n winsgewende bedryf" (Abrahams 2002:15), maar ook op populêre opvattinge oor die ontstaansgeskiedenis van die Kaapkolonie en die magsverhoudings tussen die Koina en die bestuurders van die verversingstasie aan die Kaap. Sy grootste kritiek is egter dat die verteller (De Grevenbroek) noodwendige beperkings toon as vertolker van dokumente: "Hy moet staatmaak op historiese geskrifte, waarvan elk in mindere of meerdere mate ook 'n vertolking is van gebeure uit 'n bepaalde perspektief. Die perspektief wat waarskynlik die moeilikste agterhaalbaar is, is dié van die Koina oor die impak wat die stelselmatige verwoesting van hul leefwyse op hulle gehad het". Hy beskou dit as problematies dat in die eerste hoofstuk, geskryf uit die Koina se oogpunt, staan "En so het dit gebeur" (2002:13). Daar word nie verder verklaar hoe dit uit die Koina se oogpunt gesien is nie.

Die hantering van Krotoa-Eva is vir Abrahams 'n sprekende voorbeeld van hierdie probleem. Sy word aan die begin van die roman voorgestel as 'n voorbeeldige kind met 'n innemende persoonlikheid, maar gaandeweg word sy uitgebeeld as onbetroubaar, nors, onintelligent en as verstote deur albei wêreldes. Daarenteen word haar dogter Pieterella altyd as blymoedig voorgestel, altyd eerbaar uitgebeeld. 'n Sterk kontras tussen moeder en dogter word dus veronderstel. Hy vermoed na aanleiding hiervan dat "daar steeds 'n onvermoë in die Afrikaanse teks is om Krotoa uit te sê as volledig mens" (Abrahams 2002:15). Alhoewel dit moeilik is om 'n karakter *volledig* uit te beeld in 'n roman, is dit myns insiens tog 'n geldige punt wat Abrahams maak: die eienskappe wat in die dagregister van Jan van Riebeeck (Bosman 1955, II:413) vanuit die oogpunt van 'n blanke koloniseerder aan Krotoa gegee word, word in sommige gevalle net so oorgeneem in *Eilande* (2002:63, 87, 203). Sleigh maak egter andersyds ook 'n punt daarvan om negatiewe aspekte rakende die invloed van die koloniseerder op die gekoloniseerde aan te dui, byvoorbeeld die kwessie van die verslawing van die inboorlinge aan drank en tabak (2002:56). In die volgende hoofstuk oor representasie word dieper ingegaan op hierdie aspek.

Stephanie Nieuwoudt (2002:2) beskou daarteenoor, soos ander resensente, die deeglike navorsing wat hierdie roman voorafgegaan het as een van sy sterk punte. Ook Louise Viljoen (2002b:11) merk op dat daar nog selde 'n boek, feitelik of fiktief was, "wat (...) so 'n skerp beeld kon skep van die Kaap rondom die begin van die Nederlandse nedersetting en wat aan historiese gegewens so 'n ryk tekstuur kon gee". Dit sluit aan by hoë lof deur H.P. van Coller in die *Volksblad* (2002:6). Tot Sleigh se groot voordeel is die feit dat hy as historikus 'n historiese roman geskryf het. Volgens Van Coller kan daar geen feitefoute bespeur word soos gewoonlik in die geval van 'n historiese roman nie (aldus Thomas Rooseboom, skrywer van Nederlandse historiese romans). Nie slegs die feite spreek van outentisiteit nie, maar ook die beskrywing van die tydsgees en die taalgebruik beïndruk. Nog 'n funksie van die taalgebruik is volgens Van Coller die stempel wat dit afdruk op die vertelling as historiese diskoers, aangesien die klerk De Grevenbroek self die skrywer is van hierdie verhaal. Van Coller sluit soos volg af: "Nooit mag die leser dink dat dit hier om 'n dorre geskiedenis gaan nie. Dit is 'n egte roman waar 'n reis onderneem word en beelde gevind word (...) Hierdie werk is sonder twyfel groots; trouens een van die beste historiese romans in Afrikaans".

HOOFSTUK 3

'N TEORETIESE VERKENNING

In hierdie hoofstuk kom die belangrikste teorieë aan bod waarop die analise van die romans in Hoofstuk 4 gebaseer word. Daar word eerstens gekyk na enkele aspekte van die koloniale en veral postkoloniale literatuur in die algemeen en tweedens, ter agtergrond by die twee romans *Pelican Bay* en *Eilande*, na postkoloniale literatuur binne onderskeidelik die Nederlandse en Afrikaanse konteks. Na aanleiding hiervan sal die postkoloniale aard, al dan nie, van hierdie twee romans kortliks ondersoek word in Hoofstuk 4.

Aspekte van postkoloniale literatuur kom daarna in dié hoofstuk aan die beurt, met aandag veral aan die representasie van die geskiedenis en die "ander". Ten slotte kom identiteit, hibriditeit en sinkretisme ter sprake. Verbande word deurentyd getrek tussen die onderskeie aspekte, om onder meer aan te toon hoe representasie van die geskiedenis en die "ander" identiteit beïnvloed en om die implikasies van hibriditeit in die konstruksie van identiteit uit te wys.

3.1 Postkolonialisme – 'n verkenning

3.1.1 Koloniale teenoor Postkoloniale literatuur

Die term "postkolonialisme" is problematies en dubbelsinnig. Teoretici verskil in hul opvatting oor wat dit presies behels en veral oor wanneer kolonialisme eindig en postkolonialisme begin. Volgens Ashcroft, Griffiths en Tiffin (1995:2) het die term "postkoloniaal" 'n komplekse betekenis. Daar word aangevoer dit "addresses all aspects of the colonial process from the beginning of colonial contact" insluitend slawerny, onderdrukking, migrasie, weerstand, representasie, ras, gender, plek, ensovoorts. Om die betekenis van die term te beperk tot slegs "after-colonialism" of "after-independence" is aanvegbaar, want "all postcolonial societies are still subject in one way or another to overt or subtle forms of neo-colonial domination". Selfs die onafhanklikwording van lande het nie noodwendig die situasie verbeter nie.

In *The Empire Writes Back* (1989) word aangetoon dat meer as 'n driekwart van alle mense op aarde op een of ander manier beïnvloed is deur die ervaring van kolonialisme. Die term "post-colonial" omvat hier alle kulture wat beïnvloed is deur

die imperiale proses - vanaf die oomblik van kolonisasie tot en met die hede – met as motivering dat daar dwarsdeur die geskiedenis, beginnende met Europese koloniserings, ’n kontinuïteit was in besitname (Ashcroft, Griffiths & Tiffin 1989:2).

Dit is interessant om te kyk na die ontwikkeling van die postkoloniale literatuur. Gedurende die koloniale tydperk was die literatuur gewoonlik in die taal van die koloniseerder en die skrywers se primêre identifikasie was ook met die mag van die koloniseerder. Hierdie werke kan onmoontlik ’n basis vorm vir die inheemse bevolking se literatuur en/of geïntegreer word met die reeds bestaande kultuur, alhoewel daar in hierdie tipe literatuur gewoonlik in besonderhede verslag gedoen word oor die landskap, gewoontes en taal. Daar word naamlik steeds voorkeur gegee aan die moederland eerder as aan die betrokke plek en sy inwoners, met die klem op die metropool eerder as op die kolonie (Ashcroft, Griffiths & Tiffin 1989:5).

Die omvattende werk *Europa buitengaats: koloniale en postkoloniale literature in Europese talen* (2002), saamgestel deur Theo D’Haen, werp ook lig op die uiting van kolonialisme en postkolonialisme in verskillende Europese en nie-Europese literature. Koloniale literatuur is ook volgens D’Haen in die moederland se taal geskryf deur daardie lande se skrywers. Daar word vanuit die moederland na die kolonie gekyk met ’n Europese visie, “vanuit het koloniale machtcentrum naar de gekoloniseerde periferie” (D’Haen 2002:12). Hierdie literatuur kan ontstaan in die koloniale tyd, maar mag ook nog voorkom na die onafhanklikheid van ’n kolonie.

Die tweede fase in die ontwikkeling van die postkoloniale diskoers bestaan uit literatuur wat geskryf is deur plaaslike inwoners of bannelinge en onder die vaandel van die koloniseerders uitgegee is. Voorbeelde hiervan is die gedigte en prosa wat in die negentiende eeu geskryf is deur die opgevoede hoë klas van Indië of sendelingliteratuur uitgegee in Afrika (Ashcroft, Griffiths & Tiffin 1989:5). Hierdie vroeë postkoloniale tekste se potensiaal tot volle subversie kon ongelukkig nie realiseer nie, aangesien literatuur in die kolonie onder direkte kontrole van die imperiale beheer was en die publikasie en verspreiding van die literatuur slegs in “aanvaarbare” vorm toegelaat is (Ashcroft, Griffiths & Tiffin 1989:6). Die koloniale bewind se politiese en kulturele monosentrisme was ’n natuurlike uitvloeisel van die Europese wêreld se filosofiese tradisies en die sisteme van representasie in daardie periode (Ashcroft, Griffiths & Tiffin 1989:11). ’n Sterker postkoloniale inslag in die literêre teorie het egter geleidelik begin ontstaan na aanleiding van Europese

teoretiseerders se onvermoë om voldoende om te gaan met die kompleksiteit en gevarieerde kulture binne die postkoloniale letterkunde.

Postkoloniale literatuur stam volgens D'Haen se definisie derdens oorwegend uit die periode na die onafhanklikheidswording van 'n kolonie en word gewoonlik deur gekoloniseerdes of eks-gekoloniseerdes geskryf in die taal van die (eks)-koloniseerder. "Ze kijkt vanuit de (ex-) koloniale periferie naar het vroegere – en vaak *de facto* ook nog huidige – machtcentrum, en naar de eigen omgeving" (D'Haen 2002:12). Daarby is hierdie skrywers ook bewus van die tweeslagtige verhouding met die kultuur en literatuur van die moederland en spreek hulle hulself daarteen uit, terwyl hulle aan die ander kant onlosmaakbaar verbind is tot hierdie taal en tradisies. Die postkoloniale skrywers woon dikwels in die moederland, wat meebring dat daar soms 'n neo-koloniale inslag in hul werk kan voorkom as gevolg van hul ervarings op politieke en ekonomiese vlak. Postkoloniale literatuur het ook dikwels volgens D'Haen ten doel om 'n eie nasionale gevoel van identiteit te bevorder of te skep by die eks-gekoloniseerdes (D'Haen 2002:12).

In *Post-colonial Transformation* (2001), waar Bill Ashcroft sy teorie oor postkolonialisme verder uitbrei en ingaan op die reaksie van gekoloniseerde gemeenskappe op die politiese en kulturele dominansie van Europa, wys hy wel op positiewe uitkomstes van die kolonialisme op mediese, opvoedkundige en tegnologiese gebied. Baie kritici is egter van mening dat kolonisasie die inheemse gemeenskappe verwoes het en dat gekoloniseerde mense, kulture en nasies verhinder is om hul eie potensiaal te vervul (Ashcroft 2001:1). Andersyds veronderstel hierdie aanname volgens Ashcroft (2001:2) dat kultuur staties is en onderskat dit die aanpasbaarheid van koloniale gemeenskappe. Die teendeel is keer op keer bewys, naamlik dat gekoloniseerde kulture so herskeppend optree dat hulle ook die aard van die magskultuur verander. Hierdie transformatiewe aspek dwing ons om met ander oë te kyk na die stereotiepe menings oor gekoloniseerde mense se slagofferskap. Die skakel tussen kultuur en identiteit is baie groot en moenie onderskat word nie. Beide is lewend. Kultuur word uitgeoefen, gebruik en word ook gemaak (Ashcroft 2001:2). Later in die hoofstuk, wanneer die kwessie van identiteit bespreek word, sal daar dieper ingegaan word op hierdie aspek van Ashcroft se teorie.

Ashcroft vind die postkoloniale diskoers "the discourse of the colonized, which begins with colonization and doesn't stop when the colonizers go home. The postcolonial is not a chronological period but a range of material conditions and a rhizomic pattern of discursive struggles, ways of contending with various specific forms of colonial oppression" (Ashcroft 2001:12). Volgens Young is postkolonialisme teoreties en fundamenteel hibried, die produk van 'n botsing tussen kulture, dit is interdisiplinêr en transkultureel in teorie en in die gevolge wat dit meebring (Young 2001:10). Of dit tot stand kom deur middel van koloniale dominerings en die vermenging van inheemse kulture as gevolg van immigrasie, handel postkoloniale teorie vir Young (2001:69) altyd oor die positiewe en negatiewe uitwerking wat die vermenging van rasse en kulture tot gevolg het.

Volgens Ashcroft, Griffiths en Tiffen (1989:15) het vier hoofmodelle vir postkoloniale tekste mettertyd ontwikkel. Eerstens is daar die nasionale of streeksmodel, waar klem gelê word op onderskeidende kenmerke van die spesifieke nasionale of streekskulture. Die tweede model is rasgebaseerd, met gedeelde eienskappe wat geïdentifiseer word op grond van verskillende nasionale literature, byvoorbeeld die "Black writing" model. Vergelykende modelle van verskillende kompleksiteite, gegrond op die taal, historiese en kulturele kenmerke van twee of meer postkoloniale literature, word in die derde plek onderskei. Laastens is daar meer uitgebreide vergelykende modelle waar geargumenteer word vir kenmerke soos hibriditeit en sinkretisme as wesenslike elemente van alle postkoloniale literature. Hierdie ondersoek pas, weens die nadruk op hibriditeit (wat later bespreek word) enigszins in by die derde en vierde model, hoewel postkolonialiteit binne Engelse literature nie aan bod kom nie.

Volgens Chris van der Merwe en Hein Viljoen (1998:167) dui die "post-" van postkolonialisme op 'n soort skryf en teoretisering wat op die koloniale tydperk volg, maar ook terselfdertyd die koloniale perspektief wil verplaas. Aan die ander kant is die woord ook dialekties deel van "kolonialisme" - dus beteken "postkolonialisme" die ontkenning sowel as die noodwendige voortsetting van kolonialisme. Postkolonialisme is ook volgens hulle 'n "teorie van en kritiek op die imperiale sentrum vanuit die gewese kolonies, veral kritiek op die kulturele hegenomie van die (gewese) imperiale moondhede (Van der Merwe & Viljoen 1998:168). Verder word aangevoer dat die bekommernis oor afstamming en die soeke na identiteit ook tipies postkolonialisties is. Dit verklaar die obsessie met

grondgebied en kultuur. Die setlaar voel hom na eeue nog nie heeltemal tuis in 'n vreemde land nie, die verhouding met die "ander" bly haglik en daar ontstaan 'n klem op versuiwering. Die gevolg daarvan is dat die heersende koloniale diskoers herlees en herskryf word ten einde dit te ondermyn en koloniale aannames daardeur uit te wis (Van der Merwe en Viljoen 1998:170).

In hierdie studie word die begrip *postkoloniaal* gebruik in terme van postkoloniale perspektiewe soos uiteengesit in die bronne waarna verwys is, byvoorbeeld in die vorm van 'n kritiese blik op die koloniale bestel en/of wanneer magsverhoudinge gelyk gemaak of selfs omgekeer word, maar ongeag die era of chronologiese tyd waarin hierdie postkoloniale perspektiewe aangetref word.

3.1.2 Nederlandse postkoloniale literatuur en die Nederlandse Antille

Nederlandse postkoloniale literatuur word grotendeels geskryf oor en in die voormalige Nederlandse kolonies, vandaar die indeling volgens kolonies wat gevolg word in *Europa buitengaats: koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*: Indies-Nederlandse en Indiese literatuur, Nederlandse literatuur oor Suriname, Surinaamse skrywers oor Nederland, literatuur van die Nederlandse Antillen en Aruba, Nederlandstalige prosa oor die Kongo, en Afrikaanse literatuur in Suid-Afrika. (D'Haen 2002:7). Hierdie indeling gee 'n goeie oorsig van hoe wyd verspreid die Nederlandse koloniale en postkoloniale literatuur voorkom, hetsy deur Nederlandse outeurs geskryf of deur outeurs (Nederlands of inheems) wat woon binne die voormalige kolonies.

In *Van Oost tot West* (1995), besin Eep Francken en Peter van Zonneveld oor die stand van die Nederlandse postkoloniale literatuur. Volgens hulle het die koloniale verlede die kultuur van Nederland sterk beïnvloed. Die vroeëre kolonies bly belangrike bronne van inspirasie en indien dit afgesny sou word, sou heelwat verlore gaan. In die Nederlandse literatuur is die koloniale verlede een van die mees besproke onderwerpe. Na Multatuli se *Max Havelaar* (1860) het bekende skrywers gereeld oor Indonesië geskryf, meestal Nederlanders. Francken (1995:ix) noem die Nederlandse koloniale literatuur gevolglik "meer een literatuur over dan een literatuur vanuit de koloniën". In *De Stille Kracht* (1900) van Louis Couperus, wat nog verder gaan in kritiek op die koloniale bewind as Multatuli, word die twee wêrelde van oorheersers en oorheerdes in Indonesië volgens Van Zonneveld

(2002:134-135) byvoorbeeld so uitgebeeld dat blyk hoe die gesag van die negentiende-eeuse Nederlandse kolonialisme besig is om te kwyn. Tans verskyn daar steeds romans oor Indonesië, byvoorbeeld *De swarte met het witte hart* (1997) van Arthur Japin en *Wisselkind* (1998) van Basha Faber (Van Zonneveld 2002:159). Indonesiërs het self daarenteen maar weinig Nederlandse "Indische literatuur" tot stand gebring.

In die Surinaamse en Antilliaanse literatuur is dit heel anders. Suriname, Aruba, Bonaire en Curacao beskik oor 'n ryk Nederlandse literatuur, geskryf deur plaaslike inwoners soos Cola Debrot, Tipp Marug en Frank Martinus Arion (Francken 1995:vii-viii). Nederlandse outeurs wat redelik onlangs romans gepubliseer het oor die Nederlandse Antille, is byvoorbeeld Cornelis Goslinga, Richard Nibbrig en Hans Dorrestijn. (Later meer hieroor wanneer die aspek van "passantenliteratuur" bespreek word.)

Onderwerpe wat voorkom in Nederlandse (post)koloniale romans is volgens Francken (1995:x) die spanning tussen die kolonie en die moederland, dikwels meer indirek in die vorm van spanning tussen verskillende bevolkingsgroepe in die kolonie: "autochtonen" en immigrante, koloniseerders en gekoloniseerdes. Die visie van die skrywers op die verskillende groepe is hierby belangrik. Rassisme in die verhouding tussen verskillende groepe kom dikwels voor in die literatuur van en oor die vroeëre kolonies, soos ook die verhouding tussen mans en vrouens, veral van verskillende bevolkingsgroepe. 'n Belangrike onderwerp in die (post)koloniale literatuur is ontheemding: "in de koloniale literatuur is niemand ooit ergens thuis". Die immigrante verlang na die moederland, maar ook die plaaslike inwoners is ontheem: "In hun eigen land zijn zij namelijk tweederangsburgers geworden; rechten die de immigrant bezit, worden hun vaak onthouden. Hun taal word meestal getolereerd, maar heeft een lagere status (...) dan de taal van het moederland" (Francken 1995:x-xi).

Wim Rutgers (2002:247-288) bespreek in sy oorsig oor die literatuur, geskiedenis en bevolking van die Nederlandse Antille en Aruba, aspekte soos kreolisering en "passantenliteratuur". In die multikulturele samelewing van die Karibiese gebied, "waarin iedereen van oorsprong migrant is", is inwoners afkomstig uit Europa, Afrika en Asië. Die meerderheid is Spaanstalig, die tweedegrootste groep Frans- en Engelstalig en 'n klein minderheid is Nederlands- en Papiamentstalig. "De

Caraïbische eilanden zijn een multiraciaal, multicultureel en multilinguaal polysysteem”, maar hulle vorm tog ’n geheel weens gemene delers soos hul tropiese klimaat, die natuur, die geskiedenis van ’n oorspronklike Indiaanse bevolking wat geheel en al uitgeroei is deur die Spanjaarde, van ontdekking en Europese kolonisasie, van suikerplantasies, slawerny en laastens verskillende vorme van outonomie of onafhanklikheid in die postkoloniale era (Rutgers 2002:248).

Die Noord-Europese koloniste het die Nederlandse Antille aan die begin van die sewentiende eeu bereik en die Sefardiese jode in die middel van die sewentiende eeu, terwyl die Wes-Afrikaanse slawe ook in dié tyd na hierdie omgewing gebring is. Curacao het in die loop van sy geskiedenis gedien as strategiese basis, slawedepot, handelsentrum en ’n landboukolonie, maar aan die begin van die twintigste eeu het Shell ’n olie-raffinadery geopen wat ook ’n grootskaalse immigrasie na die eiland teweeg gebring het. Jode, Brits-Wes-Indiërs, Surinamers, Nederlanders, Portugese en Libanese maak deel uit van die hedendaagse “culturele ‘melting pot’” van die Antilliaanse eilande (Rutgers 2002:250). Later in hierdie hoofstuk wanneer identiteit en hibriditeit ter sprake kom, word verder ingegaan op die “smeltkroes” van verskillende kulture en die uitwerking daarvan op identiteit.

In *Van Oost tot West* beskryf Jacqueline Bel (1995:60) temas wat algemeen voorkom in die Karibiese literatuur, in besonder in dié van die Nederlandse Antille. Dit speel byvoorbeeld eerstens dikwels af in die huis van ’n plantasie en blankes probeer tweedens hul houding bepaal ten opsigte van die ander rassegroepe. “De benepenheid van een kleine samenleving en het verval van de oude plantersklasse zijn eveneens kenmerkend voor de Caribisch letteren”. Verhoudings tussen blank en swart lei meermale tot buite-egtelike kinders. Tematiserings soortgelyk aan dié van Shakespeare kom dikwels voor, maar die storie van Caliban uit *The Tempest*, die nederige swart slaaf en sy sterk blanke opponent Prospero word meestal herskryf, sodat die swart slaaf voorgestel word as die sterker, kragtige figuur. Aan hierdie temas, wat myns insiens ook voorkom in *Pelican Bay*, word meer aandag gegee by die analise van die romans in Hoofstuk 4.

Volgens Rutgers (1990:75) moet daar ’n onderskeid gemaak word tussen Nederlandse letterkunde oor die Nederlandse Antille en die letterkunde van die Antille. In die eerste geval word daar gepraat van “passanten-literatuur”. *Pelican*

Bay behoort myns insiens in 'n mate tot dié kategorie, hoewel hierdie beskrywing meestal geld vir reisbeskrywings uit die koloniale tydperk: "...passanten – tijdelijk op de eilanden verblijvenden, auteurs die van buiten komen en na verloop van tijd weer weggaan. Geen allochtone literatuur, want die is van de blijvers" (Rutgers 1995:138). Die Nederlands-Antilliaanse outeur is sterk bewus van die Nederlandse lesers en skryf eintlik vir 'n dubbelpubliek. 'n Derde kategorie kan dalk volgens Rutgers (1995:141) toegevoeg word, naamlik wanneer: "...de Nederlandse lezer die als passant of allochtoon op Curacao woont, aangesproken wordt – een lezer die dus zowel ingewijde als buitenstaander is".

Pelican Bay kan nie geklassifiseer word as Antilliaanse literatuur nie, aangesien dit slegs daar afspeel, maar dit is wel in 'n sekere sin 'n reisverhaal, aangesien die hoofkarakter 'n reis na die Nederlandse Antille onderneem. Die bestemming van haar reis word nooit genoem nie, maar volgens gebeure in die verhaal (spesifiek tydens die slaweopstand), kan dit myns insiens moontlik op Curacao geplaas word. Nelleke Noordervliet sê egter in haar "Verantwoording" aan die einde van die roman dat die eiland wat beskryf word in die roman eerder 'n kombinasie van 'n paar eilande in die omgewing is (2004: 411).

'n Paar kenmerke van Karibiese literatuur wat Rutgers uitlig, is verder van toepassing op *Pelican Bay*. In die algemene Karibiese konteks kom daar gewoonlik 'n "eilandgevoel" na vore (Rutgers 1995:144). In die konteks van die Latyns-Amerikaanse sfeer word daar weer gelet op die folkloristiese gebruike en gewoontes van die inwoners, byvoorbeeld die betekenis van dans, die eet van "leguanensoep", misterieuse verdwynings, duiwelse verskynsels en besetenheid, die gebruik van byname, asook die verhouding tussen die plaaslike inwoners en die ander veelvuldige groepe (Rutgers 1995:144). Voorbeelde hiervan kan telkens gevind word in *Pelican Bay*, byvoorbeeld die gebruik van byname soos Kuifie en Bobbie (2004:192); verwysings na die orale folklore in die verhale wat Ma Edith oortel (2004:83); en 'n eilandgevoel: pina colada en musiek oraloer (2004:103; 146-148). Antilliaanse outeurs se taalgebruik word ook dikwels gekenmerk deur 'n redelike "zwierige styl", met baie byvoeglike naamwoorde en "het opentrekken van alle laden van de metaforenkast" (Rutgers 1995:146) – iets wat herinner aan die kritiek van sommige resensente op Noordervliet se styl in *Pelican Bay*.

Twee tipes literatuur word veral volgens Rutgers in die Karibiese konteks aangetref: In die sogenaamde "novels of childhood" word 'n karakter se aanvanklike kinderlike onskuld beskryf, met 'n afsluiting van volwasse bewuswording. Hierdie romans eindig gewoonlik met die vertrek van die hoofkarakter (Rutgers 1995:145). Die Karibiese "yard novel" handel weer gewoonlik oor wisselende, meervoudige hoofkarakters, met die ruimte as samebindende faktor. Kenmerkend van laasgenoemde romans is gewoonlik die rou realisme waarmee karakters van die laagste maatskaplike groepe beskryf word en gewoonlik is daar geen uitkomkans in sig nie. 'n Gevoel van onderlinge solidariteit is egter dikwels teenwoordig (Rutgers 1995:146).

In die inleiding tot dié hoofstuk is daar reeds verwys na *The Empire Writes Back* se vier modelle wat gebruik kan word in die bestudering van postkoloniale literatuur. Ook Wim Rutgers verwys hierna wanneer hy die term "creolisering" beskryf. Hy fokus op die terme "hybridity" en "syncreticity" wat Ashcroft, Griffiths en Tiffin gebruik (Rutgers 2002:254). Laasgenoemde term word verklaar as die proses "by which previously distinct linguistic categories, and, by extension, cultural formations, merge into a single new form" (Ashcroft et al. 1989:15). Rutgers fokus op "syncretisme", maar gebruik liever die term "creolisering" in plaas daarvan. Hy verduidelik dat kreolisering eerstens betrekking het op die koloniale tydperk, op die ongelyke magsbetrekkinge tussen die Europese setlaar en die "déporté" vanuit Afrika. Hierdie wedersydse beïnvloeding is egter ook van toepassing op latere tydperke van semi-selfstandigheid, op neokolonialisme, postkolonialisme en outonomie, asook op die verhouding van "autochtoon, passant en allochtoon auteur". Die Nederlandse passante outeur bly in sy eie taal en literêre sisteem, maar tree 'n ander kulturele gebied binne en maak dit min of meer sy eie. Die Antilliaanse outeur bly in sy eie kultuur, maar verwoord sy werk in 'n vreemde, eiegemaakte taal wat hy moontlik op 'n later leeftyd aangeleer het (Rutgers 2002:254-255).

Uit my navorsing het geblyk dat daar telkens verwys word na skrywers wat woon in die Nederlandse Antille wanneer daar gepraat word van Nederlands-Antilliaanse literatuur. Behalwe vir reisbeskrywings en dit wat "passantenliteratuur" genoem

word, is daar min deur Nederlanders geskryf oor hierdie gebied. In sekere opsigte kan *Pelican Bay* gesien word as passanteliteratuur, aangesien die idee van die roman gebore is tydens 'n besoek aan die Karibiese gebied. Ook die inhoud van roman, beide met betrekking tot Jacob én Ada se verhale, skakel met dié van die passanteliteratuur. Ander romans wat Wim Rutgers noem as voorbeelde van hedendaagse passanteliteratuur, is B.B. Jagt se *Onder de wolkenwals* (1980), Peter Hoefnagels se *Het eiland* (1989) en Cornelis Goslinga se bundel oor die Curacaose slaverny *Shons en slaven* (1992). Ander eilande word ook deel van die eksotiese passanteliteratuur: Richard Nibbrig se *Sint Maarten merengues* (1991) speel af op die Bovenwindse eiland en Hans Dorrestijn se roman *Gevaarlijke stroom* (1992) handel oor 'n vakansie op Aruba (Rutgers 2002:285-286).

Die plaaslike inwoners en hul gewoontes word nie altyd positief uitgebeeld in hierdie resente passanteliteratuur nie. Rutgers haal byvoorbeeld 'n resensie van Bas Senstius aan oor *Sint Maarten Merengues*: Die eiland word gesien as 'n "piratenparadijs van louter patsers, ritselaars, speculanten, oude hippies, vrouwen op zoek en yuppen, allen met hetzelfde doel voor ogen: the fast buck" (Rutgers 2002:286). Ook in *Pelican Bay* word daar verwys na dwelmsmokkelary, prostitusie en ander sosiale probleme.

Nederlandse passante skryf volgens Rutgers slegs vir die Nederlandse leserspubliek en behoort ook die Antilliaanse leser in gedagte te hou. Die leser moet dus ook 'n "creoliseringsproses" ondergaan wanneer hy hierdie literatuur lees, dit wil sê die taal- en kultuurkonteks behoort in ag geneem te word (Rutgers 2002:287). In hierdie opsig "slaag" Noordervliet wel, in die sin dat Clark Accord (2002), wat oorspronklik van dié gebied kom, in 'n resensie positief oordeel oor haar hantering van die lewe in 'n slawekolonie.

Isabel Hoving se opmerkings oor die Surinaamse skrywer Astrid Roemer geld myns insiens ook vir Noordervliet se roman. Volgens Hoving word die impak van kolonialisme nooit werklik verwerk en vergeet nie. Die postkoloniale roman sal dus altyd in 'n proses wees om nuwe beelde te skep van die wêreld waarbinne die postkoloniale geskiedenis ontstaan het:

Juist deze nadruk op de onheelbaarheid van het traumatiese verleden maakt Roemers werk postkoloniaal. Postkoloniaal beteken namljk nief simpelweg dat het kolonialisme bekritisierd word, of al achtergelaten is. Postkolonialisme verwijst vooral naar een proses van voortdurende verwerking van het koloniale, in een beweging die nooit afgerond kan worden – omdat het achterlaten van een geskiedenis de zekerste manier is om haar te herhalen (...) De postkoloniale roman heeft de opdracht de (post)koloniale geskiedenis onophoudeljk te verwerken, en haar tegeljkertjd te bekritisieren en op andere manieren te benaderen... (Hoving 2004:336).

3.1.3 Afrikaanse literatuur in 'n postkoloniale Suid-Afrika

Die definiëring van die postkolonialisme binne 'n Suid-Afrikaanse konteks is eweneens problematies. Die vraag is of dit teruggevoer kan word na 'n datum soos Republiekwording in 1961 en of die begin van die demokrasie in 1994 meer van toepassing sou wees. Daarteenoor is "talle kommentators (...) dit eens dat die postkoloniale reeds vanaf die begin van kolonisering in kultuurprodukte teenwoordig kan wees as 'n soort spanningsverhouding met die koloniale" (Viljoen 1998:73-74). Wasserman (2000) uit wie se proefskrif die uniekheid van die Suid-Afrikaanse situasie ten opsigte van postkolonialiteit nogmaals blyk, voer aan dat postkoloniale literatuur nief noodwendig in 'n sekere tydperk geskryf is nief, "maar eerder vanuit 'n bepaalde perspektief". In hierdie sin sou anti-apartheidsliteratuur, geskryf deur lede van die koloniserende groep gedurende die apartheidsjare, as postkoloniale literatuur bestempel kon word (Wasserman 2000:21).

Deur middel van dié tipe Afrikaanse postkoloniale romans is in die verlede geprobeer om binêre opposisies op te hef deur byvoorbeeld die koloniale verhouding tussen die Europeaan en Afrikaan onder die loep te neem en om te keer. Die klem is gelê op die negatiewe kant van die geskiedenis met die doel om dit te probeer regstel. Hier kom die term "herskrywing van die geskiedenis" ter sprake. Volgens Luc Renders (1996:74) kan die geskiedenis herskryf word, maar dit kan nief verander word nief. In romans met hierdie tema word die boodskap oorgedra dat die foute van die verlede nief herhaal moet word nief. Romans wat Renders bespreek in sy artikel oor die postkolonialisme, is Jan Rabie se *Eiland voor Afrika*; André P. Brink se *Die eerste lewe van Adamastor* en 'n *Oomblik in die wind*, asook Elsa Joubert se *Missionaris*. Hierdie ondermyning van die koloniale

verhoudinge kom ook (binne die Suid-Afrikaanse konteks) voor in *Eilande* van Dan Sleigh - soos in *Pelican Bay* van Nelleke Noordervliet.

Op die gebied van taal is die postkoloniale aard van literatuur in Suid-Afrika uniek. Die rede hiervoor is dat die grense tussen die koloniserende groep en die gekoloniseerde nie duidelik in die taal na vore kom soos in ander koloniale gemeenskappe waarna byvoorbeeld Ashcroft verwys nie. Afrikaans word gepraat deur sowel die koloniseerders as deur sekere gekoloniseerde groepe binne die konteks van apartheid. Die koloniseerder se taal is ook gebruik vir postkoloniale appropriëring binne die koloniserende groep. Alhoewel Afrikaanse postkoloniale literatuur lank reeds bestaan, word Afrikaans weens Afrikanernasionalistiese uitgangspunte in die verlede tans soms nog gesien as die taal van die onderdrukker (Wasserman 2000:39-40). Teenoor skrywers wat in die taal van die moederland bly skryf, word die Afrikaanse postkoloniale literatuur wel vanuit 'n vroeëre kolonie geskryf, maar in Afrikaans.

Ook volgens Theo D'haen (2002:23) is Suid-Afrika 'n unieke geval wat postkoloniale literatuur betref. Francken (2002:329) gaan veral in op die koloniale aard van die Afrikaanse letterkunde en verontagsaam myns insiens in die proses die mate waarin reeds van vroegs af ook sprake is van postkoloniale perspektiewe. Francken noem die Afrikaanse literatuur naamlik by uitstek 'n koloniale literatuur, onder meer omdat dit ontstaan het as gevolg van die kulturele opstand van die "Hollandse" Afrikanerstaliges teen die Britse imperialisme van die negentiende eeu. Die koloniale literatuur word beïnvloed deur 'n koloniale toestand, in 'n situasie waar "laterkomers meer macht hebben dan een oudere, autochtone bevolking". Francken wys, soos D'Haen, daarop dat geprobeer is om 'n Afrikaneridentiteit te vestig deur middel van 'n Afrikaner-ideologie, asook deur die Afrikaanse taal en literatuur.

Ander karaktereienskappe of motiewe van die koloniale literatuur wat voorkom in Afrikaanse literatuur is onder meer volgens Francken (2002:30) die verbintenis met die moederland, 'n voortdurende terugblik na die verlede, die verhouding tussen verskillende bevolkingsgroepe en die motief van ontheemding (waarna reeds verwys is). Nederland gebruik die term *autochtoon* om te dui op die inheemse bevolking wat (vanuit 'n postkoloniale perspektief) tweederangse burgers geword het in hul eie land, maar in die Suid-Afrikaanse situasie kan moeilik onderskei word

tussen koloniseerder en "autochtoon". Vanuit 'n negentiende-eeuse perspektief is die Britse ryk die koloniseerder, terwyl die Afrikaner die "autochtoon" geword het.

Aan die einde van die twintigste eeu speel die teenstelling tussen wit en swart 'n groot rol. Jonger skrywers in Suid-Afrika keer hul weg van wat oor is van die Afrikaner-ideologie en soek 'n andersoortige identiteit - die Afrikaanse literatuur was volgens Francken nog altyd verbind met 'n soeke na identiteit. Hul werk kan ook beskou word as 'n tipe koloniale literatuur, maar dit handel oor 'n ander kolonisasie: "De kleurgrens word sentraal onderwerp; de tweederangsburger in eigen land is nu de gekleurde burger (overheerst door de blanke). Niet alleen hun tematiek is nieuw, maar ook hun vorm". Die rol van die Afrikaanssprekende gekleurdes se literatuur is hier van groot belang. Vir 'n lang tyd is daar gediskrimineer teen hierdie groep, onder meer deurdat die band tussen hulle en Afrikaans op die agtergrond geskuif is (Francken 2002:330). Tans is die situasie van Afrikaans veel ingewikkelder as in 1830 toe Afrikaans se teenstander die Britse imperialisme was. Engels is nie meer die taal van heersers en onderdrukkers uit Europa nie, maar 'n wêreldtaal wat aangegryp word deur die aanhangers van die nuwe Suid-Afrika waar alle groepe gelykwaardig is. Daarby is die vroeër onderdrukte Afrikaans nog verder gestigmatiseer as apartheids taal (Francken 2002:331).

Francken gee, in 'n oorsig van die Afrikaanse literatuur vanaf Jan van Riebeeck se *Dagregister* tot *Donkermaan* van André P. Brink, wel erkenning aan skrywers soos Uys Krige, Jan Rabie, André P. Brink, Breyten Breytenbach, Etienne le Roux en later Etienne van Heerden wat krities teenoor Afrikanernasionalisme en apartheid gestaan het, maar sy bespreking getuig myns insiens nie werklik van 'n kritiese kyk op die postkoloniale Afrikaanse literatuur nie. Hy noem die letterkunde vanuit die bruin gemeenskap byvoorbeeld slegs vlugtig in 'n kort paragraaf, met verwysing na *Vatmaar* (1995) deur A.H.M Scholtz (Francken 2002:374).

Jansen (2004:3-18) gee daarteenoor, in 'n uitgawe van *Armada: Tijdschrift voor wereldliteratuur* gewy aan Suid-Afrika: *Zuid Afrika – Identiteit in tekst en taal*, 'n goeie oorsig oor die huidige stand van die Afrikaanse literatuur ten opsigte van postkolonialisme en identiteit. Ook hier word die vraag gestel of die "post" in die term "postapartheid" dieselfde is as in die twee ander terme, "postkoloniaal" en

“postmodern”. In antwoord hierop haal sy Achille Mbembe aan uit ’n onderhoud met Christiaan Hoeller oor sy boek *On the Postcolony* (2001):

As far as Africa is concerned, colonialism is over. Apartheid is over too. Africans are now the free masters of their own destiny. This is why from an intellectual and political point of view, there is no turning away from the difficult work of freedom. It is very risky work because it involves a transformative relation with our past as a condition sine qua non of our control over our own future (Hoeller 2004:2-3).

Mbembe gaan verder om te verduidelik dat kritiek in Afrika stadig ontwaak het tot hierdie nuwe realiteit en sy moontlikhede tot bemagtiging. Volgens hom is die diskoers van slagofferskap nog sterk teenwoordig (Hoeller 2004:3). Later in die onderhoud keer hy terug na hierdie neurose van slagofferskap en beklemtoon dat identiteite alleenlik in seerkry wortel deurdat die verlede in ’n subjektiewe hede omskep word. Hy stel duidelik dat hy nie die verlede wil uitwis nie, maar net wil voorkom dat alle fokus daar geplaas word (Hoeller 2004:6).

Die uitgangspunte van Mbembe kan ook in verband gebring word met die Suid-Afrikaanse literatuur. Ena Jansen bespreek hoe Suid-Afrikaners omgaan met hierdie nuwe realiteite en met die verwarring van die oorgangstyd. Sy noem die verset wat die Afrikaanse literatuur getoon het teen die Engelse oorheersers, maar belig ook die versetsliteratuur teen apartheid. Die Afrikaanse literatuur tot en met ongeveer 1990 het dikwels die rol van aanklaer vertolk, van ’n spreker namens die onderdruktes (Jansen 2004:5). Hierdie politiek-belade prosa was dikwels goeie verkopers, byvoorbeeld ’n paar romans van André P. Brink en Elsa Joubert se *Die swerfjare van Poppie Nongena* (1978). Dit is ironies dat juis die blanke Afrikaanse anti-apartheidskrywers reeds ten tyde van die onderdrukking ’n hoë aansien in Suid-Afrika gehad het (Jansen 2004:5).

In 1989 is tydens die Watervalberaad in Zimbabwe ’n beroep gedoen op “linkse” skrywers om literatuur tot stand te bring waarin die Afrikaanse prosa heeltemal bevry sou word van negatiewe rassekonnotasies. Hierna verskyn romans soos *Ons is nie almal so nie* (1990) van Jeanne Goosen, *Kroniek uit die doofpot* (1991) van John Miles, *Triomf* (1994) van Marlene van Niekerk en *Die stoetmeester* (1993) van Etienne van Heerden, wat egter andersyds ook in navolging was van talle ander romans deur skrywers soos Jan Rabie, André P. Brink, Elsa Joubert, Etienne Leroux

en ander, wat sedert veral die sewentigerjare se skrywersoproep om groter betrokkenheid wou ingaan teen stereotiepe en konvensionele apartheidsvoorstellings van menslike interaksie en verhoudinge. Die literatuur wat in hierdie jare ontstaan, word ook as meer toeganklik gesien vir die algemene publiek en Suid-Afrika beleef sodoende 'n oplewing in die Afrikaanse literatuur (Jansen 2004:7-8). Jansen dui op die prominensie van die geskiedenis in die Afrikaanse literatuur, waarby sy persoonlike en familie-geskiedenis insluit wat onder andere geskryf is deur onervare skrywers soos Abraham Philips, Karel Benjamin en Agnes Lottering. 'n Groot aantal openbare figure skryf ook oor hul rol in die politieke proses, byvoorbeeld Antjie Krog, Nelson Mandela en Max du Preez. Selfs na die opheffing van apartheid kan skrywers nie wegkom van die politieke en rassewerklikhede nie (Jansen 2004:10).

In haar bespreking van Dan Sleight se roman *Eilande* dui Jansen op 'n wisselwerking tussen historici en literêre skrywers in Suid-Afrika. Sleight, argivaris en historikus, skryf 'n grootse letterkundige roman, terwyl die historikus Herman Giliomee blykbaar met die skryf van *The Afrikaners: Biography of a people* (2003) sy voltooide hoofstukke aan romanskrywers soos J.M. Coetzee en Karel Schoeman gegee het om te lees. Die gevolgtrekking wat Jansen maak, is dat dit nie 'n wonder is dat identiteitskwessies so sentraal staan in die hedendaagse literatuur nie. Alle soorte skrywers is volgens haar postmodern in die sin dat hulle weet dat hul slegs verhale vertel, dat feite slegs een persoon se rekonstruksie is, en "dat fictie 'waarder' kan zijn dan feiten" (Jansen 2004:16).

3.2 Perspektiewe op representasie

Representation: that which simultaneously speaks for and stands in for something else.

Iain Chambers

Op grond van twee betekenisse wat die *Shorter Oxford English Dictionary* verbind met die woord *representasie* onderskei Stuart Hall (1997:16) twee soorte sisteme van representasie. Die eerste dui op die konseptualisering van alle soorte voorwerpe, mense en gebeurtenisse in "mental representations" (1997:17). Die tweede sisteem, gegrond op die betekenis: "To represent also means to symbolize, stand for, to be a specimen of, or to substitute for", hou verband met die wyse waarop taal gebruik word in die samestelling van betekenis. Taal in 'n breë sin sluit

vir hom woorde, visuele beelde en klanke in, wat hy aandui as *tekens (signs)*. Dit staan vir die konsepte en konseptuele verhoudings tussen hulle wat die betekenissisteme van ons kulture uitmaak. Tekens word weer georganiseer in tale wat ons in staat stel om ons gedagtes en konsepte in woorde, klanke of beelde te kan vertaal om sodoende betekenis en gedagtes aan ander mense te kan kommunikeer (Hall 1997:18). Die verhouding tussen die drie elemente: dinge, konsepte en tekens vorm saam wat ons verstaan onder "representasie" (Hall 1997:19).

Hall (1997:24-25) verwys in aansluiting hierby na drie verskillende teorieë van representasie. Ingevolge die reflektiewe of mimetiese benadering lê betekenis in 'n voorwerp, persoon, idee of gebeurtenis in die werklikheid – die materiële wêreld dra dus betekenis oor. Taal funksioneer hiervolgens as 'n spieël om die ware betekenis te reflekteer soos wat dit is. De Lange (1992a:308) se omskrywing van *mimesis* op grond van die Griekse woord wat *navolg, naboots, voorstel of afbeeld* beteken, sluit hierby aan. Dié begrip word volgens hom met representasie verbind en veronderstel dat 'n kunswerk in staat is om die werklikheid na te boots.

Die tweede – intensionele - benadering is die teenoorgestelde hiervan. Daarvolgens dwing die spreker of die skrywer sy eie unieke betekenis af op die wêreld deur middel van taal en beteken woorde presies wat die skrywer daarmee bedoel. Taal is egter 'n sosiale struktuur wat ook buite 'n unieke, privaat konteks verstaan moet word (Hall 1997:25). Die derde benadering, die "constructionist approach" wat hy volg, erken gevolglik die openbare, sosiale aard van taal. Daarvolgens skep ons betekenis deur middel van representasionele sisteme – konsepte en tekens (Hall 1997:25).

A.M. de Lange (1992b:426) gaan verder as Hall, deur ook op die ideologiese gevolge van representasie te dui.

Representasie word gesien as die proses waardeur die werklikheid op esteties-suggestiewe wyse deur taal teenwoordig gestel word. Anders gestel: dit is die proses wat deur 'n skrywer gebruik word om sy subjektiewe interpretasie van en oordeel oor die "werklikheid" te transformeer tot 'n taalmatige objek bestaande uit 'n nuwe bewussyn van die werklikheid. Gesien in hierdie lig is dit baie duidelik dat 'n skrywer se *representasie*, sy "manier van kyk" na die werklikheid, op sy

eie ideologiese voorveronderstellings berus en is dit wat gerepresenteer word 'n beklemtoning van sy ideologiese uitgangspunte.

Op grond hiervan kan geredeneer word dat geen representasie "onskuldig" is nie, soos blyk uit die volgende oorsig oor representasie in geskiedkundige tekste.

3.2.1 Representasie van die geskiedenis

De geschiedenis trivialisert de waarheid, de roman mystificeert haar.

F.R. Ankersmit

In die afgelope aantal dekades is uitvoerig navorsing gedoen en gefilosofeer oor die wisselwerking tussen geskiedenis en die letterkunde. Hierby word dikwels gefokus op die manier waarop gegewens gerepresenteer word. Daar word vervolgens kortliks ingegaan op enkele relevante aspekte:

Hayden White (1978:121) gebruik die term *representasie* in sy kontrastering van geskiedenis en historiese letterkunde deur "the literature of fact" te stel teenoor "the fictions of factual representation". Laasgenoemde benaming geld ook vir geskiedkundige romans soos die twee onder bespreking. White wil veral vasstel in hoeverre die diskoers van die historikus en dié van die literêre skrywer ooreenstem en met mekaar ooreenstem. Volgens White stel historici belang in waarneembare gebeurtenisse wat verbind kan word met spesifieke plekke en tyd, terwyl skrywers van fiksie uitgaan van sowel hierdie tipe gebeurtenisse as van hipotetiese, verbeelde gegewens. Alhoewel historici en fiksieskrywers in verskillende gebeurtenisse belangstel, is beide die vorme, hul diskoers en hul doelwit vir skryf egter dikwels dieselfde.

Tot voor die Franse Rewolusie is historiografie gesien as 'n literêre kunsvorm en as 'n vertakking van die retorika. Daarmee is die fiksionele aard van geskiedenis erken: "While granting the general desirability of historical accounts that deal in real, rather imagined events, theorists from Bayle to Voltaire and De Mably recognized the inevitability of a recourse to fictive techniques in the *representation* of real events in the historical discourse." Die belangrike verskil het tussen "waarheid" en "fout" gelê in plaas van tussen feit en verbeelding. Verskillende tipes waarheid kon slegs aan die leser voorgestel word deur middel van "fictional

techniques of representation". Waarheid is nie gelykgestel aan feit nie – sowel die verbeelding as argumentasievermoëns is ingespan om 'n toereikende representasie van die waarheid te gee (White 1978:123).

Sedert die vroeë negentiende eeu het historici geskiedenis as 'n representasie van die werklike beskou en dit bo fiksie gestel, wat gesien is as die representasie van die moontlike of slegs denkbare. In die twintigste eeu is daarteenoor uitgegaan van 'n historiese diskoers wat slegs bestaan uit feitelike akkurate stellings oor 'n reeks waarneembare gebeurtenisse. Enige verwysing na fiktiewe elemente is verwerp (White 1978:123). Die historici van hierdie tydperk het nie verstaan dat feite nie vanself spreek nie, maar dat die historikus self die feite formuleer en dus self fragmente van waarhede saamvoeg in 'n representasie wat slegs van 'n diskursiewe integriteit getuig: "Novelists might be dealing only with imaginary events whereas historians are dealing with real ones, but the process of fusing events, whether imaginary or real, into a comprehensible totality capable of serving as the object of a representation is a poetic process" (White 1978:125).

In 'n latere werk kontrasteer White historiese verhale met fiksionele verhale op grond van die inhoud in plaas van die vorm. Historiese verhale gaan uit van werklike gebeure, eerder as van verbeelde gebeurtenisse wat deur 'n verteller geskep word: "This implies that the form in which historical events present themselves to a prospective narrator is found rather than constructed" (White 1987:27). Hy gaan verder om te sê: "What is 'imaginary' about any narrative representation is the illusion of a centered consciousness capable of looking out on the world, apprehending its structure and processes, and representing them to itself as having all of the formal coherency of narrativity itself. But this is to mistake a 'meaning' (which is always constituted rather than found) for 'reality' (which is always found rather than constituted)" (White 1987:36).

Albert van der Zeijden (1988:70) beskou dit as 'n naïef-empiriese standpunt dat die historikus homself besig hou met feite en dat fantasie die domein van die romanskrywer is. As feite niks meer is as taalkonstruksies van die historikus nie, wat is dan die verhouding tussen werklikheid en fiksie? Omdat die geskiedenis nie maklik herkenbaar is nie, moet die historikus sy fantasie gebruik om vir homself 'n beeld te vorm van die verlede. Met hierdie subjektief-literêre standpunt erken die meeste historici dat fantasie en verbeelding 'n belangrike rol speel in die historiese

ondersoek. Sodoende vervaag die grens tussen geskiedenis en literatuur. Aan die ander kant het die historikus ook te doen met die objektiewe werklikheid wat die verlede eens was. Hy moet sy bevindinge gee na aanleiding van 'n omvattende bronneondersoek sodat sy geskiedenisverhaal kontroleerbaar is vir sy kollegas. Die belangrikste onderskeid tussen wetenskap en kuns is dat met 'n geskiedkundige werk in diskussie getree kan word, maar nie met 'n kunswerk nie. Laasgenoemde kan ook nie weerspreek word op basis van 'n nuwe bronneondersoek nie (Van der Zeiden 1988:85).

Volgens F.R. Ankersmit (1990) is geskiedverhale slegs voorstellings van die werklikheid en dus vergelykbaar met kunsprodukte, "vanweë die gemeenskaplike posisie wat hulle in filosofiese opsig inneem in verhouding tot die 'werklikheid'" (Van Zyl 2003:56). Ankersmit tref 'n belangrike onderskeid tussen interpretasie, representasie en die historiese realiteit. Historiese realiteit speel hiervolgens die rol van 'n spieël ten opsigte van interpretasie en representasie. Betekenis word geïnterpreteer, maar realiteit word gerepresenteer. Volgens Ankersmit is teksinterpretasie 'n interpretasie van 'n teks se betekenis wat lei tot 'n ander teks met 'n nuwe betekenis. Die gevolgtrekking word dus gemaak dat met interpretasie 'n voortdurende metamorfose van betekenis plaasvind (Ankersmit 1990:22). Met representasie, daarenteen, ontstaan betekenis uit dit wat tevore nog geen betekenis gehad het nie. Representasie word gesien as 'n voorwaarde vir interpretasie, omdat dit 'n direkte kontak met die realiteit het en as beginpunt optree van 'n reeks betekenisveranderinge (Ankersmit 1990:22).

Ankersmit trek 'n interessante parallel tussen geskiedenis en identiteit: "'Historisme' is de opvatting dat eerst een historische benadering ons in staat stelt het wezen, de identiteit, of, zoals de historisten zelf graag zeiden, de 'individualiteit' van de objecten in de socio-historische werkelijkheid op het spoor te komen (...) het wezen of de identiteit der dingen ligt in hun geschiedenis". Dit beteken dat indien ons die wese of die identiteit van 'n nasie, instelling, sosiale of kulturele beweging wil leer ken, ons eers die geskiedenis van die nasie, ensovoorts moet opskryf of bestudeer, omdat dit die beliggaming is van daardie wese of identiteit (Ankersmit 1990:133).

'n Belangrike element wat uit Ankersmit se teorie na vore kom, is dat ons die verlede slegs kan ken in terme van historiese interpretasies en dat die identiteite

gekoppel met die interpretasies daarom die vorme is wat ons kennis van historiese verskynsels aanneem (Ankersmit 1990:147-148). In die beginfase van die moderne geskied-filosofie, vanaf die veertigerjare, is woorde soos *beskrywing* en *verklaring* grotendeels gebruik in die veronderstelling dat die verlede in wese uit 'n groot hoeveelheid geskiedkundige verskynsels bestaan wat beskryf en verklaar moet word. Vrae wat na vore kom met hierdie tipe geskiedenisbenadering het betrekking op die waarheidsgehalte van die beskrywende en verklarende uitsprake wat die historikus oor die verlede maak (Ankersmit 1990:152). Hierteenoor stel Ankersmit dan die woord *representasie*, wat eerder suggereer dat die historikus sinvol vergelyk kan word met 'n skilder wat 'n landskap of 'n persoon voorstel. Ankersmit pleit hiermee vir 'n osmose tussen geskiedfilosofie en die estetika (Ankersmit 1990:156).

Ankersmit dui ook op die belangrikheid van historiese representatiewe van die "micro-storie" of klein geskiedenis. Hy verduidelik dit in terme van drie eienskappe van die "micro-storie". In die eerste plek stel die klein geskiedenis die negatief van die aanvaarde geskiedenis voor. Dit beweeg dus in die teenoorgestelde rigting as die formele historiografie en kan ook gesien word as 'n parodie op die aanvaarde geskiedenis. In die tweede plek *toon* die verlede homself in die "micro-storie" en is 'n *beskrywing* van die verlede dus nie nodig nie. Dit bewerkstellig 'n direktheid of onmiddellikheid wat selde by ander metodes bespeur word. Dertens dui die verwysing op die geheel, wat beteken dat die besonderhede van die klein geskiedenis deurgaans 'n illustrasie is van die groter geheel. In die "micro-storie" bly die fyn besonderhede die belangrikste onderdeel (Ankersmit 1990:228). In die analise van die twee romans sal daar meer aandag gegee word aan die belangrikheid van klein geskiedenis in representasie en aan die rol wat dit binne die onderskeie romans speel.

In 'n latere werk van Ankersmit (1996:159) word die tweeledige doelstelling van die historikus verduidelik: Die waarheid oor die verlede word deur hom verwoord en hy gee ook 'n beeld van die verlede weer. Binne die representasie van die werklikheid word daar aan die negatiewe 'n belangriker rol toegeken as aan die positiewe: "Immers, het beeld dat in de representatie tot uitdrukking wordt gebracht, verkrijgt zijn contouren eerst in de (impliciete) *ontkenning* en niet in de *bevestiging* van of door andere representaties" (Ankersmit 1996:160). Hy kom tot die volgende belangrike gevolgtrekking: "Representaties functioneren doorgaans als

'simulasies van die dinge in die wêreld' en die ons, in onze omgang met die werklike dinge, hulle gerepresenteerde, ten dienste staan" (Ankersmit 1996:164).

Burke sluit aan by Ankersmit in die sin dat hy uitlig dat meer en meer historici besef dat hul werk nie noodwendig dit wat werklik gebeur het representeer nie, maar dat dit berus op 'n sekere oogpunt. Volgens Burke behoort historici hulself op so 'n manier sigbaar maak in hul werk dat die leser besef daar is ook ander interpretasiemoontlikhede (Burke 2001:290).

'n Aspek wat ook ondersoek sal word in die bespreking van die romans is dat historiese romans eerstens gerig is op die hede. John Fowles (in Steen 1988:168) dui indirek uit 'n skrywersperspektief op hierdie relevante verskil tussen die historiese roman en geskiedskrywing:

The chief function of the historical novel is always to reflect the present – as it is indeed with novels set the other way, in the future. Of course it can be presented as popular history, as escapism, all the rest. But for me seriousness must lie in what it says of the age and culture the writer lives in. That ought to be the basis of the relation between novelist and readers. Very well, I am trying to amuse you with something long gone; but I try also to teach you something still present.

Dit sluit aan by Kierkegaard se stelling dat 'n verlede wat nie in die hede teenwoordig gemaak kan word nie, nie die moeite werd is om heropgeroep te word nie" (in Gilfillan 1995:221).

Iain Chambers se perspektiewe op die geskiedenis hou ten slotte verband met die postkoloniale diskoers. Hy voer aan dat die historiografie ontstaan het uit die ontmoeting van die Europeërs met die onbekende "ander". Die nie-Europese wêreld is ontdek en hul enigste geskiedenis, vanuit Europese perspektief, was dié een wat nog moes begin. "The West, as the apparent maker and custodian of history in both geopolitical and scriptural terms, was the site of 'truth'. Under its institutional and technological aegis (...) history transcribed all human practice; it recorded, reordered and rewrote the world" (Chambers 1994:125). Historiografie het nie bloot die verlede bestudeer nie, maar dit geregistreer, oorgedra en vertaal:

Much of what passes for history is trapped in a continual exchange between realism and representation that relies on a naïve metaphysics of truth (absolute, total, complete) as though it were the property of the West. Yet representation is not a natural or obvious thing. It is, in both its political and aesthetic dimensions, a process of continual construction, enunciation and interpretation. The multiple representations and voices of the once excluded, of women, of black peoples, of discriminated sexualities, in contemporary culture, history and society, for example, do not simply exist in creating a space for them (...) It lies rather, in reworking the very sense of history, culture, society and language that had previously excluded or silenced such voices, such a presence (Chambers 1994:126).

Hiermee bedoel Chambers nie om 'n tipe geskiedenis voor te stel wat vollediger en meer oortuigend is net omdat dit nou erken wat voorheen verborge en geïgnoreer is nie. Daar moet eerder gestreef word na 'n weergawe van geskiedenis wat meer outentiek sal wees binne ons omstandighede. Dit kan bewerkstellig word deur gesprekvoering oor wat geskiedenis vandag behels. Onder andere sal dit 'n erkenning van verantwoordelikheid insluit vir die "hunger of the shadows, for the oblivion of being" (Chambers 1994:126).

3.2.2 Representasie van die "ander"

The "other" has to be given a voice and a place, a presence in it.

Luc Renders

In hierdie afdeling oor representasie kom die verwantskap tussen perspektiewe op en deur die "ander" en identiteitsvorming die sterkste na vore. Daar word onder meer ingegaan op die rol wat die "ander" speel by die vorming van die eie identiteit. André P. Brink haal vir Tzvetan Todorov aan: "Die kennis van die ander word bepaal deur my eie identiteit" (Brink 1991:4). Wanneer dit kom by die representasie van die verlede beveel Brink (1991:9) aan om dit eerder uit die uitgangspunt van die "ander" uit te beeld, om te verseker dat herkenning van die self in die "ander" plaasvind.

Edward Said se werke *Orientalism* (1978) en *Culture and Imperialism* (1994) is kernbronne wanneer dit kom by die onderwerp van representasie en postkoloniale

literatuur. Volgens Petro Faasen (2003:17) is een van Said se belangrikste uitgangspunte die manier waarop die oriëntalistiese diskoers die Weste in staat stel om sy mag oor die "koloniale Ander uit te oefen en te behou omdat dit die Oriënt kenbaar en daarmee beheerbaar gemaak het". Sy voer ook aan die hand van Said aan dat ware representasie onmoontlik is, omdat alle representasies, "representasies is, onomwonde aan die representeerder se interpretasie verbonde is en dus ook bemiddeld is" (Faasen 2003:18).

In *Culture and Imperialism* stel Said die feit dat beide "kultuur" en "imperialisme" nie staties is nie - die historiese konnotasies van hierdie twee konsepte is dinamies en kompleks. Said se hoofdoel in hierdie werk is dus nie om dié konsepte los te maak van mekaar nie, maar om verbande te trek, omdat hy geïnteresseerd is in verskillende kulturele vorme wat hibried, gemeng en onsuiver is (Said 1994:15).

Stuart Hall (1997:225) stel die volgende vrae rondom die Derridiaanse konsep "difference": "How do we represent people and places which are significantly different from us? Why is 'difference' so compelling a theme, so contested an area of representation? What is the secret fascination of 'otherness', and why is popular representation so frequently drawn to it?" Hy beantwoord dit vervolgens op die volgende vier maniere: In die taalwetenskap is "difference" eerstens belangrik, omdat dit essensieel is vir betekenis. Sonder verskille sou betekenis nie bestaan nie: "It is the 'difference' between *white* and *black* which signifies, which carries meaning" (Hall 1997:234). Binêre opposisies ontstaan maklik na aanleiding van "difference" en een pool daarvan is gewoonlik dominant, byvoorbeeld **wit**/swart, **man**/vrou, **manlik**/vroulik, **inheems**/vreemdeling, ensovoorts. Die tweede verklaring, ook uit die taalwetenskap en met verwysing na Mikhail Bakhtin, soek die behoefte aan "difference" by die feit dat ons slegs betekenis kan skep uit 'n dialoog met die "ander". Betekenis behoort volgens Bakhtin nie net aan een spreker nie, maar lê in die gee en neem tussen twee verskillende sprekers. Ook die "ander" is dus essensieel met betrekking tot die skep van betekenis (Hall 1997:235-236).

In die derde plek lê die antwoord in die antropologie. Hier is die argument dat kultuur afhanklik is van die gee van betekenis deur verskillende posisies binne 'n klassifikasiesistiem toe te ken. Die kenmerk van "difference" is dus die basis van die simboliese ordening wat ons kultuur noem (Hall 1997:236). Die vierde verduideliking is psigo-analities en trek 'n verband met die rol wat "difference" in

ons psigiese lewe speel. Hier is die "ander" fundamenteel in die samestelling van die self met betrekking tot ons as subjekte en selfs ten opsigte van seksuele identiteit (Hall 1997:239). Die kwessie van subjektiwiteit word later breedvoeriger bespreek, maar hierdie punt hang baie nou daarmee saam. Subjektiwiteit kan slegs na vore kom en 'n sin van die "self" gevorm word deur simboliese en onderbewuste verhoudinge wat die jong kind met 'n betekenisvolle "ander" smee: "Our subjectivities are formed through this troubled, never-completed, unconscious dialogue with – this internalization of – the 'Other'" (Hall 1997:240). Nog 'n belangrike punt wat Hall stel, is dat "difference" ambivalent is deurdat dit beide positief en negatief kan wees (Hall 1997:240). Die eienskap van ambivalensie is veral 'n belangrike kenmerk van hibriditeit.

Stereotipering kan eweneens verbind word met die representasie van die "ander". Hall verwys in dié verband na Richard Dyer se definisie van stereotipes:

Stereotypes get hold of the few 'simple, vivid, memorable, easily grasped and widely recognized' characteristics about a person, reduce everything about the person to those traits, exaggerate and simplify them, and fix them without change or development to eternity (...) – stereotyping reduces, essentializes, naturalizes and fixes 'difference' (Hall 1997:257-258).

Nog 'n kenmerk van stereotipering is die feit dat dit 'n praktyk van "closure" en uitsluiting behels. Dit rig simboliese grense op en sluit alles uit wat nie "behoort" nie. Stereotipering vind gewoonlik plaas waar daar grootskaalse ongelikheid van mag voorkom. Mag word dan uitgeoefen oor die ondergeskiktes of uitgeslote groepe of op grond van etnosentrisme (Hall 1997:258).

In postkoloniale teorie en literatuur word daar dikwels geprobeer om stereotipering om te keer of om stereotipes uit die verlede met nuwe betekenis te vul. Ashraf Jamal beskryf hierdie proses in die Suid-Afrikaanse konteks as volg:

Colonialism, and its subsequent manifestations, is the chimera – the monstrous and intimate familiar – which each of us carries on our backs. Thereby we are condemned; thereby we are compelled to hope (...) the root of the problem (...) lies in our willingness to be the subjects of this law, be it as a victim or as a resistor (...) It is this selfsame turning away

and turning towards which allows for the enigmatic moment in which we become 'the others of our selves'. Without the achievement of this turn we will remain the victims of a relentlessly invasive, constrictive, and parasitic law that feeds upon, exists alongside, and consumes its victim (Jamal 2002:56).

Monika Fludernik maak 'n onderskeid tussen twee soorte stereotipes, wat sy noem "heterostereotipes" en "autostereotipes". Eersgenoemde kom voor wanneer vreemdelinge (uitlanders) beskryf word, byvoorbeeld die suinige Skotsman of die dronk Duitser en kan dus teruggevoer word na verskillende nasionale literature. "Autostereotipes", daarenteen, wat dikwels nie bespreek word nie, behels 'n oordrag tussen projeksies wat gevind word onder byvoorbeeld die omstandighede van koloniale onderdrukking, of in meer komplekse situasies soos migrasie, verbanning en kulturele hibriditeit (Fludernik 1999:29-30). In die romansbesprekings word meer aandag aan hierdie aspek bestee.

Maaïke Meijer (1996:115) wy 'n hoofstuk aan "Zwarte figuraties in witte teksten: deconstructie van witheid". Die uitgangspunt wat sy hier volg, sluit goed aan by albei romans onder bespreking, aangesien beide deur wit skrywers geskryf is, maar swartes (of hibriede) onder andere as hoofkarakters figureer. Volgens Meijer ontstaan die vraag of die onderskeid tussen wit/swart, Europa/derde wêreld en blanke self/etniese "ander" met tekstuele middele opgebou word, en of dit esteties en natuurlik aangebied word sodat dit eg en vanselfsprekend voorkom. Volgens Meijer (in ooreenstemming met Hall, 1997:239, se vierde kategorie, maar sy voer dit verder) is seksualiteit en etnisiteit met mekaar verbind: "In de sociale werkelijkheid ben je niet alleen tot 'vrouw' of 'man' gemaakt, maar *tegelijk* ook tot 'wit', 'zwart' of 'immigrant'..." (Meijer 1996:115). Aan die hand van Toni Morrison se *Playing in the dark. Whiteness and the Literary Imagination*, probeer sy dit verklaar. Volgens Meijer laat Morrison die leser sien dat "witheid" 'n effek is van die konstruksie van 'n swart "ander". Morrison toon ook aan hoe swart persone in wit tekste geen oortuigende beeld gee van swartes nie, maar hoofsaaklik projeksies is van die wit psige (Meijer 1996:116). Meijer wys ook op die volgende vrae wat Toni Morrison stel: "Wat zeggen representaties van zwarten, of 'zwarte figuraties' dus over de *blanke* auteur die ze opschreef, over de fantasma's van de *witte* cultuur? Wat was het effect van het hebben van slaven op het zelfbeeld van de meester?" (Meijer 1996:117). Hierdie vrae deur Meijer en Morrison kom weer aan bod tydens die bespreking van die twee romans in Hoofstuk 4.

In 'n hoofstuk genaamd "Het zwarte subject" skryf Meijer oor strategieë om "othering" teweeg te bring in die roman *Koelie* deur Madelon Székely-Lulofs (1932). Die volgende strategieë is ook van toepassing op die romans onder bespreking: "De eerste was de representatie van zwarte mensen als dieren (...) De tweede distantiërende literaire kunstgreep was de bevoogdende vertelwijze, waarbij het inheemse subject nooit volledig zelf aan het woord mag zijn..." (Meijer 1996:158). Ander strategieë is "de economie van het stereotype; het via een shortcut typeren van etnische groepen; het gebrek aan inheems zelfbegrip en zelfreflectie; het exotisch oxymoron" (Meijer 1996:158). Bogenoemde aspekte word meer diepgaande bespreek in die roman-analise.

H. Van Neck Yoder gebruik *The Tempest* van Shakespeare om die representasie van die "ander" te illustreer. Caliban, die swart figuur in hierdie drama, se minderwaardigheid word op die volgende maniere uitgedruk: Hy kan Prospero, die blanke, se taal slegs gebruik om mee te vloek; hy maak die keuse om 'n slaaf te wees van die Europeërs en skenk hul sy land. Derdens word beklemtoon dat hy self geen taal, geen kultuur en geen geskiedenis het nie (1986:699). Sy minderwaardigheid as nie-Europeër word nog sterker beklemtoon deurdat hy die enigste in die drama is wat voorgestel word as 'n "wilde" mens. Volgens Van Neck Yoder weerlê Karibiese skrywers hierdie stereotipe van die minderwaardige nie-blanke persoon op die volgende vier maniere:

Die Karibiese skrywer skryf en publiseer in die taal van Prospero, ongeag die tema, struktuur of styl van die verhaal. Caliban se ontmoeting met Prospero word beskryf uit die oogpunt van die nie-Europeër. So gebeur dit dat daar in die Europese letterkunde ook 'n nie-blanke uitkyk op die werklikheid uitgedruk word. Die geskiedenis, kultuur en die gevoelswêreld van die Karibiese mens word sentraal gestel en daar word 'n belangrike dimensie tot die Europese literêre tradisie toegevoeg. Die Karibiese skrywer probeer ook kolonialisme ondermyn deur Caliban se aanvaarding van die westerse visie op homself te problematiseer (Van Neck Yoder 1986:700). Die gevolgtrekking word gemaak dat die meeste Karibiese skrywers koloniale verhoudinge implisiet of eksplisiet in hul romans ondermyn en verwerp (Van Neck Yoder 1986: 694). Bogenoemde aspekte sal ondersoek word aan die hand van *Pelican Bay* wat in die Karibiese gebied afspeel, ten einde vas te

probeer stel of die ondermyning van koloniale invloede ook geld vir hierdie roman, alhoewel dit nie deur 'n Karibiese skrywer geskryf is nie.

Vervolgens word meer spesifiek ingegaan op die Suid-Afrikaanse konteks ten opsigte van die representasie van die "ander". Renders (2000:2) dui, aan die hand van Pippa Skotnes se uitstalling met spieëls (1996) oor die Khoisan-geskiedenis, op die belang van 'n herinterpretasie van die geskiedenis: "The other has to be given a voice and a place, a presence in it", en: "Skotness exposes the gruesome fate of the Khoisan which she attributes to the way they were viewed by the most powerful group, the White conquerors" (Renders 2000:1). Deurdat die historiese teenwoordigheid van die Khoisan herbevestig en erken word, met die klem op hul groot kulturele bydrae, word hulle menslike waardigheid herwin. Die representasie van die Khoisan bly vir hulle nasate problematies. In *Die Burger* van 15 Oktober 2005 berig Carien du Plessis byvoorbeeld dat hulle die terme "kleurling" en "bruin" afsweer, omdat dit volgens die leier van die Khoisan-eenheidsfront, Stanley van der Berg, gebruik word om hulle te marginaliseer. Hy wys daarop dat die Khoisan lank voor enige ander volk gevestig is in Suid-Afrika: "Die Boesman, Hottentot, Kleurling, So Called Coloured, Namas, Griquas, ensovoorts, is die afstammeling van die Khoi-Khoi en die San" (Du Plessis 2005:4).

Herbesinning van Suid-Afrika se geskiedenis kom ook voor in Afrikaanse romans. Dit word gesien as een van die mees effektiewe maniere om die eeue van onregverdigheid te konfronteer en te aanvaar (Renders 2000:2). In resente Afrikaanse historiese romans oor die eerste dae van kolonisering in Suider-Afrika, word die kolonialistiese verhouding tussen Europeër en die inheemse bevolking ernstig geherinterpreteer (Renders 2000:3).

Volgens André P. Brink is die verwerwing van kennis en selfkennis betrokke by die proses om te "verstaan". Hy haal vir Tzvetan Todorov aan, wat hierdie begrip as volg opsom: "Die kennis van die ander word bepaal deur my eie identiteit. Maar hierdie kennis van die ander bepaal op sy beurt my kennis van myself, sodat die hele proses van vooraf kan begin" (Brink 1991:4). Vir Brink gaan dit nie soseer oor die afbakening van "ek" teenoor "ander" nie, maar eerder om die herkenning van die self in die "ander" en omgekeerd (1991:9) – wat aansluit by Hall se vierde kategorie en by Maaike Meijer se idees, asook by Bakhtin se uitlig van 'n dialoog tussen die "ek" en die "ander" (Hall se tweede kategorie). Wanneer dit kom by die

herskryf van die geskiedenis voel Brink sterk dat dit deur die oë en die lewe van wat tradisioneel die "ander" was, gerepresenteer behoort te word en dat dit 'n goeie inspirasie sou wees in die hedendaagse literatuur (Brink 1991:10).

In Gayatri Spivak se bekende artikel, "Can the subaltern speak?" (1988) gaan sy in op die belang van representasie, selfs al is dit nie deur die "subaltern" self nie: "For the 'true' subaltern group, whose identity is its difference, there is no unrepresentable subaltern subject that can know and speak itself; the intellectual's solution is not to abstain from representation" (in Ashcroft, Griffiths en Tiffin, 1995:27). Dit beteken dat, indien die ondergeskikte nie vir homself kan praat nie, die postkoloniale intellektueel dit wel namens hom kan doen. Volgens Spivak het die ondergeskikte (subaltern) naamlik in die koloniale skepping geen geskiedenis en kan hy/sy nie homself uitspreek nie (Spivak 1995:28). Louise Viljoen gebruik die uitgangspunte van Spivak om 'n aantal van André P. Brink se romans te ontleed in terme van die vraag: "Kan die slaaf praat?" (Viljoen 2002a:92-116). In Hoofstuk 4 word hierdie artikel as uitgangspunt gebruik in die bespreking van die onderwerp aan die hand van die twee romans.

Volgens Frantz Fanon, wat gebore is in die Antille, is die werklike "ander" vir die blanke altyd die swartman. Hy maak ook die volgende geldige stelling: "In colonial regimes of representation, even otherness may be appropriated exclusively by white subjects". Volgens Diana Fuss beweer Fanon dus dat kolonialisme sy grootste "psychical violence" uitoefen deur swartes uit te sluit van die "self-other" dinamiek wat subjektiwiteit moontlik maak (Fuss 1994:21). Fanon baseer sy teorie op Jean-Paul Sartre se hipotese dat dit die "ander" is waarin die mens sy bestaanswese vind, "the Other who holds for the Self the 'truth' of identity" (Fuss 1994:22). Die kern van Fanon se teorie met betrekking tot hierdie studie lê volgens my in die volgende woorde: "when subjectivity becomes the exclusive property of 'the master', the colonizer can claim a sovereign right to personhood by purchasing interiority over and against the representation of the colonial other as pure exteriority" (Fuss 1994:23).

Fanon se teoretisering sluit nou aan by 'n groot deel van hierdie bespreking, naamlik representasie, subjektiwiteit en identiteit, asook die verbintenis tussen identiteit en die geskiedenis:

Fanon's work also draws our attention to the historical and social conditions of identification. It reminds us that identification is never outside or prior to politics, that identification is always inscribed within a certain history: identification names not only the history of the subject but the subject in history (Fuss 1994:39).

3.3 Perspektiewe op identiteit

...identity rates higher than nationality, because nationality reduces you to one political dimension only, while identity encompasses your whole human experience.

Slavenka Dakulić (in *Café Europa*)

In hierdie gedeelte word ondersoek ingestel na die verhouding tussen subjektiwiteit en identiteit, sowel as na die verskille tussen hibriditeit en sinkretisme. Daar word ook gelet op die moontlike invloed van hibriditeit op identiteit.

3.3.1 Subjektiviteit

Volgens Andries Visagie word die begrip "subjek" dikwels in die hedendaagse literatuurwetenskap saam met die begrip "identiteit" gebruik wanneer daar na die self verwys word. Die verband tussen die karakter in die literêre werk en dié van die subjek word al meer uitgewys: "Literêre karakters kan nouliks in afsondering van opvattinge oor subjektiwiteit bestudeer word; spesifiek in die westerse literatuur gee die karakter uitdrukking aan sienings van subjektiwiteit in ooreenstemming met die verskillende klemverskuiwings wat subjektiwiteit in die loop van die geskiedenis ondergaan het" (Visagie 2004:8).

Chris Barker stel dit ook duidelik dat "identiteit" in kulturele studies moeilik te onderskei is van "subjektiwiteit". Vir hom verwys subjektiwiteit na die voorwaarde om mens te wees en die prosesse waardeur 'n mens gevorm word. As subjekte, of persone, "we are 'subject to' social processes which bring us into being as 'subjects for' ourselves and others". Wat ons van onself dink, word selfidentiteit genoem, terwyl die verwagtinge en opinies wat ander van ons het, ons sosiale identiteit vorm. Beide is narratief van aard: "To ask about subjectivity is to pose the question: what is a person? To explore identity is to enquire: how do we see ourselves and how do others see us?" (Barker 2000:165). Identiteit word uitgedruk

deur verskillende vorme van representasie wat herkenbaar is deur onself én deur ander (Barker 2000:166).

3.3.2. Identiteit

Volgens Van der Merwe en Viljoen (1998:169) staan die kwessie van identiteit sentraal in die postkoloniale diskoers. In die vorige afdeling is daarop ingegaan dat die "ander" deur middel van stereotipering in hoofsaaklik Westerse terme gerepresenteer word. Die koloniale identiteit wat hierdeur aan die "ander" toegeken word, kan gesien word as 'n meganisme van onderdrukking. Met die definisie van die "ander" word ook 'n definisie van die "self" geïmpliseer: "teenoor die onmondige van die koloniale subjek word dan die mondige imperiale self gestel".

Stuart Hall voer aan dat daar twee verskillende maniere is om oor kulturele identiteit te besin. Die eerste definieer identiteit in terme van een gedeelde kultuur, 'n tipe "one true self". Hier reflekteer kulturele identiteit die algemene geskiedenis en gedeelde kulturele kodes wat stabiliteit en 'n deurlopende raamwerk van verwysing en betekenis bied in die steeds veranderende aard van die geskiedenis. "Hidden histories" speel dikwels 'n rol in die na vore kom van belangrike sosiale bewegings in die hede, byvoorbeeld die feminisme en anti-kolonialisme (1993:393). Hierdie "hidden histories" omskryf Hall soos volg:

No one who looks at these textural images now, in the light of the history of transportation, slavery and migration, can fail to understand how the rift of separation, the 'loss of identity', which has been integral to the Caribbean experience only begins to be healed when these forgotten connections are once more set in place. Such texts restore an imaginary fullness or plentitude, to set against the broken rubric of our past. They are resources of resistance and identity, with which to confront the fragmented and pathological ways in which that experience has been reconstructed within the dominant regimes of cinematic and visual representation of the West (Hall 1993:394).

Daar is egter ook 'n tweede beskouing van kulturele identiteit waarvolgens erken word dat daar naas punte van ooreenkoms ook kritiese en betekenisvolle punte van verskil is waardeur ons ware self voorgestel word, naamlik "difference": "What we have become" – sien ook die opmerkings oor "difference" in die vorige afdeling.

Kulturele identiteit is in hierdie opsig 'n geval van "becoming as well as of being": "Cultural identities come from somewhere, have histories. But, like everything which is historical, they undergo constant transformation". Dit is slegs vanaf hierdie tweede posisie wat die getraumatiseerde karakter van die "colonial experience" werklik begryp kan word (Hall 1993:394). Volgens die teorieë van Frantz Fanon en Foucault is dit juis hierdie onteiening van kulturele identiteit wat verlam en skend, wat ankerlose individue produseer, sonder toekoms, kleurloos en sonder wortels. Hall skep 'n beeld van die swart Karibiese identiteit, geraam deur twee asse wat saam funksioneer: enersyds die as van eendersheid en kontinuïteit en andersyds die as van verskil en skeuring. Die identiteit van die Karibiese mens (en ook enige ander postkoloniale identiteit) moet volgens Hall altyd in terme van hierdie dialogiese verhouding tussen die twee asse gesien word (1993:395).

Iain Chambers kom tot die konklusie dat die besef van ons identiteit se komplekse aard 'n sleutel bied wat ander moontlikhede kan ontsluit: om in jou eie storie ander stories raak te sien, om in die skynbaar voltooidheid van die moderne individu die onsamehangende, die vervreemding te ontdek en uiteindelik te besef dat die vreemdeling eintlik binne onself lê. Identiteit word dus gevorm in beweging. (Chambers 1994:25)

Homi Bhabha gebruik Frantz Fanon se uitgangspunte om idees oor identiteit ten opsigte van postkolonialiteit te formuleer in sy hoofstuk: "Interrogating identity – Frantz Fanon and the postcolonial prerogative". Die erkenning van die "self" en die "ander", asook van die psigoanalitiese ambivalensie van die onbewuste, vorm vir Bhabha die kern-elemente van Fanon se werk. Volgens Bhabha probeer hy hoop teruggee aan die geskiedenis: sy eksistensiële "ek" herstel die teenwoordigheid van die gemarginaliseerde en sy psigoanalitiese raamwerk vernietig die sinneloosheid van rassisme (Bhabha 1994:40-41). Die ambivalente identifikasie van die rassistiese wêreld fokus op die idee van die mens as sy eie vervreemde beeld, nie as "self" of "ander" nie, maar op die andersheid van die "self" in die palimpses van koloniale identiteit (Bhabha 1994:44).

Drie voorwaardes lê ten grondslag aan 'n goeie begrip van die identifikasieproses. Eerstens is om te bestaan, om tot 'n verhouding met 'n andersheid gedwing te word:

This process is visible in the exchange of looks between native and settler that structures their psychic relation in the paranoid fantasy of boundless possession and its familiar language of reversal (...) It is always in relation to the place of the Other that colonial desire is articulated: the phantasmic space of possession that no one subject can singly or fixedly occupy, and therefore permits the dream of the inversion of roles (Bhabha 1994:44).

Ten tweede is die plek van identifikasie 'n plek van verdeeldheid, as gevolg van die gespanne verhouding tussen vraag en begeerte:

That fantasy of the native is precisely to occupy the master's place while keeping his place in the slave's avenging anger. 'Black skin, white masks' is not a neat division; it is a doubling, dissembling image of being in at least two places at once that makes it impossible for the devalued, insatiable *évolué* (an abandonment neurotic, Fanon claims) to accept the colonizer's invitation to identity (Bhabha 1994:44).

Derdens lei die vraag oor identifikasie nooit tot die versekering van 'n gegewe identiteit nie. Dit is nie iets wat self vermag word nie, maar is "always the return of an image of identity that bears the mark of splitting in the Other place from which it comes". Vir Fanon lê dié begrip in die herhaling van die self, in die begeerte van die kyk en in die beperkinge van taal (Bhabha 1994:45).

Foucault se siening van identiteit en die "ander" is van besondere belang. Vier van die aspekte wat hy formuleer in verband met identiteit hou verband met hierdie studie, naamlik die rol van die "self" en die "ander" in die vorming van identiteit, kennis en mag, historisiteit, en die rol van diskoers (Nieman 2003:3). Volgens Nieman het post-strukturaliste soos Foucault en Lyotard aanvanklik probeer om sonderlingheid te beklemtoon, in teenstelling met universaliteit. Hierdie sonderlingheid hou verband met die poging om die "ander" te respekteer sonder om in die "self" op te gaan. Later het Foucault egter sy siening verander en besef dat die geskiedenis van die "self" en die "ander" mekaar beïnvloed. Hy het veral gefokus op gemarginaliseerde groepe wat vanweë hul andersheid uitgesluit word deur maghebbendes, in 'n poging deur laasgenoemde om 'n eie identiteit te vind. Diskoerse en ervarings van die "ander" word verkleineer om sodoende 'n eie identiteit in stand te hou of dit te definieer (Nieman 2003:4).

Volgens Nieman verklaar Foucault in *The subject and power* (1982) dat mag nie die hooftema van sy werk is nie, maar wel die subjek. Mag speel egter wel 'n belangrike rol in die vorming van die subjek. Vir Foucault was dit veral interessant hoe magsverhoudinge van onderdrukking op 'n subtiele wyse geskep en in stand gehou word (Nieman 2003:5). Mag en opstand daarteen is ook belangrike bepalers van 'n eie identiteit (Nieman 2003:6). Binne Foucault se siening oor historisiteit en identiteit word die tradisionele geskiedenis verbind met kultuur. Dit is dus nie universeel nie. Geskiedskrywing vind binne die logika van identiteitsoeke plaas en veroorsaak dat geskiedenis op 'n narcissistiese wyse geles word om sodoende die mens se huidige gevoel van identiteit te herbevestig. Enige bewustheid van andersheid word onderdruk. Laasgenoemde kan ook van toepassing gemaak word op die Suid-Afrikaanse geskiedenis (Nieman 2003:8).

Identiteitsvorming kom ook voor in diskoers. Foucault twyfel of 'n tema eenheidskeppend kan wees, want dieselfde tema kan in verskillende diskursiewe vorms voorkom, terwyl temas wat mekaar weerspreek in dieselfde diskoers gebruik kan word. Hierdie siening word ook gebruik in identiteitsvorming, omdat mense in verhoudings met die "ander", maklik verskillende betekenis aan 'n konsep kan heg, wat dus ook kan lei tot 'n onvanpaste siening van die "ander" en die "self" (Nieman 2003:9).

Aleid Fokkema skryf in die inleiding tot die bundel *Identiteit en locatie in de hedendaagse literatuur* (Fokkema 2003:10) dat identiteit soms juis ontstaan in 'n teenstrydige beweging tussen verlange en verwerping. Sy som die ondersoek wat gedoen word in hierdie bundel as volg op: "Een humanistisch, essentialistisch concept van het 'zelf' is immers door een keur aan filosofen en critici verworpen ten gunste van een model waarin identiteit talig en discursief is (Lacan, Foucault), nomadisch en vertakt als een 'rizoom' of wortelstok (Deleuze en Guattari), performatief (Judith Butler), hybridisch (Homi Bhabha) of in diaspora (Stuart Hall). De gemeenschappelijke noemer is dat identiteit geconstrueerd wordt 'within, not outside, discourse'".

Die vraag word ook in hierdie bundel gevra hoe ver identiteit bepaal word deur beelde en stereotipes uit die literêre kanon (Fokkema 2003:11). Volgens Fokkema is die konsep van reis in *A journey to Portugal* (1990) deur José Saramago

byvoorbeeld die oorsaak dat die grense tussen ek en die "ander" en tussen die identiteit van twee nasies vervaag:

...een structuralistiese bipolariteit word as het ware opgeheven. De verplaatsing van het 'zelf' impliceert een identiteits-verandering. Bij de reiziger die de tijd neemt en overal lang genoeg verblijft wordt de locatie deel van zijn identiteit, in tegenstelling tot wat er met de vluchtige toerist gebeurt, die zijn eigen structuren en waarden met zich meeneemt en het nieuwe en andere met een superieure blik gadeslaat (...) Identiteit is wel degelijk geworteld in een cultuur en een taal, maar kan zich, onder invloed van wisselende locaties, verplaatsen in de positie van de 'ander' (Fokkema 2003:16).

Katarzyna Nowak bespreek in *Melancholic Travelers: Autonomy, Hybridity and the Maternal* (2007) ook die kwessie van reis en die soeke met identiteit wat daarby aansluit. Alhoewel hier hoofsaaklik verwys word na reisigers, sê Nowak in die voorwoord dat 'n meer geskikte benaming eintlik iets soos bannelinge, immigrante of ontheemdes ("displaced person") sou wees (2007:11). Volgens Nowak beteken reis die oorgang van grense: "... focusing upon this crucial moment of inhabiting the space somewhere in between, I analyze the analogous situations of transgressing borderlines (...) between certain stages in life. The definition of travel, then, does not necessarily only evoke crossing spatial divisions, but also implies residing in intermittent spaces and time planes. Several examples of such liminal circumstances, which I believe prove to be most fruitful and meaningful for a post-colonial traveler, are childhood, love and death, but I also examine the most obvious and yet perhaps most fruitful case of migration" (Nowak 2007:17).

Bogenoemde sluit baie goed aan by hierdie studie in die sin dat die onderwerp van reis in albei romans 'n baie sterk tema is en soos ons nog sal sien, ook die temas van bannelingskap, ontheemde persone en migrasie:

The novelty innate to the discourse of a migrant or minority subject, as Bhabha reminds us, "has to be discovered *in medias res*" since it does not belong to the binary order. It is "a newness that is not part of the 'progressivist' division between past and present, or the archaic and the modern; nor is it a 'newness' that can be contained in the mimesis of 'original and copy'. It is often conceptualized as a new generation, but it is not an unproblematic representation in itself: children of immigrants

stand for the newness, they represent the link between the old ways of their parents and the newness they are part of, yet often do not feel they belong to (Nowak 2007:149).

Hierdie paradoksale situasie wat geskets word hierbo bewys dat die generasie van ouers wat aan die verlede behoort, nie kan deelneem aan die skep van die hede nie. Netso kan die kinders ook nie die nuwe era representeer op 'n onweerlegbare manier nie: "They do not find their reflection in the mirror of the new homeland; they are neither represented nor recognized there". Nowak gebruik egter Bhabha se positiewe siening van hierdie situasie, naamlik dat dit 'n situasie is wat terselfdertyd ook positief en skeppend mag wees (Nowak 2007: 149).

Hierdie aspekte waarna Fokkema en Nowak verwys, sluit myns insiens aan by sowel *Pelican Bay* as *Eilande* en sal in meer diepte bespreek word tydens die analise van die romans.

Ena Jansen vind vervolgens dat ten opsigte van die Suid-Afrikaanse literatuur en identiteit geen breuk gemaak word met die verlede nie. Literatuur vanuit die postapartheidsera keer voortdurend terug na die tydperk van apartheid. Skrywers vertel steeds verhale uit die verlede vanuit 'n eietydse perspektief, gekenmerk deur onsekerheid en afwagting. Ontmoetings oor die vroeëre grense van kleur, klas en gender is hiervolgens nog steeds ongewoon. "Insiders zijn outsiders geworden, het blikveld vershuift voortdurend, identiteiteit is binnestebuiten gekeer. Wie je denkt dat je bent hangt af van die plaats die je voor jezelf vindt en verwoordt". Dit is duidelik dat Suid-Afrikaners hul identiteit as gefragmenteerd en verward ervaar. In Suid-Afrikaanse literatuur wemel dit van buitestaanders, as beide karakters en skrywers. Skrywers en hul karakters is op soek na 'n plek tussen toe en nou, tussen swart en wit, tussen mag en onmag, en tussen feit en fiksie. Identiteit en kulturele tradisies is steeds in beweging en verkeer dus in 'n gespanne verhouding met mekaar, terwyl pluraliteit en heterogeniteit eerder erken behoort te word in die nuwe Suid-Afrika (Jansen 2004:17).

Die mate waarin identiteit sentraal staan in die postkoloniale era blyk ook uit openbare debatte, soos 'n besinning daarvoor as deel van 'n gespreksreeks by die Suidoosterfees 2004 in Bellville: "Re-imagining identity: Hoe lyk ons nou?" Dit wil sê, hoe lyk die vraagstuk oor identiteit na tien jaar se demokrasie in Suid-Afrika,

onder meer na aanleiding van die verskeidenheid romans waarin identiteit verken word. Die deelnemers het volgens Gerwel (2004:8) met verskillende invalshoeke, perspektiewe en bekommernisse bewys dat identiteit besig is om geherdefinieer te word in Suid-Afrika. Daar is onder meer aangedui dat identiteit nie staties is nie en dat 'n geskiedenis van "valse identiteitskepping" Suid-Afrikaners op hul hoede geplaas het vir die manipulasie van identiteit.

Wanneer identiteit binne die konteks van postkolonialisme ter sprake kom, word die begrippe *hibriditeit* en *sinkretisme* meermale gebruik. Daar word dus vervolgens aandag hieraan bestee.

3.3.3 Hibriditeit en sinkretisme

Die term *hibriditeit* het sy oorsprong in Botanie en Soölogie, waar dit verwys na die uitkoms van die kruising tussen twee verskillende plant- of dierspesies (Visagie 2002:187). In die agtiende eeu is hierdie konsep van die hibried uitgebrei na die mens. Die kategorisering van verskillende menslike bevolkings op grond van "ras" het reeds in die negentiende eeu, nog voor Darwinisme, tot stand gekom (Brah 2000:3). Volgens Hawthorn (1998:106) het die letterkundige term *hibriditeit* sy oorsprong by Mikhail Bakhtin. 'n Hibriede teks ontstaan hiervolgens deur die samevoeging van twee ander tekste, of andersins kom twee aparte en soms teenstellende elemente daarin voor op tematiese of ideologiese vlak. Die konsep van hibriditeit het meer populêr geword na die ontstaan van die postkoloniale teorie. Die term *hibriditeit* soos dit tans gebruik word, "means the fusion of cultural forms, often as a result of or involving commercial or political power inequalities" (Hawthorn 1998: 107).

Fludernik gebruik die term *hibriditeit* in twee opsigte, naamlik ter verwysing na kultuurvermenging en in 'n psigoanalitiese sin. Sy haal Homi Bhabha aan wanneer sy dit in meer besonderhede verduidelik: "the colonial subject becomes hybridized as a consequence of the confrontation with the psychological effects of the colonial scenario and so does the retaliatory but inevitably secondary nationalistic counterculture". Volgens Fludernik verwys Bhabha se term *hybridity* presies na hierdie komplekse wisselwerking tussen oordraagbare beelde. Die koloniale subjek weifel tussen verskillende stereotipes waarvan moeilik ontvlug kan word (1999:35).

In besprekings oor kulturele identiteit en hibriditeit kom Homi Bhabha se naam telkens na vore, maar dit wil voorkom of sy interpretasie van *hibriditeit* toenemend as aanvegbaar beskou word. Volgens Bhabha is "hybridity the sign of the productivity of colonial power, its shifting forces and fixities; it is the name for the strategic reversal of the process of domination through disavowal" (Bhabha 1995:34). Ons bevind onself in 'n tyd van oorgang waar ruimte en tyd oorkruis en as gevolg daarvan komplekse idees van verskil en identiteit, verlede en hede, binne en buite, insluiting en uitsluiting tot gevolg het. Om weg te beweeg van die enkelvoudighede van klas of gender as primêre konseptuele kategorieë, kan 'n groter bewussyn van die subjek se posisie in terme van ras, gender, generasie, plek, seksuele oriëntasie tot gevolg hê en daarmee saam 'n nuwe uitkyk op identiteit (Bhabha 1994:1).

"Hybridisation" word deur sommige ondersoekers in verband gebring met "Europeanisation. Ter inleiding van 'n hoofstuk oor hibriditeit skryf Ashcroft (1995:10):

Most post-colonial writing has concerned itself with the hybridised nature of post-colonial culture as a strength rather than a weakness. Such writing focuses on the fact that the transaction of the post-colonial world is not a one-way process in which oppression obliterates the oppressed or the coloniser silences the colonised in absolute terms (...) it rather stresses the mutuality of the process.

Die oorlewing van 'n nasie se onderskeidende kenmerke onder die slegste omstandighede is soms juis die bewys hoe dit 'n sentrale deel van nuwe strukture vorm. Hibriditeit kom onder meer in postkoloniale gemeenskappe voor as 'n resultaat van onderdrukking, byvoorbeeld wanneer setlaars die inheemse nasies dwing om sosiale gewoontes aan te leer (Ashcroft 1995:183). Die term *hibriditeit* ontken nie die tradisies waaruit 'n kultuur ontstaan het nie en word nie gestruktureer uit die verdwyning van sekere kulture nie, maar eerder op grond van hierdie kulture se deurlopende en gemeenskaplike ontwikkeling (Ashcroft 1995:184).

Hibriditeit word ook deur Meintjes (1998:30) gesien as 'n belangrike kenmerk van postkoloniale literatuur. Hy verbind dit met die ophef van die "binêre opposisie tussen ek en ander, ons en hulle, metropool en kolonie". Met kolonialisme word 'n

onderskeid getref tussen kolonis en gekoloniseerde, en die andersheid van die gekoloniseerde word doelbewus uitgewys. Volgens Meintjes is die postkoloniale antwoord hierop "vermenging of vervloeiing". Die opheffing van binêre opposisionaliteit kom voor, asook die "herkenning en érkennning van die ek in die ander". Verder word postkoloniale hibriditeit dikwels deur die struktuur in die postkoloniale teks uitgebeeld, waar 'n toenemende vervaging tussen genre-grense voorkom (1998:31).

Visagie (2002:188) voer aan dat Homi Bhabha se redelike positiewe siening van hibriditeit nie deur alle literêre kritici ondersteun word nie. Bhabha beweer dat die bestudering van wêreldliteratuur gefokus mag wees op die manier waarop kulture hulself herken deur hul "projections of 'otherness'". Voorheen was die oordrag van nasionale tradisies die hooftema van die wêreldliteratuur, maar tans lyk dit asof daar sterker gefokus word op die transnasionale geskiedenis van migrante, gekoloniseerdes of politieke vlugteling (Bhabha 1994:12). Hibriditeit word nie soseer deur Bhabha beskou as 'n derde term wat die spanning tussen twee kulture oplos nie (Bhabha 1994:113), maar veral as 'n problematisering van koloniale representasie, sowel as van individuasie, wat die uitwerking van koloniale ontkenning verander sodat ander voorheen ontkende feite die dominante diskoers binnedring. (Bhabha 1994:114). Bhabha beskou hibriditeit dus as 'n emansiperende funksie, maar juis hierdie aspek van sy teorie word deur ander kritici bevraagteken (Visagie 2002: 188).

Mark Christian lewer geldige kritiek op Bhabha se siening van hibriditeit. Vir hom lê die groot probleem in die manier waarop Bhabha aanvaar dat daar maklik iets heeltmal nuuts geskep kan word vanuit twee verskillende geskiedenis. Christian voer aan dat Bhabha se teorie meriete mag hê op 'n teoretiese vlak, maar indien dit getoets sou word in die sosiale werklikheid, sou dit misluk. Hy bewys sy stelling deur te kyk na die bruin mense van Suid-Afrika:

Use the 'coloureds' of South Africa under apartheid: using Bhabha's basic framework, they have emerged primarily via two histories, two peoples – one Black of African descent, one white of European descent – yet it is the connection with their Black/African heritage which has been the source of their collective oppression. Those 'coloureds' who could find a way to deny their Blackness had a chance to enter the 'white world' of social privilege in South Africa. This was the reality of a 'third

space people'. They had little choice in the matter of being 'new' or apart from the histories that produced them. Their social world was interwoven with these 'parent histories'. Taking this into account, it is understandable why Bhabha fails to link his 'hybridity theory' directly to the actual social processes of human interaction and experience at ground level (Christian 2004:309).

Volgens Sastri (2002:279) is die voorstelling van hibriditeit as die teken en die effek van koloniale mag, soos gesien deur Bhabha, problematies. Die bemiddeling vir hibriditeit word verplaas vanaf die hibriede subjekte: "the colonial power is central to the generation of hybridity (...) If hybridity is the effect of colonial power, it cannot simultaneously be considered wholly subversive". Volgens Sastri kan daar deur middel van karakters in romans juis aangetoon word dat die hibriede subjek die bemiddeling besit om sy/haar eie hibriditeit te skep. Hibriditeit is nie slegs 'n teken van biologiese status nie, maar subjekte van dieselfde gemengde afkoms kan vir hul verskillende wêrelde skep waarin hulle verskillend funksioneer.

Die begrip *sinkretisme* word gesien as 'n alternatiewe benadering tot kulturele meervoudigheid, in die gevalle waar vermenging of die sintese van teenoorgesteldes nie ter sprake is nie. Rachelle Conradie (2002:32) verduidelik Becquer en Gatti (1991) se uitgangspunt oor hierdie aspek: "Vermenging vind nie hier plaas deur middel van 'n sintese tot iets 'nuuts' nie, soos wat in hibridisering die implikasie is nie. In die proses van sinkretisme bestaan die moontlikheid dat teenoorgestelde posisies naas mekaar sigbaar kan wees". Volgens Conradie stel hibriditeit en sinkretisme dus twee verskillende benaderings tot kulturele meervoudigheid binne die letterkunde voor (Conradie 2002:32).

Die volgende vyf verskille word volgens Conradie deur Becquer en Gatti (1991) tussen hibriditeit en sinkretisme gestel:

Hibriditeit:

- Vermenging vind plaas deur die sintese van die verskillende kulture.
- Die proses vind plaas in 'n geslote sisteem.
- Identiteit is intrinsiek en identifisering vind plaas op basis van teenstelling.
- Hierdie identifisering veronderstel 'n ongepolitiseerde opvatting oor wat natuurlik is teenoor dit wat onnatuurlik is.
- Die totstandkoming van hibriditeit is gebaseer op essensies of die oorsprong waaruit vermenging plaasgevind het.

Sinkretisme

- In die vermenging vind geen sintese (oplossing of samesmelting) plaas nie, maar die verskille bly naas mekaar sigbaar.
- Die proses vind plaas in 'n oop sisteem, waar die historiese uitruiling van verskille en affiniteite sigbaar bly, maar verander word deur kontak.
- Identiteitsvorming word eerder in terme van relasies (horisontale sisteem) gesien as in terme van gewortelheid of 'n intrinsiekheid (vertikale sisteem).
- Die identifiseringsproses veronderstel 'n gepolitiseerde opvatting van die onderskeid tussen natuurlikheid en onnatuurlikheid.
- Die totstandkoming van die sinkretistiese proses is nie essensialisties nie; geen vorm van oorsprong is beskikbaar nie (Conradie 2002:33).

'n Bespreking oor hibriditeit sou onvolledig wees indien Isabel Hoving se artikel, "Hybridity: a slippery trail" nie daarby betrek word nie. Hoving gee 'n kritiese blik op Bhabha se teoretiese insette oor hibriditeit en stel 'n alternatiewe benadering voor wat in Latyns-Amerikaanse studies gebruik word, maar beskou *hibriditeit* tog ook as 'n term met potensiaal wat nog lank nie uitgedien is nie (Hoving 2001:185).

Die grootste kritiek teen Bhabha se konsep van hibriditeit is moontlik dat hibriditeit maklik verstaan kan word as slegs 'n etniese pluraliteit, veelheid of 'n sintese – vandaar dat Hoving sinkretisme stel as 'n alternatief. Volgens haar het Becquer en Gatti sinkretisme voorgestel "to depict the 'unnatural' bringing together of diverse and incommensurate cultural signs and images in a parodic creation of new, temporal identities" (Hoving 2001:188). Aan die ander kant het Bhabha ook moeite gedoen om te toon hoe kompleks die konsep is en om weg te beweeg van die modernistiese weergawe: "he aims to show that identities are effects of relations, rather than intrinsic to individuals (...) his concept should not be understood as referential according to the traditional laws of representations: hybridity is not an identity" (Hoving 2001:188). Hoving voer aan dat 'n hele paar teoretici aanbeveel dat Bhabha se interpretasie van hibriditeit in verband gebring word met die Derridiaanse idee van "différance". Dit beteken egter dat hibriditeit 'n proses word, 'n ruimte vir vertaling, 'n ruimte vir die onvertaalbare, 'n negatiwiteit: "neither the one nor the other" (Hoving 2001:188).

My indruk is dat hibriditeit en sinkretisme dikwels naas mekaar in die literatuur gebruik word, sonder om 'n duidelike onderskeid te maak. Vroeër, in paragraaf 3.1.2, is verwys na Ascroft, Griffiths en Tiffen se definisie van sinkretisme: "...by

which previously distinct linguistic categories, and, by extension, cultural formations, merge into a single new form" (Aschroft et al. 1989:15), waar nie so 'n duidelike verskil tussen hibriditeit en sinkretisme aangegee word as by Becquer en Gatti nie. John Hutnyk se definisie sluit hierby aan: "Syncretism was the word recruited to describe the formation of new cultural practices in the urban work towns up near the colonial copper mines". Sinkretisme word hier in 'n antropologiese sin gedefinieer, na aanleiding van 'n ondersoek in die veertigerjare van die vorige eeu na migrante werknemers van die kopermyne in Zambië se kulturele wisselbaarheid (Hutnyk 2005: 83). Volgens Stewart is sinkretisme nie meer die "... transient 'stage' which will disappear when, with time, assimilation occurs. As Said expressed it: all cultures are involved in one another; none is simple and pure, all are hybrid, heterogenous, extraordinarily differentiated and unmonolithic" (1999:41).

Volgens die *Oxford English Dictionary Online* kom die woord *syncretism* reeds vanaf 1618 voor in Engels. Dit het sy oorsprong in die moderne Latyn (*syncretismus*) wat op sy beurt afgelei is van die Grieks (*synkretismos*), wat beteken "a union of communities". Die volgende twee besware teen die gebruik van die woord *sinkretisme* word deur Charles Stewart (1999:40) aangegee: 1) sinkretisme is volgens hom 'n verkleinerende term, wat 'n bespotting maak van vermenging en 2) sinkretisme voorveronderstel suiwerheid ("purity") in die tradisies wat saamgevoeg word. Laasgenoemde eienskap word egter ook soms aan hibriditeit toegeskryf. Daar word ook nie deurgaans verwys na hibriditeit as 'n sintese tussen kulture nie. Hawthorn (1998:107) praat byvoorbeeld van "the fusion of cultural forms", 'n term wat myns insiens eerder op die blote vermenging van kulturele vorme dui as op 'n sintese.

Hoewel daar dus begrip kan wees vir die kritiek teen Bhabha se teorie blyk dat die begrippe *hibriditeit* en *sinkretisme* in die praktyk moeilik onderskeibaar is en dat hulle eintlik baie naby aan mekaar lê in betekenis. Kalra, Kaur en Hutnyk se definisie kan volgens my 'n oplossing gee vir die problematiek rondom hierdie terme: "...hybridity is better conceived of as a process rather than a description. Kobena Mercer writes of 'the hybridized terrain of diasporic culture' (Mercer 1994:254) and of how even the older terminologies of syncretism and mixture evoke the movement of 'hybridization' rather than stress fixed identity" (Kalra,

Kaur and Hutnyk 2005:71). Hulle uitgangspunt stem dus ooreen met Hoving se gevolgtrekking oor hibriditeit na aanleiding van die Derridiaanse "différance", maar sonder die negatiewe konnotasies daaraan verbonde.

Met voorafgaande teoretiese besinning in gedagte word daar in die volgende hoofstuk onder meer geprobeer om 'n verband te lê tussen hibriditeit en identiteit soos dit voorkom in *Eilande* en *Pelican Bay*. Die hoofokus sal eerder gerig word op die invloed van hibriditeit op identiteit as op die verskille tussen hibriditeit en sinkretisme.

3.4. Samevatting

Die hoofpunte wat in hierdie teoretiese verkenning aan bod gekom het, kan as volg saamgevat word met die oog op die romananalise in die volgende hoofstuk:

Die omvattende begrip "postkolonialisme" is eerstens ondersoek ter agtergrond van 'n gedeelte oor die Afrikaanse en Nederlandse postkoloniale literatuur, met die doel om uiteindelik te kan aandui of die twee romans onder bespreking as koloniaal of postkoloniaal beskou kan word.

Die representasie van die geskiedenis en die "ander" is 'n belangrike onderafdeling van hierdie studie. By die representasie van die geskiedenis is vasgestel dat geen geskiedenis die werklikheid kan weerspieël nie en dat daar nie net een waarheid is nie. Die onkenbaarheid van die geskiedenis en die "ander" word dus geïmpliseer. Hierdie aspek word redelik breedvoerig bespreek in die volgende hoofstuk, aan die hand van die twee romans *Eilande* en *Pelican Bay*. Klein geskiedenis of "micro-stories", 'n belangrike aspek by die representasie van die geskiedenis, kom ook geredelik voor in die twee romans. By die representasie van die "ander" word aspekte soos "différance", stereotipering en die aanwending van strategieë om aan die "ander" 'n stem te probeer gee in die postkoloniale literatuur gesien as belangrike uitgangspunte van die analise.

Die gedeelte oor identiteit lê klem op die voorkoms van bannelinge, die aspek van verlange en verwerping, meester/slaaf-verhoudings en vervreemding of ontheemding. Hierdie aspekte kom dus ook in die analise aan bod.

Om verwarring uit te sluit, gebruik ek in hierdie navorsing die woord *hibriditeit* wanneer daar na kulturele vermenging verwys word. Dit mag ook sinkretisme insluit, maar die twee terme word nie afsonderlik of teenoor mekaar aangebied nie.

HOOFSTUK 4

'N ANALISE VAN DIE ROMANS

In hierdie hoofstuk word die meeste van die kwessies wat bespreek is in die voorafgaande hoofstuk ondersoek aan die hand van die twee romans, met die doel om aan te toon in watter mate die geselekteerde teoretiese opvattinge in Hoofstuk 3 toegepas kan word op die romans.

4.1. In 'n postkoloniale kader gesien

Aan die hand van Ashcroft, Griffiths en Tiffen (1995:2) se definisie van die postkoloniale roman, soos uiteengesit in 3.1.1, val *Eilande* en *Pelican Bay* beide in dié kader, aangesien albei romans gedeeltelik in die koloniale era van onderskeidelik Suid-Afrika en die Karibiese eilande afspeel, terwyl dit terselfdertyd kritiek lewer op die aksies van die koloniseerders in daardie tyd. Die Kaap en dié deel van die Karibiese gebied waar *Pelican Bay* afspeel, was albei voormalige Nederlandse gebiede.

Soos daar in die vorige hoofstuk aangetoon is, verskil teoretici redelik sterk oor wat postkoloniale literatuur presies behels en wat as postkoloniale eienskappe gereken kan word. Volgens Theo D'Haen se definisie dateer postkoloniale literatuur gewoonlik uit 'n periode ná onafhanklikheidswording en word dit geskryf deur gekoloniseerdes of eks-gekoloniseerdes (D'Haen 2002:12). Wanneer ons hierdie definisie toepas op dié twee romans blyk dat beide wel geskryf is in 'n periode na onafhanklikheidswording, maar nie deur (eks-) gekoloniseerdes nie. *Pelican Bay* en *Eilande* is beide geskryf deur blanke outeurs wat as sodanig behoort tot die oud-koloniseerdersgroep. Die rede waarom die romans myns insiens geïdentifiseer kan word as postkoloniaal hang saam met die feit dat hulle op 'n subversiewe wyse terugkyk op die verlede, ten einde die onregverdighede van die maghebbendes van die koloniale era aan te toon. Dit gaan dus om 'n bepaalde perspektief op sake.

Ter staving van bogenoemde punt kan verskeie voorbeelde uitgewys word. In *Eilande* word byvoorbeeld aan die lig gebring dat Van Riebeeck en sy amptenare die Koina doelbewus wou verslaaf aan drank en tabak. Van Riebeeck vertel vir die sjirurgyn, Peter Havgard: "Ek was sterker as hulle en kon my goed terugvat (...) Ek wou dat soveel van hulle as moontlik die smaak van tabak en brandewyn aanleer.

Daar koop ek die vee 'n tweede keer, en gee drank en tabak" (2002:56). Van Riebeeck se ingesteldheid teenoor die inboorlinge word meermale negatief voorgestel. Daar word gesuggereer dat die Kompanjie en sy mense geen respek vir die inboorlinge en hul grond gehad het nie: "Vir die inboorlinge moet daar nie 'n duim grond oorbly nie. Hulle moet weg uit Tafelberg se skaduwee uit" (2002:92).

Net so kom daar ook kritiek op die maghebbendes van die koloniale era voor in *Pelican Bay*. Omdat hierdie roman in die Karibiese gebied afspeel, word daar deurgaans kritiek gelewer op slawerny. Slawe is van onder meer Wes-Afrika ingevoer om in die groot suikerrietplantasies te werk. Heel aan die begin van die roman kom die negatiewe houding teenoor slawe na vore uit die perspektief van die magistraat: "De magistraat vertrouwt niemand, ontwikkelde en welbespraakte slaven al helemaal niet" (2004:6). Direkte kritiek op die slawehandel en die West-Indiese Kompanjie word gelewer in die volgende passasie:

De WIC is een van schulden vergeven bedrijf. Maar hardnekkig blijft de Hollandse en Zeeuwse koopvaardij snauwen en fregatten voor de slavenhandel uitreden. Eens moet het toch winsgevend worden. Dat denkt ook Jacob. Handel is handel. Mensen of balen katoen, dat maakt niet uit. Voor niemand, ook niet voor de Afrikanen (...) In elke slaaf schuilt een baas. In elke baas een slaaf. Blanke slavenhandelaars spelen daarop in (2004:62).

Deur kommentaar op die destydse houding teenoor slawe, word Ada se afkeer van slawerny en die slawehandelaars terselfdertyd op die voorgrond gestel. Ada is besig met haar navorsing oor Jacob en bepeins dan die keuses wat Jacob moes uitoefen. Enersyds bevind hy homself in 'n sisteem waar slawerny die norm is, maar andersyds moes dit volgens Ada tog teenstrydig met sy oortuigings en gevoelens gewees het:

Hoe kon hij het geld opstrijken dat was verdiend door talloze handen die in ruil voor hun kracht niets anders kregen dan één broek per jaar en de toestemming een kostgrondje te bebouwen voor eigen gebruik? (...) Hij moet beoordeeld worden naar de maatstaven van zijn tijd, naar wat hij weten kon. Welnu, er was protest tegen slavernij. Niet zo 'n klein beetje ook. Hij had kunnen kiezen voor afschaffing. Hij had een voorbeeld kunnen stellen (2004:81).

In *Pelican Bay* word die verwantskap tussen die geskiedenis en slawerny dus aangedui. In 'n gesprek met Ada sê Ma Edith dat die geskiedenis in daardie omgewing 'n geskiedenis van slawerny is, en sy praat van die emansipasie daarna: "Er is geen andere geschiedenis hier. Geen andere maatstaf. Er is één simpele waarheid. Er waren meesters en slaven. Aan dat grote onrecht is al het andere ondergeschikt" (2004:215). Hier word kommentaar dus gelewer op die onreg wat gepleeg is teenoor die slawe tydens die koloniale bewind in die Karibiese gebied, maar die perspektief verander ook sodat slawe as die verontregtes gesien en selfs as helde voorgestel word: "Plato is een held en een voorbeeld. Slachtoffer van de machtsverhoudingen. Symbool van het onrecht" (2004:215). Bogenoemde dui myns insiens daarop dat *Pelican Bay* 'n postkoloniale roman genoem kan word.

In *Eilande* is Eva 'n goeie voorbeeld van ontworteling en die invloed wat 'n koloniale situasie op die indigene kan hê. Jan van Riebeeck stel die volgende vrae oor haar: "Wie is vandag haar mense? Is dit ek of Maria, of Herrie se mense, of Oedaso se mense, of haar oorlede pa se mense anderkant die berg? Hier het verandering oor die Kaap gekom wat haar lot vier, vyf keer verander het" (2002:59). Ironies genoeg plaas Dan Sleight hierdie simpatieke woorde, wat as 'n implisiete aanklag teen kolonisasie beskou kan word, in die koloniseerder Van Riebeeck se mond. Daar is egter nie soseer sprake van "the empire writes back" nie – die vraag kan eerder gestel word of hier nie weereens 'n vorm van kolonisasie plaasvind deur die maghebbende as simpatiek teenoor die gekoloniseerde uit te beeld nie. Myns insiens word hier doelbewus 'n simpatieke Van Riebeeck geskilder om die koloniseerder enersyds in 'n beter lig te stel, maar andersyds veral ook omdat dit die leser des te sterker oortuig dat onregverdig teenoor Eva opgetree word. Hierdie tipe uitsprake kan as 'n vorm van dramatiese ironie beskou word, deurdat die karakter Van Riebeeck, anders as die hedendaagse leser wat vanuit 'n totaal ander konteks kyk, nie die implikasie van hierdie soort uitsprake en die gevolge wat hierdie behandeling kan hê in die geskiedenis beseef nie. Subversie sou makliker plaasvind indien die "ander", in dié geval Eva, aan die woord gestel word oor hierdie aspek. In die loop van die roman word Eva en ander inboorlinge volgens my te min aan die woord gestel oor hul eie gevoelens en hul lot as gekoloniseerders.

In *Pelican Bay* kom verwysings na gemengde afkoms en identiteit dikwels voor. Ma Edith, 'n Europeër wat getroud was met 'n swartman, voer 'n gesprek met Ada oor die kleurloosheid en landloosheid wat hulle twee in hul verhouding wou ervaar:

“Wij wilden leden zijn van een naamloos en displaced volk’. Maar ze hadden niets te willen gehad. En ten slotte had ze moeten aanvaarden wie ze was, ze moest de erfenis van haar Europese achtergrond accepteren...” (2004:263). Hier word bewys dat dit nie saak maak dat hulle in ’n verhouding naamloos en kleurloos wou wees nie. Die invloed van gemengde afkoms en gemengde verhoudings veroorsaak in elk geval dat die betrokkenes redding en medelye nodig het. Volgens Ma Edith bestaan die gevoelens van ontworteling en bannelingskap steeds in postkoloniale situasies. Hierdie aspek sal later in meer diepte bespreek word wanneer hibriditeit ter sprake kom.

Die roman *Eilande* speel uitsluitlik in ’n koloniale tydperk af, waar *Pelican Bay* naas die koloniale tydperk ook die postkoloniale era in die “hede” rekonstrueer. Dit maak *Pelican Bay* dus meer ontleedbaar as postkoloniale teks, omdat die uitwerking van jare gelede se kolonisasie op die hede uitgewys kan word. In beide romans vind appropriasie wel plaas in terme daarvan dat aan die “ander” ’n stem gegee word deur wit skrywers - iets wat nie in koloniale tekste sou plaasvind nie. Hierdie aspek word ook later in meer besonderhede bespreek.

4.2. Hoe word die geskiedenis gerepresenteer?

Beide die romans kan beskou word as historiese romans wat die geskiedenis voorop stel. Van Zyl (2003:54) noem in haar artikel oor *Eilande* en *Pieterella van die Kaap* deur Dalene Matthee dat beide romans, wat narratiewe representasies van ’n historiese tydperk en van figure is, gegrond word op ’n aantal bronne wat aan die einde van beide romans aangebied word. Sodoende word ’n werklikheids- en waarheidsillusie geskep wat die historisiteit van die romans vooropstel. Dieselfde gebeur ook by *Pelican Bay*, maar met ’n effense verskil: ’n Bronnelys van geraadpleegde bronne word gegee, maar dit word gekombineer met die mededeling dat die eiland waar die roman afspeel nie werklik bestaan nie. Hiermee word gesuggereer dat die roman grotendeels fiktief is. Anders as in *Eilande* is die karakters ook nie op ware persone gebaseer nie, maar is die storie, karakters en selfs die plek waar dit afspeel, blote versinsels. Wat die roman wel in ’n historiese kader plaas, is die plek en tyd met betrekking tot dié gedeeltes wat oor Jacob van de Wetering handel; dit speel naamlik af tydens die koloniale bewind op die Karibiese eilande. Baie gebeurtenisse waaroor geskryf word, is op historiese feite gebaseer, byvoorbeeld die slawehandel, die slaweopstand op Curacao, ensovoorts -

vandaar dat Nelleke Noordervliet melding maak van historiese bronne oor soortgelyke onderwerpe.

Albei romans belig die problematiek rondom die representasie van die geskiedenis, soos blyk uit die volgende twee aanhalings: "Daar is geen geskiedenis nie, anders as die ontleding en vertolking van dokumente, 'n soektog na oorlewendes in eindelose ruimte" (2002:757). En: "Ik opende met wat relativerende opmerkingen over 'geschiedenis en verbeelding' en 'waarheid en Dichtung' en dat de betrouwbaarheid van een historische fantasie in sommige gevallen een stuk groter was dan je eigen herinneringen aan een concrete werkelijkheid. En dat dat zo prettig was van historisch onderzoek. Dat je als het ware het archief gebruikte als reddingsboei om in het heden niet te verzuipen" (2004:48).

In veral *Pelican Bay* kom daar veelvuldige voorbeelde voor van die geskiedskrywing wat geproblematiseer word. Die feit dat die hoofkarakter, Ada, haar voordoen as 'n historikus wanneer sy inligting oor Jacob van der Wetering by Bobbie en Kuifje versamel vir haar roman, dui op die wisselwerking tussen historikus en romanskrywer, tussen waarheid en verbeelding. Sy vermoed dat Bobbie dalk besef dat sy nie eerlik is oor die rede vir haar navorsing nie, omdat hy haar begin uitvra oor die werk van die historikus. Wanneer sy antwoord dat sy 'n projek sal prysgee indien dit nie haar hipotese ondersteun nie, antwoord hy soos volg: "Zo makkelijk zou je dus met het verleden en met de waarheid omgaan? Je laat het verhaal liggen als het je onaangenaam is (...) Wat voor historica ben je eigenlijk?" Na sy tirade dink Ada by haarself:

Ik kon natuurlijk niet meer zeggen dat ik geen historica was en dat het schrijven van een roman een heel ander proces is, waarbij de feiten het verhaal dienen en niet omgekeerd. Dat we verhalen vertellen zoals we aangename illusies verzamelen. Ik kon niet zeggen dat de historische werkelijkheid misschien mijn talent om er een samehangend verhaal van te maken te boven ging (...) Niets was te goed of niet goed genoeg voor een roman. Alleen een schrijver kan niet goed genoeg zijn" (2004:266-267).

Hierdie wisselwerking tussen werklikheid en fiksie word deurgaans in *Pelican Bay* geproblematiseer: "Zo was het leven. Het kreeg betekenis door lijnen te trekken van gebeurtenis naar gebeurtenis, door mensen te groeperen en te confronteren, door er theater van te maken, de werkelijkheid te regisseren tot een kil spel van

imitaties, door ongrijpbaar te zijn op de grens van leugen en waarheid" (2004:400-401). Ada lewer ook kommentaar op die rol van die romanskrywer of selfs die historicus wat slegs 'n voorstelling gee wat moontlik kon gebeur: "Je bent een schrijver, dat wil zeggen een actrice. Je beheerst volmaakt je tekst en berekent precies hoe je je emoties plaatst zonder ze te hebben. Het was van levensbelang die fictie in die werkelijkheid vol te houden..." (2004:401). Nog 'n voorbeeld van bogenoemde problematisering word deur Ada verwoord: "De absolute waarheid is het gruwelijke gezicht van God, had Kuifje gezegd. Op de een of andere manier klonk het naar Jacob Rivers. Of: mijn Jacob Rivers klonk naar Kuifje" (2004:267-268). Hier stel Noordervliet dit voor dat Ada begin twyfel tussen die werklikheid en dit wat sy fabriseer as fiksie.

Die stelling wat John Fowles maak, dat die belangrikste funksie van die historiese roman is om die hede te weerspieël, kan in verband gebring word met Ada se filosofiese uitings oor die geskiedenis: "Dat je als het ware het archief gebruikte als reddingsboei om in het hede niet te verzuipen" (2004:48). Ada noem ook dat ons voortdurend besig is om die verlede teen die lig te hou: "Het heden te spiegelen in het verleden" (2004:80).

Daar word telkens in *Pelican Bay* na die problematisering van representasie in die algemeen verwys, byvoorbeeld deur Ada wanneer sy besef hoe moeilik dit is om Jacob se geskiedenis na te spoor en weer te gee: "Hier op het sprookjeseiland (...) was ik hem kwijt. Hier bestond de achttiende eeuw alleen als piratenfilm met Errol Flynn. Technicolor-fictie" (2004:82). Jacob Rivers se lewe word slegs 'n scenario.

Ada noem hier ook die enigste moontlike manier om die verlede vas te vang: "Er zijn alleen overleveringen" (2004:83). Sy verwys hier na verhale wat oorgedra word van geslag tot geslag, wat dus ook verwys na die klein geskiedenis of *micro-stories* (Ankersmit 1990:228) In Ada se gesprekke met Ma Edith kom die oorlewering van verhale ook 'n hele paar keer ter sprake. Volgens Ma Edith is daar min wat sy nie weet van die eiland nie, omdat haar man verhale versamel het deur na die ouer mense te luister wanneer hulle stories vertel en dit daarna op te skryf (2004:78). Ook in *Eilande* is daar (op 'n ietwat ander vlak) 'n verwysing na die mondelinge oorlewering van verhale, in hierdie geval sprokies en volkse vertellings. Hans Michiel vertel byvoorbeeld aan Eva se kinders op Robbeneiland stories wat hy uit sy kinderdae onthou: "Almal het dit geken; niemand het dit eerste neergeskryf

nie, niemand het dit eerste opgemaak nie. Dit is deur oumas uitgedink en aan kinders sonder ouers vertel om hulle vaak te maak (...) Soos van Rooikappie, Reinaert die Vos, Hansie en Grietjie" (2002:338).

Behalwe die verwysings na die klein geskiedenis in die twee romans, is die twee romans self vol van klein geskiedenis van verskillende karakters. Hierdeur word daar bewys dat die gewone mens ook 'n plek het in die geskiedenis. In die voorafgaande hoofstuk is aangedui dat die "micro-storie" soos Ankersmit dit noem, dikwels die negatief is van die formele geskiedenis en gevolglik dikwels in 'n teenoorgestelde rigting beweeg (Ankersmit 1990:228). Hierdie aspek is ook te bespeur in *Eilande* van Dan Sleigh. Aangesien die indigene meestal nie kon lees en skryf nie, het hulle geen dagboeke, geen bewyse nagelaat oor hoe kolonisasie hulle beïnvloed het nie. Dit wat wel oorvertel is in historiese bronne is gerepresenteer uit die blanke / koloniseerder se uitgangspunt. Die inheemse mense self, soos byvoorbeeld Eva, het geen stem nie. In romans soos *Eilande* word hierdie teenoorgestelde/negatief dus aangebied om 'n stem te gee aan diegene wat tevore nie 'n kans daarop gehad het nie.

Ada verwys ook na 'n ander eienskap van die "micro-storie" wat Ankersmit aan bod stel: Die feit dat die besonderhede van 'n klein geskiedenis 'n illustrasie kan wees van die groter geheel (Ankersmit 1990:228). Terwyl Ada probeer om Jacob van de Wetering se lewensgeskiedenis te rekonstrueer, kom die wete by haar op hoe persoonlike lewens inmeekaargevleg kan raak met die algemene. "Hoe die kleine geskiedenis naadloos opgaat en overgaat in die grote geskiedenis, ja, hoe die laatste op onoorbare wijze is geabstraheerd van al die kleine geskiedenis..." (2004:256).

In *Eilande* bestaan elke hoofstuk, elk uit 'n ander persoon se perspektief geskryf, eintlik uit klein geskiedenis oor die persone wat die verhaal vertel. In byvoorbeeld die hoofstuk genaamd "Die poshouer" wat handel oor Hans Michiel Callenbach, 'n Duitser, word 'n greep van sy lewe weergegee vanaf sy lewe as soldaat in Duitsland tot sy indiensneming deur die Kompanjie. Nog sterker klem word gelê op die klein geskiedenis van Eva, Pieterella en die inheemse mense wat nie self 'n stem gehad het in die verlede nie. Uit Hans Michiel se perspektief word byvoorbeeld vertel oor die dae op Robbeneiland waar hy poshouer was, en met Eva en die jong Pieterella te doen gehad het terwyl Eva daar in aanhouding was. In formele

historiese bronne word opgeteken hoe Eva 'n hoer en dranksugtige was. In *Eilande* word hierdie beeld ook weergegee: "'Ja, die verdomde hoer,' het die jong man gesê. 'Sy het die Engelse siekte dwarsdeur die garnisoen versprei'" (2002:379). Maar die ander kant word ook 'n geskiedenis gerekonstrueer van 'n Eva wat ontwortel is deur die koloniseerders en nie weet waar sy werklik hoort nie. 'n Aanhaling wat beide kante van haar lewe voorstel, is die volgende: "Die arme kind. Die Hollanders het haar geminag omdat sy bruin is, en die Koina omdat sy onder die Hollander woon. Al twee roep en wys na haar – verraaiers" (2002:97).

Of hier werklik 'n stem aan Eva gegee word, is egter onseker. Telkens word haar storie vanuit 'n ander karakter se perspektief vertel, maar Eva self is selde aan die woord. Hierdie aspek word in meer besonderhede bespreek in die afdeling, Representasie van die "ander".

Die volgende aanhaling uit Rachelle Conradie se M-verhandeling sluit aan by die aspek van rekonstruksie en/of vertelling:

Die rekonstruksie van die Suid-Afrikaanse geskiedenis behels eerstens die ontmaskering van die mite dat daar net een waarheid bestaan (...) en tweedens wys dit op die meerstemmige aard van die Suid-Afrikaanse geskiedenis deur die erkenning van die verskillende interpretasies van die werklikheid. Die hervertelling of herverbeelding van die geskiedenis vind ook altyd plaas teen die agtergrond van dit wat reeds geskryf is (Conradie 2002:122).

Conradie verwys na André P. Brink se uitsprake oor die hervertelling van stories uit die verlede ten einde opnuut met die wêreld waarvoor dit herskryf word, te kommunikeer en die leser tot nadenke te stimuleer:

If stories are retold and reimagined, the re- is of decisive importance: each new invention happens in the margin of the already-written, or against the background of the already-written. This excludes a reading of the new narrative as a fortuitous invention, as mere fiction, because it engages with the world – the world itself being conceived as a story. It inserts itself into the reader's consciousness as an invitation to a moral choice (Brink 1998:22).

Die verskillende waarhede van haar geskiedenis word in *Pelican Bay* deur Ada beskryf as 'n palimpses-effek. Sy sit en werk met die kaartjiesisteen waarmee sy haar navorsing organiseer en elke kaartjie wat sy lees, verander in 'n ander teks. Kuifje se waarheid kom na vore, Virginia wat sy nie herken het nie, Jacob Rivers, haar pa en Antonio. Terwyl sy werk met Jacob se geskiedenis, kom haar eie geskiedenis se spoeke na vore (2004:204). Waar Ada met hierdie kaartjiesisteen werk, gebruik die klerk, De Grevenbroek, in *Eilande* skraapsels papier wat hy met die tyd versamel het oor die Kompanjie en uiteindelik ryg hy sy papiertjies aan 'n garingdraad, sodat elkeen sy plek behou nadat dit gerangskik is (2002:691). Hier is dit kennelik van groter belang dat die orde korrek volgens die gebeure is, wat nogmaals daarop dui dat Sleigh se uitgangspunt die geskiedenis is.

Die volgende paragraaf in *Pelican Bay* dui ook op die problematiek en wisselwerking tussen waarheid en verbeelding, geskiedenis en verhaal:

'Wat is de waarheid ontdaan van mythen en het stof van geruchten?' Ik hoorde Kuifje bij wijze van spreken verontwaardigd snuiven. Waarheid! Daar heb je haar weer. Er is niets postmoderns aan mijn twijfel, Kuifje, riep ik haar in gedachten toe. 'Iemand heeft Fanny Rivers om hals gebracht. Dat is de waarheid. Maar er is ook een verhaal. Een waar verhaal. Het feit is een pit. Het verhaal is de vrucht. De geschiedenis is de boom' (2004:214-215).

Tydens 'n gesprek wat Ada het met Kuifje en Bobbie reageer Kuifje baie heftig oor wat "waarheid" vir haar beteken: "Wie spreek over de betrekkelijkheid van de waarheid zoekt niet de waarheid maar een aangename illusie, die hij kan wegwerpen en inruilen voor een andere (...) Meestal klampen de mensen zich vast aan de eerste de beste waarheid als een drenkeling aan een stuk hout. De waarde van die 'waarheid' onderscheidt zich niet van de 'leugen'" (2004:191).

In *Pelican Bay* word ook die volgende verband getrek met die geskiedenis: Wanneer Kuifje en Bobbie weier om kopieë te maak van briewe wat Ada nodig vir haar navorsing sê Kuifje die volgende: "Het zit hem niet in de authenticiteit van het papier waarop dingen zijn geschreven, het gaat ons om wat er geschreven staat en wat daar vervolgens mee wordt gedaan. Het verleden is geen grabbelton" (2004:189). Hiermee word respek vir die geskiedenis en hoe dit gebruik word in representasies van die geskiedenis (waarmee Ada haar besig hou) uitgelig.

In die voorafgaande hoofstuk is verwys na hoe belangrik Burke dit ag dat die geskiedenis vanuit verskillende gesigspunte vertel word (2001:289). Volgens hom moet historici hierdie metode leer by literêre skrywers en dit meer gereeld toepas in die historiografie. Die rede hiervoor is dat historici moet beseft dat dit wat hulle skryf nie noodwendig die enigste waarheid is nie. Om die verhaal vanuit verskillende gesigspunte weer te gee, verseker dat daar erkenning gegee word aan die onmoontlikheid om die volle waarheid te ken. Hierdie eienskap kom in beide romans voor op verskillende vlakke. In *Eilande* word die verhaal letterlik in aparte hoofstukke vertel, deur sewe verskillende persone. Dit is wel nie soos in die Rashomon-effek verskillende weergawes van dieselfde verhaal nie, maar bestaan uit 'n chronologiese vertelling van die verhaal soos ervaar deur sewe verskillende persone. Waar die een hoofstuk eindig met byvoorbeeld Hans Michiel se storie, word die verhaal bykans voortgesit in die volgende hoofstuk wat deur Fiskaal Deneyn vertel word. Hier en daar vind oorvleueling van gebeure plaas, maar meestal is die aanbieding chronologies. Dit het egter byna dieselfde effek, deurdat voorop gestel word dat daar nie slegs een waarheid is nie, en dat verskillende persone verskillende uitkyke sal hê op dieselfde gebeure. Die verskillende perspektiewe ontstaan uit verskillende persoonlikhede wat gekonstrueer word. Die karakterisering van Hans Michiel en Deneyn word vervolgens as 'n voorbeeld hiervan uitgelig:

Hans Michiel word uitgebeeld as 'n saggearde mens wat 'n groot deernis vir Eva en haar familie het. Uit sy woorde en aksies is dit duidelik dat hy omgee vir mense. Hy sê byvoorbeeld die volgende vir Pieterella terwyl dit sleg gaan met haar ma: "Jou ma is nog jonk, maar sy is swak soos 'n ou mens, en iemand moet haar nou oppas. Jy en jou broer sal moet hout haal en water dra en kos maak" (2002:337). Hy gee werklik om vir die kinders en probeer hulle deurentyd help.

Fiskaal Deneyn, aan die ander kant, het 'n ander inslag in sy omgang met mense. Gevolglik gee die volgende hoofstuk wat uit sy perspektief aangebied word 'n ander kant van die storie. Hy besin dikwels oor geregtigheid en stel homself byvoorbeeld voor dat Pieterella die volgende van hom sou kon dink as sy nie so jonk was nie: "Jy het een wet vir ons arm mense, meester Fiskaal, en 'n ander vir rykes en dié met magtige vriende" (2002:421). Deneyn doen wel ook baie om die kinders te help. Die perspektief wat gereeld na vore kom in sy hoofstuk, is dié van die gereg,

die wet aan die Kaap. Omdat Deneyn 'n Fiskaal is wat opgelei is in die Regte, stel hy baie vrae oor wat regverdig is en sodoende leer die leser ook meer oor die regstoestande aan die Kaap in daardie tyd: "Die situasie aan die Kaap was ingewikkeld, interessant. Hier was personeel, of dieners soos hulle genoem word, vrymense, slawe en inboorlinge. Hoe pas jy een wet toe op so 'n verskeidenheid? Een wet vir die leeu én die os is onderdrukking, en die oorkruis toepassing, soos van 'n Bataafse Statuut op 'n Hottentot, mag groteske mistasting wees" (2002:391). Hierdie uitspraak wat in Deneyn se mond geplaas word, getuig ook van die postkoloniale blik op sake wat die roman voorop stel.

In *Pelican Bay* word daar op 'n ander manier te werk gegaan om die verhaal uit verskillende gesigspunte te vertel. Buiten Ada wat deurentyd klem lê op die feit dat daar nie slegs een werklikheid is nie, word die slothoofstuk oor Jacob en Fanny op 'n tipiese Rashomon-effek aangebied. Die verhaal het twee verskillende slottonele, waarby die leser self kan besluit watter een die "waarheid" is, indien enige. 'n Ander tegniek wat ook gebruik word in die roman is dat twee parallelle verhale, een in die hede en een in die verlede, afspeel. Elke alternatiewe hoofstuk handel byvoorbeeld oor Ada en die ander oor Jacob van de Wetering. Hierdie versplinterde manier van verhaalaanbieding impliseer ook dat die waarheid nie kenbaar is nie - 'n kenmerk van die postmoderne roman.

Volgens Hanna de Heus (2002) is *Pelican Bay* 'n aanval op die "droom van objektiewe geschiedschrijving". Die tydgees kan van daders slagoffers maak en omgekeerd. Ada kom tot hierdie gevolgtrekking: "Destijds kon de schuld aan geen ander toevallen dan aan de slaaf. Nu is de schuld automatisch voor de planter" (2004:125). De Heus stel die volgende feit met betrekking tot die geskiedenis wat Ada probeer rekonstrueer: "... de onderzoekster kan ontelbare feiten achterhalen, maar een deel van de historische werkelijkheid zal ze nooit leren kennen, omdat het vrijwel onmogelijk is na te gaan hoe er in andere tijden werkelijk gedacht werd (De Heus 2002).

Nelleke Noordervliet sê in 'n onderhoud met Margot Dijkgraaf (2002) dat die sentrale tema van haar roman eintlik is dat die werklikheid nie mooier voorgestel moet word as wat dit werklik is nie. Volgens Noordervliet handel haar roman oor die geskiedenis, asook oor hoe die mens in die hede met die verlede omgaan.

Bogenoemde punt sluit aan by die kwessie van identiteit, omdat die manier waarop die mens met sy verlede omgaan ook 'n invloed op sy identiteit uitoefen.

Elsbeth Etty raak aan die feit dat dit onmoontlik is om die geskiedenis te herkonstrueer: "Deze missie levert boeiende inzichten op over de onbetrouwbaarheid van het geheugen en over de vrijwel onmogelijke opgave om zelfs maar je eigen geschiedenis te reconstrueren, laat staan die van historische figuren". Sy noem hierby dat Noordervliet haar karakters intelligente kommentaar laat lewer oor "geschiedtheoretiese" probleme, byvoorbeeld die vraag of 'n mens op hedendaagse maatstawwe morele oordele kan vel oor die verlede en of jy, selfs al het jy betroubare geskrewe bronne beskikbaar, ooit kan weet hoe iemand werklik gedink het (Etty 2002).

Die dilemma van die wisselwerking tussen feit en fiksie binne die roman *Pelican Bay* word mooi opgesom in die volgende woorde van Jacob Moerman (2002): "Hoe fictief is de fictie en hoe waar is de waarheid?" Volgens Moerman gee die roman 'n beeld weer van 'n koloniale verlede waaroor daar binne die Nederlandse letterkunde nog nie genoeg geskryf is nie, dié van die Nederlandse slawehandel in die Karibiese gebied. Hierdie verlede het nog steeds 'n invloed in die hede. Moerman dui die belangrikste tema in die roman aan as "de spiegel van het verleden".

'n Belangrike vergelyking tussen skyn en werklikheid vind plaas in die passasie wat handel oor die groep toneelspelers waarvan Fanny 'n lid is. 'n Gesprek tussen Jacob en John Fraser, die leier van die groep, stel die wisselwerking tussen werklikheid en fiksie gelyk aan dit wat binne toneelspel gebeur:

'Ik kan u niet zeggen hoe die paradox me dagelijks verbaast en hoezeer ik geneigd ben de grens tussen schijn en werkelijkheid te verkennen (...) Te spelen in de werkelijkheid en echt te zijn in het theater. Want waarom zou wat werkt in het theater niet werken in de werkelijkheid? En omgekeerd? (...) Theater weerspiegelt de opvatting over de werkelijkheid. Niet per se de werkelijkheid zelf. Maar wat is de werkelijkheid anders dan onze opvatting van de werkelijkheid?' (2004:236).

Bogenoemde slotreël: "Maar wat is de werkelijkheid anders dan onze opvatting van de werkelijkheid" gee 'n goeie opsomming van hierdie afdeling oor die

representasie van die geskiedenis. Hiermee word getoon dat die geskiedenis (werklikheid) net 'n konstruksie is op grond van mense se siening van die werklikheid en dat geen twee mense se weergawe dieselfde sal wees nie. Verder roer hierdie slotreël ook aspekte aan wat skakel met die representasie van die "ander" – 'n baie belangrike onderwerp binne die postkolonialisme. Net soos met die representasie van die geskiedenis, hang die invalshoek van waaruit die "ander" gerepresenteer word ook af van die betrokke persoon wat die werk skryf.

4.3. Hoe word die "ander" gerepresenteer?

In beide *Pelican Bay* en *Eilande* kom daar vele verwysings voor na die "ander" en hulle word op verskillende maniere gerepresenteer. In dié afdeling word hierdie konsep, in aansluiting by die teoretiese hoofstuk, bespreek onder verskillende hofies, soos "difference", stereotipering en die stemgewing van stemloses.

4.3.1 "Difference"

In die voorafgaande hoofstuk is Stuart Hall se verskillende interpretasies van die konsep "difference" weergegee. Hierdie vier aspekte word vervolgens aan die hand van die twee romans bespreek. By die eerste interpretasie van "difference" word daar verduidelik dat dit essensieel is vir betekenis. Hall (1997:234) gee die voorbeeld van die verskil tussen swart en wit wat op sigself betekenis dra. Volgens Hall (1997:235-236) ontstaan daar ook outomaties dominante vorme in hierdie binêre opposisies.

Die "difference" tussen wit en swart kom telkens aan bod in die twee romans, soos blyk uit die volgende voorbeelde: Dit is interessant om te sien hoe Ada aan die ontvangkant staan om as "ander" gesien te word tydens haar besoek aan die Karibiese gebied. Die feit dat Ma Edith blank is, is vir Ada gerusstellend in 'n omgewing waar die bevolking grotendeels swart is. "Ik weet niet of ik me meteen thuis had kunnen voelen bij een Big Mama, hoe hartelijk en gastvrij ook. Die had me geoordeeld, in de categorie van 'de anderen' geplaatst. Daar had ik mijn best moeten doen elke schijn van neerbuigendheid te vermijden, was ik doorgeschoten naar de andere kant en daarmee onnatuurlijk geweest" (2004:77). Terwyl hierdie uitlating spreek van haar vrees om as 'n "ander" gesien te word, impliseer sy eintlik in dieselfde asem dat sy neersien op die swart inwoners van die eiland.

Ma Edith sê later vir Ada dat dit vir haar vreemd is dat swartes altyd graag blank wil wees: "Ze haatten de blanken. Wie wil nou de kleur van zijn onderdrukker hebben? Nu is het omgekeerd. Hoe zwarter hoe beter. Dat is ook niet goed. Ze haten de blanken nog steeds" (2004:124). Dit is 'n goeie voorbeeld van die punt wat Stuart Hall maak oor "difference" wat slegs in teenoorgesteldes betekenis kry. Die volgende gedagtes van Ada oor kleurbewussyn sluit hierby aan: "Wie blank is in een zwarte maatschappij ziet zijn eigen blankheid niet. Want het is al zwart wat je om je heen ziet. Je bent zelf een schakering van zwart. Kleurbewustzijn wordt opgedrongen door wie het verschil ziet. Door de anderen die jou zien" (2004:244).

Daar is talle voorbeelde van binêre opposisies in *Pelican Bay*. Die volgende aanhaling dui op Ada se bewussyn van sowel die opposisie swart teenoor wit, as man teenoor vrou: " Zijn tedere overrompeling van die nacht kon heel goed te maken hebben met de wens macht over me uit te oefenen. Zwarte man wil blank blond beest onder controle hebben" (2004:211).

'n Punt wat sterk na vore kom in beide romans onder bespreking is die vierde rede wat Hall aangee vir die behoefte aan "difference". Dit het te doen met die rol van "difference" in ons psigiese lewe. Die "ander" is fundamenteel in die bewuswording van die self en die eie identiteit (Hall 1997:239). "Difference" skakel ook meermale met die verhouding tussen man en vrou in *Pelican Bay*: "Ze definieerden zichzelf als afgeleide, in termen van de ander, de blanke. Defensief. Zoals vrouwen zich definiëren in termen van de man" (2004:217). Dit is allermins 'n positiewe bewuswording. Ada se toon is sarkasties en dit wil voorkom asof sy voel dat jou identiteit in jouself behoort te lê en nie in iemand anders nie. In hierdie gedeelte kom daar ook 'n ander belangrike eienskap van die voormalige maghebber, die blanke, na vore. Daar word kommentaar gelewer op die maghebber wat die eilande verlaat het toe daar nie meer wins te behaal was nie. "De slaven mochten het uitgeputte land houden, de verlaten plantages (...) En uitgerekend de erfgenamen van de meesters keerden terug als toerist, verslaafd aan de paradijsfictie. Ze waren nodig voor de economie, voor het naakte bestaan, en zo bleven ze het ressentiment voeden" (2004:217).

Iets eenvoudigs soos 'n opmerking oor kleredrag kan in die representasie van 'n persoon veelseggend wees. Heel aan die begin van *Pelican Bay* word daar byvoorbeeld vertel hoe die magistraat by Jacob se huis aankom nadat Fanny

vermoor is. Hy maak melding van die slaaf wat die moord aangemeld het: "hemd, broek en vest van de blanke, de blote voeten en het hoofddekse van de Afrikaan" (2004:6). Hierin word twee uitgangspunte verteenwoordig: eerstens die magistraat wat dink dit is aanmatigend van die slaaf om klere te dra van blankes en tweedens die vermenging van die twee style. Die slaaf se kleredrag weerspieël sy eie soeke na identiteit. Hy het deels die blanke se kleredrag oorgeneem, maar dra nog die "hoofddekse van de Afrikaan". Die slaaf weet self nie meer presies wie hy is en waar hy hoort nie. Hierdie aanhaling sluit myns insiens ook aan by die punt wat Hall aandui oor "difference" wat tot 'n bewuswording van die self kan lei. In hierdie geval het die slaaf verder gevorder tot selfontdekking, omdat hy gemaklik daarmee blyk te wees om soos 'n blanke aangetrek te wees, maar vir die magistraat is dit bloot 'n vreemde verskynsel.

Ook in *Eilande* speel kleredrag 'n rol in die bewuswording van 'n eie identiteit as gevolg van die verhouding met die "ander". Eva begin Hollandse klere dra as sy by Jan van Riebeeck inwoon, maar telkens as sy na haar mense teruggaan, trek sy die Hollandse klere uit en pak dit weg. Dan het sy weer haar "velrok en karos omgehang, haar armringe aangesit, en met 'n stok in die hand verder geloop" (2002:118). Die "ander" in hierdie geval is vir Eva die Hollander. Sy het begin om 'n ander identiteit aan te neem in die Hollander se teenwoordigheid, maar sodra sy weer teruggaan na haar eie mense, is die Hollander se klere en die Hollandse identiteit nie meer goed genoeg nie. Haar identiteit word in *Eilande* in so 'n mate as verskeurd aangedui tussen die identiteite van inboorling en Hollander wees dat sy volgens my nie tot 'n bewuswording kom van 'n eie identiteit as gevolg van die "ander" nie.

Die vraag kan uiteraard gestel word in watter mate die twee outeurs op grond van hulle rekonstruksie van die rol wat kleredrag in die destydse gemeenskappe gespeel het, gebruik maak van stereotipering. Op hierdie belangrike aspek word vervolgens ingegaan:

4.3.2 Stereotipering

Uit die teoretiese bespreking van stereotipering in die vorige hoofstuk kan afgelei word dat 'n stereotipe 'n representasie van iets is wat uit verband geruk word. Een slegte of goeie eienskap van 'n persoon of 'n kultuur word verabsoluteer, en tydens

representasie op 'n verwronge en oordrewe manier voorgestel. Voorbeelde hiervan kom dikwels voor in die twee romans. Die doel van stereotipering as strategie in hierdie romans is egter meestal myns insiens om die leser se aandag te vestig op die groot rol wat stereotipering in die koloniale era gespeel het. Dit weerspieël dus nie soseer die uitkyk van die twee skrywers nie.

In *Eilande*, terwyl die Hollanders wag op 'n aanval van die Koina, dink Peter die volgende: "Wat is dit dat dié land se mense so lafhartig is? Hulle is honderde meer as ons. Te vreedsaam, miskien, te vertrouend op die wit man se ingebore goedheid. Dit is hoe hy Eva ook ken. Jy kan enigiets met haar doen. Sy praat selde teë, maar sy word gou mismoedig, dan terneergedruk, dan verbitter, dan kan jy niks met haar doen nie. Veglus, of 'n sin om haar te laat geld, het sy nie" (2002:173). Hier kom twee stereotipes voor, naamlik dié van die inboorlinge wat lafhartig is en dié van die wit man se ingebore goedheid, maar laasgenoemde kan ook ironies geles word.

Hans Michiel maak homself onder meer skuldig aan stereotipering in *Eilande* in terme van die Oosterlinge. Wanneer Eva 'n bandiet 'n "duiwelse Slams" noem, probeer hy haar keer, omdat hy gehoor het dat "Oosterlinge 'n verskriklike wraaklus het en onreg wreek met bloed" (2002:315). Die Hollanders se respek vir die Koina is baie min. Sersant Everard vergelyk die gevegte in Frankryk met skermutselinge met die Koina: "... jy voel soos 'n koning wat uit goue skottels eet, want jy het hard geveg en oorwin, en jou respek vir die vyand is hoog. Maar hier voel jy aldag slegter; dit voel of jy teen verdomde skape veg (...) 'Ek het vir hulle geen respek nie, meester. Nie op die slagveld nie en nie op straat nie. Ek reken hulle nie as waardig nie'" (2004:91).

Voorbeelde van stereotipering is talryk in *Pelican Bay*. Abner, die "taxi"-bestuurder wat Ada gebruik, haal Amerikaanse toeriste aan wat die eiland vergelyk met hul eie land en daarvoor uitwei dat Amerika "schoner was en veiliger, net so warm, net so mooi, nee mooier want beter onderhouden, minder corrupt en minder swart, minder arm, minder lui..." (2004:99). Die volgende woorde oor swart vroue word in die mond geplaas van Jacob se eerste vrou: "Papa zegt dat zwarte vrouwen geheimen kennen om mannen te lokken (...) Ik geloof dat zwarte vrouwen daarin anders zijn dan blanke vrouwen. Ik geloof dat zwarte vrouwen dichter bij de natuur staan, dichter bij het dier. Het zijn dieren" (2004:141). Aan die ander kant word

Ada weer vir "Barbie" aangesien omdat sy blank is en blonde hare het (2004:149). Tydens die bootrit nadat Jacob vir Plato as slaaf gekoop het, word die volgende stelling gemaak: "De laagste in rang aan boord – want lager dan een slaaf bestaat niet, alleen de kakkerlakken zijn verachtelijker..." (2004:184). 'n Goeie voorbeeld van stereotipering kom voor wanneer Jacob sy plaas koop en die "zaakwaarnemer" hom vertel hoe lui en diefagtig die slawe geraak het terwyl hul vorige meester siek was: "Zodra je de beschavende zweep neerlegt, komt de ware aard van de neger boven" (2004:271).

In aansluiting by hierdie aanhaling kan die vraag uiteraard ook gestel word of Noordervliet nie self deur haar rekonstruksie van die geskiedenis stereotipeer nie. Die feit dat Plato die geleentheid daartoe kry en homself dit "aanmatig" om 'n verhouding met sy heer en meester se vrou te hê wat dan sleg afloop, kan moontlik vertolk word as 'n bevestiging dat afwyking van die rigiede koloniale baas-slaaf-verhoudinge in daardie tyd nie die gewenste uitwerking sou kon hê nie.

Monika Fludernik (1999:29-30) se onderskeid tussen die twee soorte stereotipes - "heterostereotypes" vir wanneer uitlanders beskryf word en "autostereotypes" vir situasies soos migrasie, verbanning en hibriditeit, waar komplekse oordrag tussen projeksies plaasvind - sluit in 'n sekere sin hierby aan. By heterostereotypes word sekere sleuteleienskappe van die nasionale karakter verbind met die stereotipe. In *Eilande* word daar byvoorbeeld vir Hans Michiel gesê: "Julle Duitsers is die maklikste nasie om aan die neus te lei. Julle is soos slawe. Wonderlike mense, maar gedwee soos skape" (2002:347). In hierdie aanhaling kom natuurlik ook die stereotipe van die slaaf wat gedweë is, na vore. Veral "autostereotypes" het te doen met die tipe voorbeelde wat in die voorafgaande paragrawe oor stereotipering aangehaal is. Omdat dit hier gaan om magsverhoudinge tussen koloniseerder en gekoloniseerde, meester en slaaf, is dit meer kompleks as "heterostereotypes", soos veral blyk uit die laasgenoemde voorbeeld van die verhoudinge tussen slawe en meesters.

Fludernik bespreek vyf scenario's wat tipiese "image transfer" definieer: kolonie, eksotisme of oriëntalisme, bannelingskap, globalisasie en derde party. Haar doel hiermee is soos volg: "I will map out the iteration and circulation of autostereotypes and heterostereotypes in the double bind of colonial and postcolonial constitutions

of the self and discuss the social displacements that these projections of alterity regularly undergo" (1999:30).

Die koloniale scenario word volgens Fludernik gekarakteriseer deur die appropriasie aan die kant van die koloniale subjek van die negatiewe heterostereotipe wat op hom afgedwing word as sy eie outostereotipe. Dit gaan hand aan hand met die wens om wit te wees, om plekke te ruil met die koloniseerder en sodoende 'n positiewe heterostereotipe daar te stel. Laasgenoemde sal dan ooreenstem met die koloniseerder se positiewe outostereotipe: "The colonized subject flounders in self-hatred, whereas – despite the native's admiration for the colonizer – the colonizer in turn feels threatened by the glance of the oppressed". Aspekte wat ook hierby navore kan kom, is stereotipes van luiheid, domheid en "sly servility" (Fludernik 1999:31). Die wens om wit te wees en plekke te ruil met die koloniseerder vorm ook deel van die konstruksie van die "ander" in die twee romans. Eva is 'n goeie voorbeeld hiervan in die roman *Eilande*. In 'n gesprek met Pieter van Meerhoff, sê Eva dat sy meeste dae dink sy is 'n Hollander (2002:62). In Van Riebeeck se dagregister is daar ook volgens Dan Sleight opgeteken: "Krotoa het gesê dat sy 'n Hollandse hart het" (2002:63). Sy sê verder dat Van Riebeeck vir haar soos 'n vader is en dat die lewe vir haar makliker is op dié manier (2002:63). Die voorbeeld van Eva is egter besonders, omdat sy inderdaad soos 'n blanke grootgemaak is in Van Riebeeck se huis. Sy het dus gedeeltelik plekke geruil en dit het nie net 'n wens by haar gebly nie.

Selfhaat by die gekoloniseerde word ook as eienskap van die karakters uitgelig in die twee romans. Weereens is Eva 'n voorbeeld van 'n gekoloniseerde wat beïnvloed word deur kolonisering. Selfhaat by haar vind plaas omdat sy haar eie mense verrai in die proses om goedkeuring van die blanke oorheersers te verkry. Peter is bekommerd oor Eva wanneer hy sien sy raak "los" van Van Riebeeck en sy vrou, en hul gewoontes. "Hy het vermoed dat sy die Van Riebeecks se guns verloor het. Sy was nou alleen tussen vreemdelinge (...) Sy het min gehad om oor bly te word" (2002:151). Peter vermoed dat dit eensaamheid is wat haar toestand laat versleg, maar "hy het nie vermoed dat sy droom oor die andersmaak waarsonder sy en haar kind die lewe moes ingaan nie. Want sy was 'n weeskind, 'n dier wat van 'n trop weggedwaal het" (2002:152). Eva word nie werklik hier 'n stem gegee nie, maar volgens my dui hierdie reaksies wel op 'n mate van selfhaat oor die keuses

wat sy gemaak het. Die implikasie is dat hierdie selfhaat mede kon gelei het tot haar uiteindelijke ondergang.

Nog 'n punt wat aansluit by Fludernik se koloniale scenario is die koloniseerder wat bedreig voel deur die onderdrukte se blik op hom, selfs al word uit bewondering gekyk. Laasgenoemde is 'n belangrike aspek in die verhouding tussen Plato en Jacob, soos ook die wens om wit te wees en plekke te ruil met die koloniseerder van die kant van Plato, wat myns insiens ook hier voorkom. Slawe wat blankes vir die eerste maal sien, beskou hulle met hul vuurwapens as "wraakzuchtige goden van vreemde volkeren" (2004:57). Jacob ervaar die swartes op sy beurt baie negatief en kontrasteer hulle met 'n beer wat hy op 'n kermis gesien het: "Die beer, hoe beestachtig ook, kwam hem minder dierlijk voor dan de zwarten die ze nu naar St. George bij Elmina brengen..." (2004:57-58). Nadat Jacob vir Plato as slaaf gekoop het, kom daar telkens voorbeelde voor in die roman wat hul verhouding uitbeeld: "Plato kijkt even op als Jacob binnenkomt, wendt zich dan weer tot Dirk. Zijn rug zegt meer dan zijn blik, waarin naast de voorname kalmte altijd een korte vonk te zien is van verachting. Jacob noemt het verachting. Die verachting wil hij eruit slaan, daar wil hij angst van maken. Liever angst (...) De rug van Plato ontkent Jacobs bestaan (...) Jacob neemt de zweep en laat hem hard neerkomen op de rug van de slaaf. Zonder waarschuwing" (2004:135).

Uit bogenoemde aanhaling blyk duidelik dat Jacob die blik en liggaamshouding van Plato as 'n bedreiging ervaar; daarom dat hy onmiddellik en sonder rede 'n sweep optel om sy mag te probeer herstel. Plato neem in 'n mate Jacob se rol oor wanneer Jacob hom aanstel as opsigter/bedryfsleier van die slawe. In hierdie posisie ervaar Plato nou mag en tel hy ook die sweep op om sy mag uit te oefen teenoor 'n ander slaaf: "Dan keert Quaco Adjoe, terwijl Plato nog tegen hem praat, hem de rug toe en loopt weg. Hij hoort het meer dan hij het ziet: de zweep knalt en landt op de rug van de jongen, die ineenkrimpt (...) Plato staat bewegingloos. Jacob ziet hoe Plato's schouders langzaam krommen, alsof hij zelf getroffen is door de slag" (2004:277). Vir Jacob is dit 'n triomf, want hy dink die slaaf het met dié optrede "mens" geword. Later in die roman, wanneer Fanny die verhouding tussen Plato en Jacob dophou, neem sy die volgende waar: "Zijn rol in het huis, op de plantage en ten opzichte van Jacob vervult haar met een zekere argwaan. Er is iets waar ze geen vinger op kan leggen: een arrogantie, een animale afwachting, soms zelfs ziet ze in de gehoorzaamheid van Plato aan Jacob een zweem van minachting en bij Jacob een

nauwelijks merkbare vorm van schuldbewustzijn. Wie is de meester, wie is de slaaf, denkt ze als ze Plato ziet naderen met geheven hoofd" (2004:327). Hier word die grense van slaaf/meester onduidelik en op 'n subtiele manier blyk dit dat Plato wens hy was die meester, met ander woorde blank. Sy verhouding met Fanny later in die verhaal spreek ook volgens my daarvan dat hy 'n begeerte het om "blank" of in 'n magsposisie te wees.

Die eksotiese scenario wat Fludernik aanbied as 'n tweede moontlike representasie van stereotipes, sluit myns insiens aan by die beeld wat gegee word van Indië met sy pragtige berge. Fludernik praat van "orientalist stereotyping" en noem as voorbeelde die "harem" en "suttee" wat dien as 'n eksotiese fantasie by die Europeër (1999:44). Volgens Fludernik verteenwoordig die eksotiese paradigma "...an escapist fantasy, with Westerners thrilling to the allure of the sublime and Indians basking in the neatness and picturesqueness of the English scene..." (1999:45-56). In *Eilande* kom hierdie fantasering oor die Ooste dikwels voor by die Hollanders. Jan van Riebeeck sê vir Peter Havgard oor die Ooste: "Ek weet jy wil daar kom, almal wil. Ek wil self ook (...) Die Ooste? Oeroud, wonderlik, sinlik, geheimsinnig, geurig, vreemd, en die plek waar jy jou fortuin gaan maak, nè?" (2002:59). Van Riebeeck word dan wel later verplaas Ooste toe.

In *Pelican Bay* word die eksotiese egter verplaas na die Karibiese gebied. Met Ada se besoek aan die eiland kom hierdie aspek dikwels na vore. "Voor een Caribiese cocktail van musiek, maan en mannen was ik niet gekomen", dink Ada terwyl sy die eksotiese omgewing ervaar: "De nachtlucht was balsem (...) Ik haalde diep adem. Door alle bedwelmend zoete boventonen in het parfum van dit oord moest ik maar snel tot de bittere grond geraken" (2004:43). Sy ervaar vrede en rus: "Lucht als lauw water. Een zekere vredigheid en rust die bij het eilandleven horen" (2004:205). Ook in die passasies oor Jacob word daar melding gemaak van die eksotiese omgewing, hier waarskynlik "Cabo verde": "Zonder oog voor de wonderbaarlijk vreemde en exotische wereld om hem heen, loopt de opperkoopman de hut uit" (2004:57).

Die banneling wat Fludernik bespreek, is 'n belangrike onderwerp in beide *Eilande* en *Pelican Bay*. Volgens haar kom daar 'n aantal herhalende kenmerke voor wanneer daar sprake is van 'n voorstelling van die uitgewekene of banneling (die land waarna in dié geval gehunker word, is Indië):

...a nostalgia for the home country which results in an idealization of India's positive features and an indulgence in fond memories that tend to acquire gilded overtones; an attempt to create a genuine replica of home in the foreign environment, thereby producing a false imitation that resembles exoticist simulacra of Indian culture; an increasing distance from the host culture, with a tendency to move from open criticism of the colonial past and of Britain's current patronizing stance towards Indian immigrants to fantasies of counter-colonization... (Fludernik 1999:46).

Dit lyk vir Fludernik asof nostalgiese verlange na die moederland kunsmatige voorstellings van 'n verlede wat nooit bestaan het nie, tot gevolg kan hê: "...recreations of a past that never existed in such an idealized form, a nativeness born of postcoloniality" (1999:48). "To extricate oneself from these colonial bonds, one has to strike back. The exile scenario therefore includes criticism of the British colonialist past as a typical reaction of the expatriate" (1999:49).

Die drie bannelinge, 'n Chileen, 'n Argentyn en 'n Kubaan, saam met Ada in Ma Edith se losieshuis is 'n goeie voorbeeld van hierdie situasie in die roman *Pelican Bay*:

'Ze kunnen allemaal al lang terug naar huis, maar ze zijn gewend aan ballingschap. Op een bepaald moment weet je niet beter. En wil je niet anders meer. Want het is een dagtaak, hoor, jezelf ontworteld en onwelkom houden. Heb je die kunst eenmaal onder de knie, dan is het zonde van de moeite die je ervoor hebt gedaan om het zomaar weg te gooien. En thuis is toch alles anders dan het was. Zelfs als het weer is zoals het was. Ik bedoel: als de reden voor de ballingschap is verdwenen' (2004:68-69).

In 'n passasie oor Jacob word daar ook van bannelinge gepraat. Die manne wat vir hom werk op die seerowerskip is 'n mengsel vanuit 'n klomp vreemde lande: "Mannen die vaak niet weten waar ze oorspronkelijk vandaan komen. Die als kind zijn verlaten, weggelopen, die van hand tot hand zijn gegaan, die een misstap hebben begaan, die het avontuur zochten, die een tragedie hebben beleefd en voor hun herinneringen wegvluchten" (2004:182). Jacob self is 'n banneling, weggestuur uit sy geboorteland as gevolg van 'n misstap wat hy begaan het.

In *Eilande* is die meeste karakters in 'n mindere of meerdere mate bannelinge. Die hele konsep van "Eilande" verwys daarna. Daar word herhaaldelik in die roman verwys na die mens as 'n eiland. In die hoofstuk oor Hans Michiel word die werknemers van die Kompanjie byvoorbeeld op die volgende manier beskryf: "Dit is hoe ons maar in die Kompanjie se diens verval (...) Ek het toe skaars geweet van 'n Kaap of van Hottentotte. Jy staan een oggend op, jy dink nog jy gaan Delft toe, dan is jy op pad Kaap toe. Maar see toe moes ek die hele tyd, om hier uit te spoel" (2002:302). Die karakter Theuntje word as 'n straf vir ses weke verban na 'n "verlate en skuilinglose eiland", naamlik na Robbeneiland (2002:262). Haar man, Bart, kon haar soms daar besoek, maar het nie werklik verstaan waardeur sy gaan nie. "Sy het aan die een kant van 'n see gestaan en hy aan die ander kant. Eilande, albei" (2002:263). Ook Eva word herhaaldelik as banneling voorgestel. Daarby was die inwoners van Mauritius grotendeels bannelinge op dié eiland, soos duidelik word in die periode wat afspeel in die tyd toe Pieterella en Daniel daar woon.

In *Pelican Bay* is dit eweneens die geval. Indien ons al die karakters een vir een op die keper sou plaas, sou ons sien dat bykans elkeen op sy eie manier 'n tipe banneling/uitgewekene/ontwortelde is. Twee voorbeelde hiervan is Antonio en Ada. Antonio is 'n karakter wat 'n dubbele dosis bannelingskap ervaar. Hy word as kind ontwortel wanneer hy aangeneem word deur Nederlanders, asook later wanneer hy terugkeer na sy geboorteland. Ada word op haar beurt ontwortel deur sy vertrek. Tydens haar besoek aan die Karibiese eiland is sy ook in 'n sin ontwortel - fisies, sowel as geestelik. Die feit dat sy verward voel oor haar identiteit maak haar ook in 'n sin 'n banneling. In 'n latere afdeling oor identiteit kom die onderwerp van ballingskap weer aan bod.

4.3.3 'n Stem aan die stemloses?

In die vorige hoofstuk is uiteengesit dat Maaïke Meijer onder andere aan die hand van Toni Morrison verduidelik dat swart persone in wit tekste geen ware beeld gee van swartes nie, maar slegs projeksies is van die wit psige (Meijer 1996:116). By hierdie onderwerp wil ek graag stilstaan, omdat dit vir my deurgaans in *Eilande* en *Pelican Bay* opval dat die "ander" nie voldoende aan die woord gestel word nie. Alhoewel ons hier te doen het met postkoloniale romans en die intensie van die skrywers kennelik is om die foute van die koloniale oorheersers, onder meer in die

hantering van die "ander", bloot te lê, slaag hulle myns insiens net nie daarin om werklik die gedagtes en die werklikheid van die "ander" binne te dring nie. Laasgenoemde se gedrag en denke word meestal vanuit 'n blanke perspektief verklaar. Dit is wel enigsins begryplik in die lig van die feit dat die blanke outeurs kennelik verkies om by die vertroude te bly. Dit dra in 'n sekere mate by tot die oortuigingskrag van die geheel dat daar nie so sterk sprake is van appropriasie van die "ander" nie, terwyl dit ook 'n groot bydrae lewer tot die hooftema in *Eilande*, naamlik die onkenbaarheid van die "ander", maar ek vind dit nogtans jammer.

'n Uitsondering in *Eilande* is die hoofstuk gewy aan die perspektief van "Chief Harry" of Autshumao, waar hy self aan die woord gestel word: "Eendag sou die Hollander uitvind dat niemand in die land lank sonder beeste kan wees nie. Dan sal hulle weer hulle goed op hulle skepe laai en hier padgee, en hy sal sy vee op die vlakte onder die berg laat wei. Dit was alles sy werk, dit was sy dag, en sy gees was trots en verlig. Die gedagte het by hom opgekom dat hy heelwat slimmer is as wat hy geweet het" (2002:54). In bogenoemde aanhaling (soos in die betrokke hoofstuk) word daar wel aan Autshumao se eie gedagtegang en gedagtes 'n plek gegee. In die geval van Eva is dit egter 'n ander saak, veral aan die einde van haar lewe. Daar word net vertel hoe sleg sy geraak het. Sy is 'n alkoholis, 'n hoer, is baie siek, doen niks meer om haar en haar kinders te versorg nie, maar daar word nooit in hierdie tyd gekyk na wat sy dink en voel nie. Woorde wat uit haar mond kom, is bloot algemene praktiese dinge: "Sy het gekreun en 'n walglike asem oor hom geblaas. 'Jy moet laat hulle my kind vir Maijke gee om groot te maak as ek sterwe'" (2002:433). Nooit word daar uit haar oogpunt gereflekteer wat met haar gebeur het, byvoorbeeld haar agteruitgang na Peter van Meerhoff se dood en hoe dit haar laat voel nie. In Eva se geval wil dit dus voorkom asof saamgestem kan word met Toni Morrison (Meijer 1996:117) dat haar karakter steeds as 'n wit projeksie gerepresenteer word.

Hoewel dit 'n moeilike punt is om te bewys, wil ek so ver gaan as om te sê dat selfs al het die "ander" in *Eilande* by tye 'n stem, dit hoofsaaklik vanuit 'n wit projeksie gegee word, in ooreenstemming met wat Toni Morrison veronderstel. Dit kom voor asof die storielyn en dialoog in *Eilande* in 'n groot mate berus op wat in dagboeke en ander dokumente uit die koloniale era geskryf is. Hierdie aspek verseker dat die storie en dialoog gebou word op wat deur blanke (manlike) koloniseerders geskryf is in hul dagboeke en skeepsjoernale. Dan Sleight is 'n historikus wat die geskrewe

argivale bronne tot sy beskikking benut het, maar vir wie dit (anders as 'n skrywer soos Dalene Matthee wat in *Pieterella van die Kaap* 'n ernstige poging aanwend om veral Pieterella se perspektief oortuigend te konstrueer) in aansluiting hierby waarskynlik ook problematies was om hom veral in 'n vroulike karakter se ervaringe en perspektiewe in te leef. Van Zyl (2003:61) wys daarop dat Sleigh wel perspektiewe *op* die vrou gee, maar dat sy fokaliseerders veral wit mans is. Sleigh kom dus na my mening nie werklik daarby uit om, soos in die postkoloniale literatuur, vanuit die perspektief van die "ander" (hetsy indigene of vrou) te fokaliseer nie. Die vraag is dus of *Eilande* in hierdie opsig 'n postkoloniale roman genoem kan word.

In *Pelican Bay* is dit ook opmerklik dat die leser nooit 'n kykie kry op wat Plato dink nie. Hy word nooit aan die woord gestel nie, maar bloot vanuit ander se perspektiewe gerepresenteer, soos trouens ook die geval is met Ada se stiefbroer Antonio wat steeds 'n enigma vir haar én vir die leser bly. Dit kan impliseer dat die verhoudinge tussen die "ek" en die "ander" in voormalige koloniale gebiede nog nie ingrypend verander het in die hede nie. Gayatri Spivak se seminale artikel oor hierdie onderwerp, "Can the subaltern speak?" is hier van belang. Volgens Spivak moet die skrywer die meganisme bekendstel waarvolgens die individu se psige blootgelê word. Dit help nie om bloot 'n stem te gee volgens wat die skrywer dink die onderdrukte sou sê of dink nie: "It is this slippage from rendering visible the mechanism to rendering the individual, both avoiding any kind of analysis of [the subject] whether psychological, psychoanalytical or linguistic, that is consistently troublesome". In laasgenoemde aanhaling hou Spivak by Foucault se visie op dié onderwerp. Volgens Spivak moet 'n skrywer ook bewus wees van wat jy nié kan sê namens die "ander" nie (Spivak 1995:28).

Louise Viljoen (2002a:92-93) gebruik Spivak se siening oor die stemloses en stemgewing wanneer sy 'n paar van André P. Brink se romans bespreek. Volgens Viljoen kom Spivak tot die gevolgtrekking dat dit byna onmoontlik is om aan die "stemlose ander" 'n stem te gee. Vir 'n skrywer wie se doelstelling dit is om op 'n kritiese manier met die koloniale geskiedenis om te gaan, is dit belangrik om dan wel op 'n sinvolle manier die "ander" se stem te laat hoor. Onderdrukte, gemarginaliseerde wat as karakters voorkom in postkoloniale romans, is onder meer stemloos omdat daar byna geen dokumente deur hulle geproduseer is wat as historiese bron kan dien nie. Hulle kon nie lees of skryf nie en kon dus nie hul eie

gedagtes boekstaaf nie. Viljoen wys daarop dat daar byvoorbeeld geen geskrewe egodokumente van slawe is nie. In hofstukke is hul uitlatings wel neergeskryf, maar dan ook deur wit amptenare. Daar vind dus gewoonlik mediasie plaas - óf deur mondelinge oorlewering óf deur middel van die koloniseerders wat hul uitlatings in amptelike dokumente genotuleer het. 'n Belangrike punt wat Louise Viljoen hier maak, is dat die stemlose in die proses sy subjektiwiteit verloor en daardeur is daar ook geen bemiddeling vir hulle nie: "... jou geskiedenis en verhale [word] nie belangrik genoeg geag om opgeteken te word nie".

Die literêre verbeelding word gesien as een uitweg om aan die stemlose 'n stem te kan gee, maar dit plaas ook die wit (Suid-Afrikaanse) skrywer in 'n dilemma: "Die gevaar bestaan dat die skrywer in sy poging om stem te gee aan die onderdrukte sal voorgee dat hy homself in die proses volkome deursigtig kan maak en dat hy met sy poging die 'ware' stem van die stemlose kan weergee. Nog 'n gevaar is dat die praat oor of namens die stemlose gesien sou kon word as 'n verdere poging om koloniale outoriteit oor die onderdrukte uit te oefen deurdat hulle stemme geapproprieer word vir die persoonlike doeleindes en gewin van die outeur" (Viljoen 2002a:93). Viljoen bespreek dan vervolgens strategieë wat André P. Brink gebruik of nie gebruik nie om hierdie dilemmas van die wit skrywer te oorkom. Aan die hand daarvan kan nagegaan word hoe die blanke skrywers van *Eilande* en *Pelican Bay* hierdie situasie hanteer.

'n Hele paar belangrike punte word volgens my gemaak in Viljoen se artikel met betrekking tot André P. Brink se romans. In die eerste plek is die narratiewe strategie belangrik. 'n Derdepersoonsvertelling kan gebruik word waar daar deur die gemarginaliseerdes gefokaliseer word. Op hierdie manier word bewerkstellig dat dialoog en gedagtes weergegee word. Hiermee saam word hulle ook in sekere passasies as die ek-verteller aan die woord gestel (Viljoen 2002a:94). In *Eilande* word hierdie strategie ook gebruik, maar sover ek kon agterkom is dit slegs in dialoog waar sprake is van 'n "ek" se stem en fokalisasie. Die tweede hoofstuk word byvoorbeeld uit die perspektief van Autshumao aangebied in die derde persoon en soms word daar ook deur hom gefokaliseer. Dit is opvallend hoe, in die volgende aanhaling, Autshumao se perspektief gekonstrueer word voordat daar in die laaste sin weer sprake is van 'n groter afstand, van 'n perspektief *op* die inheemse mens:

Autshumao se gedagtes was by die mense wat hy agtergelaat het, by sy susterskind. Die wêreld daar was sterk aan verander. Mense wat hy geken het, was dood. Sou Gogosoa, die vet moordenaar, nou dink dat sy vee voortaan alleen gaan loop oor die somerweiding? Hy het nog nie gesien hoe die wit mense se skepe nou oral kom, en net waar hulle kom kliphuise bou nie. Die wit man se soldate loop vir oorlog aangetrek (...) Vir die guns om self 'n paar beeste te laat wei, en 'n kans om op die been te kom, moet die Koina vrede hou met hulle (...) So dink Autshumao, voordat een Hollander nog 'n graaf in Kaapse grond gesteek het (2004:7).

Die vertelstrategie in *Pelican Bay* verskil in die twee tydlyne wat gebruik word. Ada se storie word in die eerstepersoon vertel en gee dus 'n subjektiewe fokalisasie, maar Jacob se verhaal, waar die slawe meestal gerepresenteer word, is 'n derdepersoonsvertelling. Daar is baie selde sprake daarvan dat Plato of die ander slawe fokaliseer. Die volgende aanhaling dui daarop dat fokalisasie van veral die blanke voorkom in hierdie gedeelte van die roman - óf deur Jacob óf deur Fanny: "In alle jare die hij heeft gedeeld met Plato is de man hem geen inch nader gekomen. Eerder raadselachtiger geworden, de blik behoedzamer, geslotener..." (2004:221). 'n Voorbeeld van fokalisasie deur Fanny is die volgende: "Plato gaat zitten en verraadt geen verrassing. Hij kijkt haar afwachtend aan. Hij is de eerste slaaf die haar niet schuins opneemt met de achterdocht van een hond die slaag verwacht, de eerste slaaf wiens blik ze ontmoet" (2004:328). Een gemarginaliseerde karakter deur wie daar wel gefokaliseer word, is Old Doll: "Plato bevestigt noch ontkent, maar Old Doll is furieus. Mevrouw is onschuldig als een lam. Zij, die dagelijks in haar nabijheid verkeert, zal dat toch weten" (2004:361-362). Op enkele plekke word Plato se fokalisasie wel vlugtig gegee, maar ook hier rus die klem op Fanny:

Hij wil niet naar Engeland. Hij wil niet vluchten. Hij is gebonden aan Jacob Rivers op een manier die Fanny niet begrijpt. Ze moet erover ophouden, zegt hij. Maar ze blijft denken over een manier om hem vrij te krijgen. Hij zal zich als opzichter kunnen verhuren aan een andere planter. Een handeltje beginnen. En jij dan, Fanny? Kom jij dan bij me wonen? Ze weet dat het niet kan (2004:355).

'n Tweede punt wat uitgelig word deur Viljoen is dat die verteller fiktiewe historiese dokumente gebruik om die verhaal te herkonstrueer: "Die verteller gebruik fiktiewe

historiese dokumente as vertrekpunt vir 'n herskepping van wat *sou* kon gebeur het en probeer dus nie voorgee dat dit werklik gebeur het nie" (Viljoen 2002a:95). Daar behoort sterk klem gelê word op die feit dat dit die skrywer se verbeelding is wat gebruik word en dat die roman slegs 'n konstruksie is en nié die waarheid nie. Hierdie aspek kom in beide romans voor. In *Pelican Bay* is daar die voorbeeld van Ada wat historiese dokumente kry by Kuifje en Bobbie, terwyl sy haar voordoen as historikus: "Ik kon natuurlik niet meer zeggen dat ik geen historica was en dat het schrijven van een roman een heel ander proces is, waarbij de feiten het verhaal dienen en niet omgekeerd. Dat we verhalen vertellen zoals we aangename illusies verzamelen" (2004:266-267). Hiermee maak Ada duidelik dat haar skrywerskap handel oor verhale en dat dit wat sy weergee nie noodwendig die waarheid is nie. Die verhaal in *Pelican Bay* wat handel oor Jacob se lewe is basies dit wat Ada skryf, maar slegs die agtergrond van die verhaal, die plek en sy inwoners is op waarheid gebaseer en nie die karakters in die verhaal nie.

In *Eilande* is dit anders. Hier het ons te doen met karakters wat werklik bestaan het in die geskiedenis. Dit kom voor asof Sleigh deurgaans egte historiese dokumentasie gebruik het vir sy navorsing. Sover ek kan vasstel, is daar geen fiktiewe hoofkarakters in Dan Sleigh se verhaal nie en dit is dus veel moeiliker om aan te dui dat die stemgewing aan gemarginaliseerdes slegs 'n konstruksie is. In 'n stukkie dialoog tussen Hans Michiel en van sy soldate kom die volgende woorde voor: "Dit is die waarheid, korporaal. Almal sê so. Almal kan lieg ook. Julle het haar nie gesien nie" (2002:325). Hiermee sê Sleigh dat as jy nie self iets beleef het nie, jy nie kan voorgee dat dit die waarheid sou kon wees nie.

Volgens my maak Sleigh nie genoeg melding daarvan in die loop van sy roman dat daar nie slegs een waarheid bestaan nie. Dit sluit aan by Viljoen (2002b:11) se stelling dat "*Eilande* (...) 'n sterk tradisionele historiese roman [is] waarin letterkunde en geskiedskrywing soos in vorige eeue baie na aan mekaar beweeg". Dit is inderdaad 'n redelike konvensionele historiese roman, wat min blyke gee daarvan dat Sleigh kennis geneem het van die Nuwe Historisisme. Daar kom naamlik heelwat verwysings na wat waar moet wees, maar nie veel oor wat onwaar is nie. Enkele voorbeelde word wel aangetref waar die leser se aandag subtiel gevestig word op die fiktiewiteit van die gegewe, byvoorbeeld aan die begin van Hoofstuk 5 waar gefokus word op 'n groepie kaartspelers in die kaserne: "Kom hou 'n groepie kaartspelers dop in die kaserne van die Fort de Goede Hoop, in die

jaar van genade 1672" (2002:381), maar die doel hiervan is myns insiens hoofsaaklik om die omgewing te beskryf en atmosfeer te skep, eerder as wat dit 'n filosofiese idee oor die historiografie wil oordra. Hiernaas word 'n enkele keer 'n fout uitgewys in die argivale bronne deur middel van 'n intrede deur die verteller (miskien De Grevenbroek): "In die dokumente van die Kaapse Politieke Raad word die aankoms van *Roode Hert* verkeerd opgegee. Die skip het in September 1664 aangekom, en nie in 1663 nie. Dit is ook nie die enigste fout in die Kaapse boeke van daardie jare nie; hulle is werklik vol foute" (2002:306). Dalk wil Sleigh met hierdie aanhaling eintlik aantoon dat selfs die dokumente wat die meeste gesag dra, nie die algehele waarheid bevat nie... Ada verwys ook aan die einde van *Pelican Bay* daarna dat "ik de waarheid niet had achterhaald" (2004:408).

'n Derde punt wat Viljoen betrek in haar studie van Brink se romans is dat daar in die een roman "sprake is van verzet teen koloniale denkwysse", maar dan word daar weer aan die ander kant op 'n "geromantiseerde wyse" verwys na "die natuur, instinktiwiteit, sintuiglikheid en spontaneïteit" van die slaaf (Viljoen 2002a:95). Wat dan gebeur, is dat "pogings om koloniale stereotipes in verband met die slaaf as barbaar te bevraagteken, subtiel bevestig [word] deur die neiging om hom as natuurwese uit te beeld" (Viljoen 2002a:97). In *Eilande* kom die eerste voorbeeld hiervan alreeds heel aan die begin van die verhaal voor wanneer daar vertel word oor Eva (Krotoa) se grootwordjare by die Hollanders: "Miskien was hy [die kok] die een wat haar die naam van Evatjie gegee het, omdat sy meesal kaal geloop het" (2002:15). Later lewer Fiskaal Deneyn 'n pleidooi vir straf wat uitgedien moes word deur vyf seuns:

Die Afrikaanse inlanders, genaamd Hottentotte, het hy geskryf, is deur alle Europese nasies waar in die wêreld hulle ook al mag reis, tot dusver die brutaalste gevind, wat volgens die outoriteit en geloof van geskiedskrywers alle ander in onkunde en verfoeilike sedes ver te bowe gaan. Ten opsigte van hul opvoeding, geaardheid en leefwyse skyn hulle meer dierlik as menslik te wees. Hulle het die voorkoms van redelike wesens en het gevolglik 'n redelike siel, maar ek is onseker of die beginsels van die volkereg op hulle van toepassing is. So staan dit daar, in sy skrif (2002:397).

Met die woorde, "So staan dit daar, in sy skrif" dui Dan Sleigh aan dat dit Deneyn se siening is en nie sy eie is of dié van De Grevenbroek nie. Hy gee dus weer wat die Europeër in daardie tyd gedink het oor die indigeen.

In Deneyn se geskifte wat hy nagelaat het, word daar die volgende genoem oor Eva: "Dan begin sy met drankmisbruik, die verwaarlosing van haar kinders, en prostitusie. Wat is haar probleem? Armoede, eensaamheid? Wat lei tot prostitusie, anders as die natuur se behoefte?" (2002:398). Net daarna word daar weer kritiek gelewer op die koloniale bestel: "As die Kompanjie kontant aan haar voorsien het in haar armoede, onder watter voorwendsel ook al, sou sy beslis haar kinders kon onderhou het sonder prostitusie" (2002:398). Alhoewel die "ander" as ietwat barbaars voorgestel word, word daar ook simpatie geskep deur hierdie motivering vir haar verval.

In *Pelican Bay* kry ons talryke voorbeelde van hierdie dubbele standarde om die "ander" se voorstelling as barbaar te bevraagteken, maar dit dan soms byna in dieselfde asem te bevestig. Jacob se vriend, Da Silva, is van gemengde afkoms. Hy vra vir Da Silva wat hy dink van die gedansery van die swartes – "de primitiewe swarte gedoe? (...) Jacob gaat ervanuit dat Da Silva als bastaard de onzekerheid heeft van elke hybride en daartegen in verzet is, dat hij tegen de hogere in die hiërarchie aankruipt" (2004:128). Maar Da Silva verbaas Jacob dan met die uitlating dat hy trots is op sy gemengde bloed en om dit te bewys, gaan dans hy saam met die swartes: "Dansen. Dansen om ze te verzoenen, die twee Da Silva's (...) De keurig geklede bastaard danst. Als een aap, denkt Jacob, een slang" (2004:129). Hier word duidelik in een passasie dubbele standarde uitgebeeld, die een dié van die "ander" wat na hoër dinge neig as die gekoloniseerde, maar dan tog dans soos 'n "aap". Hier word sowel die swarte as Da Silva gelykgestel aan dierlike eienskappe. Dat dansery as sodanig deur Noordervliet uitgelig word as 'n tipiese primitiewe gevoelsuiting kan terselfdertyd eweneens as stereotiperend gesien word.

Vierdens word die aspek belig van meerstemmigheid. Indien daar nie differensiasie plaasvind tussen die verskillende stemme nie, dan klink dit asof hulle eintlik met dieselfde stem as die outeur praat: "Deur dit opsigtelik te maak dat die stemme konstruksies van die outeur is, kan aan die verwyte ontkom word dat daar voorgegee word om met outoriteit, transparansie en historiese geloofwaardigheid namens die stemlose ander te praat" (Viljoen 2002a:98). Meerstemmigheid word

op vele maniere gebruik in *Eilande* sowel as *Pelican Bay*. Bloot die manier waarop *Eilande* ingedeel is en die feit dat die verhaal op verskillende maniere en uit verskillende perspektiewe vertel word, dui op meerstemmigheid as strategie. In *Pelican Bay* word daar ook op verskillende maniere verseker dat meer as een stem die verhaal vertel. Eerstens word daar twee verhale vertel: Jacob se storie wat in die verlede afspeel en Ada se storie wat in die hede afspeel. Die twee verhale word verbind in die sin dat Jacob 'n verre voorsaak van Ada was en Ada sy verlede probeer navors. Die dele wat oor Jacob handel, is dan as't ware die verhaal wat Ada vertel na aanleiding van haar navorsing. Deur die alternatiewe twee afsluitings kry die leser 'n geleentheid om self te kies wat kon gebeur het en doen die outeur afstand van enige outoriteit en historiese geloofwaardigheid. Hier word slegs 'n verhaal vertel en deur dié tipe konstruksie daarvan word geïllustreer dat geen egte waarheid bestaan nie.

'n Maklik bewysbare punt in veral *Pelican Bay* is die uitwys van die "ander" se stemloosheid deur verskillende tegnieke in 'n roman, soos Viljoen in haar artikel aandui met betrekking tot *Houd-den-bek* van André P. Brink (Viljoen 2002a:99). In *Pelican Bay* word die ongeletterdheid van die slawe myns insiens gebruik om die stemloosheid van die gekoloniseerdes aan te dui. Fanny wend wel 'n goeie poging aan om geletterdheid te bevorder met 'n skooltjie op die plaas. Plato word egter voorgestel as 'n "geletterde slaaf" (2004:329), maar het steeds geen skriftelike bewys agtergelaat van wat in sy gedagtes omgegaan het nie. Wanneer Ma Edith met Ada gesels oor Fanny se moord en wie die skuldige kon wees, sê sy: "Je hecht een onredelijk groot geloof aan één bron, en nog wel een dubieuze. Plato heeft geen brieven achtergelaten, geen betuigingen van onschuld. Plato is gewoon de stille weg gegaan van een eerloze dood" (2004:375-376).

'n Ander strategie om stemloosheid te demonstreer, is deur 'n gebrek aan kommunikasie voorop te stel. Plato word as baie stil voorgestel: "'Waar kom je vandaan?' Hij zwijgt. 'Waar woonde je?' Hij zwijgt. 'Waar is je familie?' Hij zwijgt. Het zijn verbode vragen" (2004:329). Deur middel van die dialoog tussen ander karakters, soos byvoorbeeld Jacob en Fanny, wat wel gekonstrueer word, suggereer die teks dat Plato nie werklik aan die woord gestel kán word nie, omdat daar so min te wete is oor hom - deels omdat Ada min oor hom vind in haar navorsing en deels omdat slawe in werklikheid min geskrewe bewyse agtergelaat het. Daar word selde dialoog uit sy mond aangehaal in die verhaal, maar wanneer dit voorkom, is dit

meestal wanneer hy en Fanny met mekaar gesels (soos in die voorheen aangehaalde voorbeeld hiervan).

Daar is baie verwysings na Plato se uitdrukkinglose gesigsuitdrukking, wat daarop dui dat hy "onleesbaar" is en sodoende ook stemloos. Hierdie aspek kom dikwels na vore in die uitbeelding van die verhouding tussen Jacob en Plato, byvoorbeeld in die volgende toneel waar Jacob Plato nogmaals sonder rede met die sweep slaan: "Hij ziet Plato's blik (...) Plato kijkt, maar bevindt zich elders. (...) Hij wil opstaan en opnieuw slaan, doorslaan, net zolang de zweep laten knallen tot Plato om genade smeekt, tot Plato hem ziet. Hem noemt" (2004:94).

In *Eilande* kom daar ook enkele voorbeelde van 'n gebrek aan kommunikasie na vore. Een slaaf na wie verwys word in hierdie vertelling is Jan Vos. Van hom word byvoorbeeld gesê: "Dit was 'n goeie man (...) Hy het eenvoudig geleef, geen gunste gevra nie, min gepraat en hard gewerk. Hy was *orang lama*, 'n wyse wat die Ooste gesien het, en sy stem was sag. Hulle sou vroeg die môre aas uithaal, 'n hele dag dryf met nette en lyne (...) en skaars twee sinne met mekaar praat. Bart, uit dankbaarheid, het hom versigtig behandel" (2002:265). Hulle kommunikeer slegs oor werk, maar hul verhouding word as goed beskryf, soos ook blyk uit die volgende frase: "Jan Vos het na hom geglimlag" (2002:265). Die geproblematiseerde verhouding wat tussen Jacob en Plato in *Pelican Bay* bestaan, is dus nie hier ter sprake nie.

Bogenoemde aspek van stemloosheid word ook goed uitgebeeld in *Eilande* in Deneyn se verhouding met Eva se kinders. Wanneer hy hulle vir die eerste keer ontmoet, kom hy agter hoe min hulle praat: "So, dit was die kinders van die rooidag. Hulle het hulle gesigte gespits, gemompel, hees gefluister, en weer na die wandelstokke gekyk"(2002:401). Wanneer Deneyn hulle groet en 'n paar woorde probeer wissel, sê die posmeester vir hom dat hulle nie eintlik praat nie. Wanneer hulle wel hier en daar sy vrae beantwoord, is die met een woord of baie kort sinne (2002:402-403).

Die aspek van die orale tradisie sluit myns insiens aan by die vorige punt. Stories en die geskiedenis is in die slawe se lewe deur middel van orale oorlewering lewend gehou. In André P. Brink se roman *Houd-den-Bek* (1982) dra die karakter Ma-Roos as storieverteller die Khoi-mitologie, Khoi-geskiedenis oor, terwyl sy ook ook troos

en vermaak verskaf: "(n) vrouefiguur as oermoeder en versorger..." (Vijoen 2002:101). Dis interessant dat daar in *Pelican Bay* 'n soortgelyke karakter bestaan wat die veelvoudige rol van storieverteller, oermoeder en versorger speel, naamlik Ma Edith. Dit lyk wel asof die voorkoms van die orale tradisie in romans die waarheidsillusie verminder, omdat daar noodwendig verdraaiing van die werklikheid plaasvind wanneer 'n storie herhaaldelik mondelings oorvertel word. 'n Voorbeeld hiervan in *Pelican Bay* is wanneer Ma Edith tussen die stories en liedjies wat haar man opgeteken het, iets oor Plato vind: "'Black man Plato work the fields/ Black man Plato strong/ Black man Plato work the house/ Black man Plato young/ Black man Plato love the wife/ Black man Plato strong/ Black man Plato loose (sic.) his life/ No justice done. Veel is het niet', zei ze, 'minder dan ik dacht. Het is altijd minder dan je denkt. Een aftelversje, een paar fotokopieë en wat notities'" (2004:121). In hierdie aanhaling word dit duidelik hoeveel daar bekend is oor Plato - slegs een "aftelversje", al is dit dan wel een wat die koloniale persepsies omkeer en Plato as 'n held verheerlik. Hier benadruk Ma Edith hoe min daar te wete is oor die slawe van daardie tyd. Deur haar karakter en die onderwerp van mondelinge oorlewering word terselfdertyd gesuggereer hoe niksseggend en onbetroubaar mondelinge oorlewering kan wees - wat ook die stemloosheid van die "ander" uitlig.

Heel aan die begin van *Eilande* word daar ook verwys na die orale tradisie onder die laaste paar oorlewendes van die Goringhaicona mense aan die Kaap. Autshumao, hul leier, vertel vir hul verhale oor die dae toe hulle nog beeste en skape besit het - ter motivering: "Maar Chief Harry het in sy kamp gepraat van beeste en gesien hoe die verlange in hulle gesigte kom na botter en suurmelk, vleis, en die donker rook vir *Heitsi-Eib*. Hy het van skape gepraat tot hulle oë blink was van verwagting (...) Herinneringe aan goeie dae het altyd om beeste gedraai: jong verse, grootuierkoeie, 'n swart bul met smal heupe en 'n swaar voorlyf..." (2002:9). Soos vroeër genoem, word daar ook verwys na die voorkoms van orale tradisies uit Europa in *Eilande* wanneer Hans Michiel vir Eva se kinders stories vertel uit die Europese folklore (2002:338).

Nog 'n metode om te verseker dat die stemgewing aan die "ander" slaag, word in *Donkermaan* (2000) gebruik deur aan te toon dat 'n wit, manlike hoofkarakter nie altyd die beste een is om die verhaal te vertel nie. Die stemlose karakter se verhaal word hier eerder deur twee vroue verwoord, die een blank en die ander bruin

(Viljoen 2002a:107). In *Pelican Bay* kom die leser baie meer te wete oor Plato deur middel van Fanny se dialoog met hom as wat die geval is met Jacob, maar dit sluit terselfdertyd aan by die uitbeelding van Plato se stemloosheid in die verhaal:

Ze legt hem uit dat ze zijn raad nodig heeft voor het schooltje. Hij luistert. Ze praat en praat en hoort zichzelf praten (...) Hoe begripen we elkaar? is haar vraag. Ze kijkt hem niet aan. Verstaat hij haar wel? Hoe begripen we elkaar? Hij schijnt daar geen antwoord op te hebben, want hij zwijgt. 'Wat helpt het ons te kunnen lezen en rekenen?' vraagt hij ten slotte. Zijn stem klinkt of een koperen kookpot met zand wordt geschuurd. 'Hoe verandert ons lot daardoor?' (2004:328).

Nog 'n aspek wat aansluit by die representasie van die "ander" in *Eilande* en *Pelican Bay*, is dié van naamgewing binne die twee romans. Dit vorm 'n belangrike bewys van die koloniale ingryping, asook die binêre opposisie tussen die koloniseerder en gekoloniseerde. In *Eilande* sien ons dat dié kwessie van naamgewing in die vorm van "Krotoa" teenoor "Eva" na vore kom. Krotoa is haar oorspronklike naam, maar wanneer Van Riebeeck en sy gesin haar inneem in hul huishouding, gee hulle vir haar 'n Europese naam, Eva. Eva se identiteit en die rol wat veranderinge in haar lewe gespeel het, word later bespreek, maar dit is hieruit reeds duidelik dat die twee name wat aan haar gegee is, 'n groot bydraende faktor kon wees tot haar gevoel van nêrens hoort.

In *Pelican Bay* word die aspek van naamgewing waargeneem ten opsigte van die karakters van byvoorbeeld Plato en Antonio. Jacob, die wit eienaar, gee Plato self sy naam nadat hy hom gekoop het (2004:87). Dit is nie duidelik wat sy oorspronklike naam was nie. In Antonio se geval verander hy sy van na "Alleyne" nadat hy terugkeer na die Karibiese gebied (2004:149). Dit mag dalk sy werklike ma se van wees, maar dit kom voor asof hy sy Nederlandse van ook gebruik, want 'n eiendom van hom, 'n "coffee shop" met die naam The Bulldog, is op A. Van der Wetering se naam geregistreer (2004:145). Die leser kom tot die besef dat Antonio steeds 'n tipe dubbel-lewe lei, omdat hy nie kan vrede maak met sy Nederlandse verlede nie. Dit word ook in die volgende aanhaling bevestig: "Iedereen kent Antonio. Niemand kent Antonio" (2004:150). Hier kom die verband met identiteitsvorming weer na vore. Hierdie aspek word meer breedvoerig in die volgende afdeling bespreek.

In voorafgaande afdeling is waargeneem hoe stemgewing aan die "ander" wel kan plaasvind in postkoloniale romans, sonder dat die "ander" noodwendig in werklikheid die woord voer. Op subtiele maniere word aan hulle 'n "stem" gegee om te verseker dat diegene wat geen dokumente agtergelaat het nie, se denke en aksies tog in postkoloniale romans weergegee word.

Ten slotte kan ten opsigte van die representasie van die "ander" in die romans genoem word dat, alhoewel tegnieke gebruik word om 'n stem te gee aan die "ander", daar steeds in sommige opsigte leemtes voorkom om hulle as volwaardige karakters uit te beeld. Die invloed wat hierdie aspek het op die identiteit van die "ander" is dus ook dikwels 'n onderwerp van postkoloniale romans. In die volgende afdeling word hieraan aandag gegee, asook aan die invloed van kolonialisme op identiteit en hoe dit tot uiting kom in *Pelican Bay* en *Eilande*.

4.4. Identiteit

In hierdie afdeling word na aanleiding van verskillende aspekte, byvoorbeeld bannelingskap, ontheemding en meester/slaaf-verhoudings, meer in besonderhede ingegaan op die manier waarop die kwessie van identiteit binne koloniale en postkoloniale gemeenskappe in die twee romans onder bespreking aan bod kom.

Die kwessie van identiteit staan sentraal in sowel *Pelican Bay* as *Eilande*. Deur middel van verskillende metodes word aangedui in watter mate die identiteit van mense in die koloniale tydperk aangetas is deur die koloniale besetting. In *Pelican Bay* kom laasgenoemde aspek voor in die dele oor Jacob en sy slaaf Plato, maar daar is ook 'n postkoloniale dimensie. Die verhaal oor Ada en haar besoek aan 'n Karibiese eiland bevat naamlik talle voorbeelde van hoe die individu en die nasie beïnvloed is deur die koloniale era. Deur die konstruering van 'n postkoloniale konteks in *Pelican Bay* word dus aangetoon dat die uitwerking van kolonialisme steeds 'n effek het op die identiteit van die postkoloniale individu. In *Eilande* word, veral deur die karakter van Eva, uitgewys hoe die koloniale moondhede die indigene misbruik het vir hul eie gewin en watter invloed dit op sowel die individu as op die nasie se identiteit uitgeoefen het. Die apartheidsverhoudinge wat ten slotte uitgebeeld word en die negatiewe effek daarvan op Pieterella en haar gesin na hulle terugkeer van Mauritius speel byvoorbeeld reeds in op die tipe samelewing

wat aan die Kaap aan die ontwikkel was en betrek dus op hierdie wyse die hedendaagse sosio-politieke konteks op 'n subtiele manier.

Die problematiek van identiteit word in *Pelican Bay* veral uitgebeeld deur Ada se soeke daarna in die roman-hede. Alhoewel sy self nie 'n slagoffer in 'n postkoloniale situasie is nie, het sy daarmee te doen as gevolg van haar soektog na haar aanneem-broer, Antonio, wat teruggegaan het na sy plek van herkoms, 'n eiland iewers in die Karibiese gebied. Redelik vroeg in die roman dui die volgende passasie op die rol wat identiteit in die roman speel: "Dat weerlose weekdier is het Zelf. Het Zelf is een kwat, dat we moeten bewaren en ongeschonden overdragen bij onze dood. Dat is de opdracht. Bijna niemand slaagt daarin" (2004:70). Terwyl Ada op Antonio se spoor is op die eiland, raak sy al hoe meer bewus van die problematiek rakende haar eie identiteit:

Hoe dichter ik Antonio naderde, hoe verder weg hij leek. Hoe vreemder alles. Ik schoof een beetje naast mezelf, alsof ik mezelf dubbel zag en in geen van beide lichamen de ware Ada stak. Zo opgetild uit de loop van de gebeurtenissen zat ik als kind op het stoepje te wachten tot mijn vader thuiskwam. Ik wilde niet binnen zijn bij mijn moeder en mijn broertje omdat ik dan positie moet kiezen, Ada moest zijn. Binnen werd ik in een rare identiteit geperst (2004:147-148).

In gesprekke tussen Ada en Ma Edith kom die eietydse problematiek rondom identiteit na vore. As Europeër, getroud met 'n swart man uit die Karibiese gebied, wou sy en haar man ontkom aan kleur, volk of nasie, maar sy moes dit leer aanvaar: "Iedereen is uitzondering,' zei ze. 'Niemand is regel. Dit eiland hier, de mensen, het is een raar weefsel. Strepen Afrika, Europa, blank, zwart, gekleurd, latino (...) Het loopt door elkaar, verdraagt elkaar, mengt zich met elkaar, schift, breekt. Het enige dat ons kan redden is mededogen" (2004:263). Vir haar seuns geld egter: "Veertig jaar geleden zouden ze trots zijn geweest op blank bloed, nu verfoeiden ze iedere druppel melk die in de espresso viel. Waarom? Identiteit, Ada, i-den-ti-teit. Het slapste excuus voor karakterloosheid dat ze de laatste jaren maar al te vaak had gehoord" (2004:264).

Antonio se probleme rondom identiteit word vanuit Ada se gesigspunt verwoord. Terwyl Antonio vir Ada vertel dat hy sy biologiese moeder gaan soek het toe hy

teruggekom het en vir haar 'n huis in die stad gegee het, reageer sy redelik heftig in haar gedagtes:

Was dat niet mooi van hem? Verloren zoon keert terug naar zijn roots en doet wat verloren zoons horen te doen, heft de vertrapte moeder op uit de modder van de armoe en valt terug in de oude identiteit of er geen Europees interim heeft plaatsgevonden. En hij ziet niet hoe hij het slachtoffer is van een romantische constructie. Identiteit! Fuck you. Hij was zo Hollands als ik (2004:252).

Antonio voel nêrens tuis nie, omdat hy as kind van sy tuiste weggeneem is. Ada vra vir hom of hy gevoel het hy hoort tuis op die eiland van sy herkoms, waarop hy antwoord: "'Toen ik uit Holland wegging wel, toen ik hier aankwam niet meer.' We hadden hem voor zijn geboortegrond verpest (...) 'Het betekent niets, ergens geboren te zijn'" (2004:253).

Ook die verlede in *Pelican Bay* word gekenmerk deur karakters op soek na hulle identiteit, soos Jacob en Plato. Jacob besef nie altyd self in watter mate hy daarna soek nie. Wanneer Jacob vir Da Silva dophou terwyl hy dans, voel hy homself byvoorbeeld "binnestebuiten gekeerd". Sy begeerte is om ook so te kan dans. Hy voel "het andere, het vreemde in hemzelf opent..." (2004:129), maar hy kan homself nie oorgee daaraan nie, omdat hy weier om homself met die "ander" te vereenselwig. Dit mag wees dat juis hierdie weiering veroorsaak dat hy ook nie tot 'n selfbesef kan kom nie. Daar is in die vorige hoofstuk uiteengesit dat die mens tot 'n identiteitsbesef kom juis wanneer hy die "ander" in homself kan herken. Wanneer Ada in die hede die plek besoek waar die plantasie, Pelican Bay, was, wonder sy wat van Jacob geword het. Daar is geen spoor van hom gelaat nadat sy vrou vermoor is nie. Dis nie bekend wanneer of waar hy dood is nie: "Mischien had hij de verwoesting van zijn plantage niet kunnen aanzien en was hij met de noorderzon vertrokken naar een nieuwe identiteit, een ander eiland..." (2004:305).

In *Eilande* is die tema van identiteit ook opvallend. Reeds in die inleidende hoofstuk word melding daarvan gemaak. Die klerk, deur wie die verhale opgeskryf word, verduidelik in hierdie kort hoofstuk waaroor die roman gaan handel. Wanneer hy praat van Piaternella, wie se verhaal eintlik hier vertel word vanuit sewe verskillende perspektiewe, vra hy: "Ek staan voor 'n beeld van 'n vrou en vra: Wie was jy? Ek gaan op reis, vind nog 'n beeld van dieselfde persoon deur 'n ander

geskilder, en vra weer: En jy?" (2002:2). Die vraag: "Wie was jy" dui daarop dat De Grevenbroek op soek is na Piernella se identiteit.

Die eerste deel van die roman handel grootliks oor Eva, Piernella se ma. Met betrekking tot haar karakter kom die vraagstuk van identiteit na my mening die sterkste na vore, veral (soos genoem) omdat sy so verskeurd is tussen die identiteit van haar eie mense en dié van die koloniseerder. Wanneer Pieter van Meerhoff haar ontmoet in die huis van Jan Van Riebeeck, word iets hiervan weergegee. Hy sien hoe sy die gasvrou naboots in alles wat sy doen en hy wonder hoe haar lewe sal wees wanneer hulle nie meer daar vir haar sal wees nie. Hy voorspel in 'n sekere sin wat later met haar gaan gebeur: "... sy volg die gasvrou se voorbeeld en praat haar na. En as sy die dag losgemaak word van haar leiband en op haar eie voete moet staan, hoe sal sy dan klink? 'n Vlak poeletjie, wat gaan opdroog tot modder en later tot klei, waaruit niks verder sal groei nie" (2002:61). Hy let onmiddellik op dat Eva geen identiteit van haar eie het nie, dat sy bloot tydelik die identiteit van die kommandeur en sy gesin aangeneem het. Ena Jansen kom tot die volgende konklusie oor Eva:

Zij bewoog zich voortdurend tussen de inwoners en de nieuwkomers. In haar talige tussenpositie deed zij strategisch belangrijk 'mannenwerk': tolkte tijdens reizen naar het binnenland en orchestreerde bijeenkomsten tussen de leiders van de twee opponerende groepen. Zij vertegenwoordigt met andere woorden een doorkruising en overschrijding van alle identiteitscategorieën die in de Kaapse samenleving speelden (2003:13).

Identiteitskwessies speel ook 'n rol by ander karakters in *Eilande*, soos Piernella. Piernella loop byvoorbeeld op 'n stadium op Mauritius die hele eiland te voet deur saam met Sven. Daniel wonder daarná of sy iets van haarself leer ken het gedurende die staptog: "Dit was die eiland. Sy het dit nou met haar voete gemeet, hopelik het sy iets oor haarself geleer" (2002:664). Wanneer Deneyn vir Piernella vra om te trou, reageer sy as volg: "Al is ek buite die eg gebore, en half Hottentot, en al is my ma aan die Engelse siekte dood, en ek 'n weeskind sonder 'n bruidskat, en sonder geleerdheid?" (2002:511). Sy beskou haarself duidelik as minderwaardig. Heel aan die einde van die roman wanneer De Grevenbroek ondersoek instel na wat van Piernella en haar familie hier aan die Kaap geword het, word dit ook duidelik dat sy as gevolg van hoe ander haar sien, nooit 'n

positiewe selfbeeld gehad het nie. Wanneer De Grevenbroek met Pieter, haar seun praat oor sy ma, word byvoorbeeld die volgende genoem: "In die Kaap het sy ma omtrent nie meer op straat gegaan nie; dit was halfnaatjie en die baster en die wasmeid" (2002:743) en "Sy ma wou nie meer lewe nie. Sy ma het geskrop vir mense, op haar knieë om die drie kleinste in die skool te hou" (2002:752-753). Hier word nie direk melding gemaak van identiteit nie, maar die afleiding kan gemaak word dat Pieterella na hulle vry en gelukkige bestaan in Mauritius baie swaar gekry het in die Kaap, veral omdat neergesien is op hulle as mense van gemengde afkoms. Die implikasie is ook dat sy aan haarself begin twyfel het weens andere se houding teenoor haar.

Nog 'n voorbeeld in *Eilande* waar die kwessie van identiteit aangeraak word, is by Kobus, Pieterella se een broer. Hy toon neigings tot misdaad en dit lyk nie asof hy rehabiliteerbaar is nie. Daniel se gedagtes oor Kobus word op die volgende manier verwoord: "En dit was dan Pieterella se broer. Hy weet nie wat hulle in die Kaap aan die seun gedoen het nie, maar hy was nie reg nie. Die hond wat meeste geskop is, word meesal die skelmste" (2002:640). Hier word geïmpliseer dat Kobus se probleme 'n resultaat is daarvan dat hy as gevolg van sy verlede (hy was Eva se jongste kind en het miskien die swaarste gekry) nie 'n positiewe identiteitsvorming ondergaan het nie.

4.4.1. Bannelinge

Ballingskap is 'n faktor wat 'n invloed het op die identiteit van karakters in beide die romans. Volgens W. L. van der Merwe (in 'n brief aan *Die Burger*) is daar min hedendaagse filosowe wat hulself nie besig hou met 'n diskoers oor die ontwikkeling van 'n gemeenskaplike kultuur wêreldwyd nie, maar aan die ander kant ook met die feit dat kulture hul gemeenskaplike identiteit ontdek en waardeer. Hulle is dit eens "dat jy nie jou identiteit kan verkoop of verruil nie. Dit is soos jou eie naam, wat jy nie self kon kies nie (...) Jy kan later ander identiteite aanneem, maar jy kan nie jou eerste, oorspronklike identiteit ontken nie. As jy dit ontken, draai jy jou rug op 'n persoonlike geskiedenis. Jy word 'n banneling na binne" (2005:12).

Ter inleiding van hierdie bespreking oor identiteit word eerstens stilgestaan by 'n paar karakters in *Eilande* en *Pelican Bay* wat hul oorspronklike identiteit ontken en myns insiens, om Van der Merwe se woorde te gebruik, daarom "bannelinge na

binne" word. In *Eilande* kom hierdie verskynsel veral voor by Eva Krotoa. Nadat sy, soos aangedui in die vorige deel van die analise, opgeneem word in die koloniste se huis het haar eie mense haar verwerp en as verraaier beskou: "Dit is Eva, het hulle gesê, sy is hiervoor te blameer; dit is sy wat vir Oedasoa 'n vriendskap met hierdie mense laat smee het. Sy is die een wat in twee huise woon, twee tale praat, twee soorte klere dra. Dit is haar skuld. Hulle het haar geskel en met klippe gegooi waar hulle haar sien" (2002:80). In hierdie aanhaling word daar ook 'n hibriede karakter toegeken aan Eva as gevolg van haar gesplete lojaliteit teenoor haar eie mense en die Hollanders. Haar verraad van haar eie mense laat duidelik blyk dat sy hulle ook in 'n sin verwerp. Later in haar lewe hoort sy nêrens meer nie en word sy letterlik 'n banneling op Robbeneiland. Myns insiens raak sy egter ook 'n banneling na binne, soos Van der Merwe dit noem, as gevolg daarvan dat sy self nie meer weet waar sy hoort nie. Die uiteinde daarvan is dat sy haarself oorgee aan drank en prostitusie.

In *Pelican Bay* blyk hierdie ontkenning van 'n oorspronklike identiteit myns insiens veral uit Jacob se karakter. As gevolg van 'n misstap word hy letterlik 'n banneling wanneer sy familie hom wegstuur na die Weskus van Afrika: "...de Goudkust. Het is een ballingsoord voor zwarte schapen en ander onwillig tuig" (2004:49). Die verwerping wat hy ervaar deur sy familie maak dat hy sy eie lewe herskep en letterlik 'n ander identiteit aanneem. Hy word Jacob Rivers en is selfs 'n tyd lank 'n seerower. Wanneer hy later wel sy eie plaas besit, meer bestendig raak en trou met Fanny, is hy myns insiens egter nog steeds so verlore soos wat hy was op die dag toe hy Vlissingen verlaat het, 'n banneling ook na binne, miskien juis omdat hy sy eie oorspronklike identiteit ontken wanneer hy doelbewus 'n naamsverandering ondergaan.

Antonio is 'n ander karakter in *Pelican Bay* wat van identiteit verander. Sy karakter is eintlik nog meer kompleks, omdat hy teruggekeer het na sy oorspronklike identiteit in die Karibiese gebied. Hy het egter weggevlug en ontken (anders as Ma Edith) die identiteit wat hy vir 18 jaar geleef het in Nederland. Daar kan myns insiens ook oor sy karakter gepraat word as 'n "banneling na binne".

4.4.2. Verlange en verwerping

In die vorige hoofstuk is daar melding gemaak van Aleid Fokkema (2003:16) se verwysing daarna dat identiteit soms juis verkry word in die teenstrydige beweging

tussen verlange en verwerping. Hierdie aspek word volgens my veral aangetref in die karakter van Eva in *Eilande* en by Ada in *Pelican Bay*. Dit is reeds aangeraak ten opsigte van Eva: Sy verlang na haar eie mense en gaan soms terug na hulle, maar omdat sy gekies het om by die Hollanders te woon en om met 'n witman te trou, verwerp hulle haar geheel en al. In Eva se geval is daar 'n wisselwerking tussen verlange en verwerping, maar volgens my lei dit nie tot die verkryging van 'n identiteitsbesef nie. Sy bly eerder dryf tussen verlange en verwerping, en weet nooit meer waar sy tuis hoort en wie sy is nie.

Ada se geval is egter anders – dit korrespondeer sterker met Fokkema se uitgangspunt: In haar verhouding met haar pa en haar aangenome broer kom hierdie aspek na vore. Sy verlang om van hul albei liefde en aanvaarding te ontvang, maar word in 'n sekere sin deur albei verwerp. Heel aan die begin van die roman word dit reeds duidelik dat sy daarna verlang dat haar pa haar moet liefhê: “Stel dat hij zag en wist en erkende, wat zou ik me bedrogen voelen dat het nu pas gebeurde, en niet eerder. Niet veel eerder. Papa, hou van me. O, stel je toch voor dat hij het zou zeggen. Dat hij zou zeggen...” (2004:37). Al wat haar pa haar dan egter meedeel, is dat hy haar verkwalik vir Antonio se terugkeer na sy plek van herkoms en dat sy hulle almal se lewens verwoes het daardeur: “Antonio. Je hebt hem weggepest. Je hebt een wig gedreven tussen je moeder en mij. Jij hebt alles kapotgemaakt. Je hebt mijn leven verwoest. Maar ik schenk je vergiffenis” (2004:38).

Ada se identiteitsbesef aan die einde van die roman mag gedeeltelik spruit uit hierdie verlange-verwerping verhouding met haar pa. Sy maak vrede in haar hart met haar pa in 'n “gesprek” met hom aan die einde van die roman:

Papa, nu we allebei verbannen zijn, jij uit het leven en ik uit de liefde, leg ik je mijn zaak voor. Je was ooit een goede vader (...) Nu die angst geen factor meer is, kun je misschien naar mij en naar jezelf kijken met mededogen. Ik heb de betekenis van dat woord de laatste weken leren kennen, niet omdat ik het heb ondervonden: ik zag hoe groot de behoefte eraan (...) is. Ik ben niet in staat liefde te geven uit angst dat niemand mijn liefde wil hebben. Mijn zaak is dat ik mezelf niet aanvaard. Ik omring me met goedgeijkende imitaties van gevoelens en vlucht in onevenwichtige verhoudingen” (2004:401-402).

4.4.3. Meester/slaaf-verhoudings

Soos reeds in die vorige hoofstuk genoem, ontgin Maaïke Meijer (1996:117) die uitgangspunte van Toni Morrison en haar boek *Playing in the Dark. Whiteness and the Literary Imagination*. In hierdie werk ondersoek Morrison die gevolge van die aanwesigheid van swartmense in die Amerikaanse kultuur en die invloed wat dit mag gehad het op die blanke Amerikaanse selfbeeld en op die literêre kultuur. Volgens Morrison is blanke kinders byvoorbeeld in die koloniale samelewing geleer om dieselfde mense wat hulle opgevoed en liefgehad het, te minag en te vrees: "Die dubbele boodskappe hebben die witte kind van binne verscheurd" (Meijer 1996:117).

Maaïke Meijer vra in die hoofstuk, "Zwarte figuraties in witte teksten" (1996:117): "Wat was het effect van het hebben van slaven op het zelfbeeld van de meester?" Hierdie vraag kan direk van toepassing gemaak word op Jacob en Plato se problematiese verhouding. In die volgende passasie word iets daarvan opgesom:

De gedachten aan Plato vertakken zich, verstrengelen zich, wikkelen zich om Jacobs maag. Ze zijn niet aan elkaar gelijk, de meester en de slaaf, en niet alleen de meester laat dat merken door in het bijzijn van de slaaf onbeschaamd zijn naaktheid of zijn ziekte te tonen, maar ook de slaaf door in terughoudendheid de meester van zijn meester te zijn. Daarin vindt hij zijn enige vrijheid. Dat Plato hem op die wijze ontsnapt, ergert Jacob. Hij moet zich van de ergernis bevrijden (2004:93).

Al manier waarop Jacob dan beter kan voel oor homself is om vir Plato sonder rede met die sweep by te kom om sy eie behoefte aan mag te bevredig. Maar selfs dit is nie vir Jacob bevredigend nie, omdat Plato meestal geen reaksie daarop toon nie. Hy wys nie pyn of enige ander emosie nie, hy aanvaar dit met 'n afwesigheid wat vir Jacob nog kwater maak. Jacob se mag sal eers in werking tree indien Plato sreek om genade of selfs indien hy enige emosie sou toon, maar omdat dit nie gebeur nie, skep dit nie 'n gevoel van identiteit by Jacob nie: "Hij wijst dat Plato moet knielen. Dat doet hij. Jacob haalt uit. De beweging en de snelheid van de zweep slaan door hem als een heftige vreugde (...) Hij ziet Plato's blik. Waar hij op pijn hoopte, op een teken van leven, op schrik en spijt en deemoed, ja op wat al niet, ziet hij een absentie" (2004:94). Jacob voel vir die eerste maal dat Plato "breek" wanneer hy (geringe) emosie toon terwyl hy, soos voorheen genoem, op sy

beurt dissipline moet toepas op die ander slawe. Sy reaksie is egter anders as dié van Jacob. Waar dit vir Jacob 'n gevoel van mag gee om sy slawe te beheer, is dit vir Plato 'n groter straf om een van sy eie te slaan as wat enige sweep op sy eie rug vir hom 'n straf is, soos blyk daaruit dat sy skouers krom raak nadat hy een van sy eie mense moes slaan met die sweep.

4.4.4. Vervreemding / Ontheemding

In aansluiting by die idee van ballingskap, is die aspek van vervreemding of ontheemding ook n u gekoppel met die kwessie van identiteit in postkoloniale romans. Heidi de Villiers gebruik Homi Bhabha se siening van ontheemding in haar artikel oor kulturele identiteit. Bhabha noem hierdie konsep *unhomeliness*, om te verwys na die "relocation" van 'n tuiste en die wêreld. Hierdie konsep word nie noodwendig gebruik in die sin van 'n gebrek aan 'n huis nie, maar verklaar eerder die gevoel van "rusteloosheid, spanning, onsekerheid en ontevredenheid in en met 'n simboliese tuiste (...) So 'n tuiste sou onder andere 'n bepaalde taal, ideologie, kultuur, kerk, onderwysstelsel, persoonlike verhouding, godsdien of iets dergeliks kon wees, wat as gevolg van 'n toestand van stilstand of stagnasie uitgedien geraak het en lei tot 'n gevoel van vervreemding daarvan of ontuisheid daarin" (De Villiers 2003:175). In *Post-colonial transformation* (2001) besin Bill Ashcroft oor plaaslike inwoners se identiteit in gekoloniseerde gebiede en stel die volgende vrae: "Where is one's 'place'? What happens to the concept of 'home' when home is colonized, when the very ways of conceiving home, of talking about it, writing about it, remembering it, begin to occur through the medium of the colonizer's way of seeing the world?" (Ashcroft 2001:15).

Louise Viljoen beskryf in 'n artikel wat handel oor Breyten Breytenbach se *Dog Heart* Breytenbach se uitkyk oor identiteit wanneer dit kom by ballingskap. Breytenbach maak 'n onderskeid tussen ballingskap en die "middelwêreld". Met ballingskap is daar nog die hoop op 'n terugkeer na jou plek van oorsprong, maar in die middelwêreld is jy nêrens tuis nie - nie by jou plek van herkoms of op die plek waar jy jou bevind nie. Aan laasgenoemde word dan ook 'n hoer status gegee as aan ballingskap, wat dus ook kan dui op 'n positiewe situasie by die individu en nie slegs negatief nie. Diegene wat hulself daar bevind, word as gemarginaliseerdes, as swerwers van die "global village", beskryf (Viljoen 2004:91). 'n Hele paar karakters in die twee romans bevind hulself in hierdie middelwêreld waarna Viljoen verwys. 'n

Goeie voorbeeld wat reeds genoem is, is dié van Antonio in *Pelican Bay*. Jacob se ballingskap het reeds ter sprake gekom, maar sy situasie kan ook met 'n middelwêreld vergelyk word: Nadat hy weggestuur is van sy familie in Nederland, kan hy nooit teruggaan na sy plek van herkoms nie. Hy word 'n swerwer wat nêrens werklik tuishoort nie. Op sy plantasie, Pelican Bay, saam met Fanny, lyk dit asof hy vrede en 'n tuiste gevind het, maar hy bly myns insiens soekend, soos blyk uit sy verhoudings met Fanny, Plato en die ander koloniste wat nie vlot verloop nie.

Net soos die meeste karakters in hierdie romans 'n sekere sin bannelinge is, leef die meeste van hulle ook in dié middelwêreld. Daar is reeds herhaaldelik verwys na Eva wat verskeurd is tussen haar oorsprong en haar nuwe lewe as "Hollander", maar haar dogter Pieterella leef ook in 'n middelwêreld. Sy groei self op met 'n gevoel van nie weet waar sy hoort nie, al word dit nooit so verwoord in die roman nie. Sy swerf aanvanklik rond saam met Eva en het nooit werklik 'n tuiste nie. Wanneer sy met Daniel trou, verhuis hulle na Mauritius en die leser verwag dat sy dan geluk en 'n tuiste vind, maar dit lyk asof dit steeds nie werklik gebeur nie. Wanneer hulle terugkom Kaap toe, het hulle 'n moeilike lewe, beide finansiëel én as gevolg van die snobistiese mense aan die Kaap wat nie hul gemengde huwelik en kinders aanvaar nie. Haar seun vertel aan die einde van die roman vir De Grevenbroek: "'Ma het nie meer die Kaap geken nie. Sy het hier niemand meer geken nie, en 'n afkeer gehad van die plek wat op haar neergesien het.' En hulle was so arm, met die drie klein kinders. Hulle sou die winter moes gaan bedel, as sy pa nie kon see toe gaan nie" (2002:746).

Ander karakters in *Eilande* wat hier betrek kan word, is Hans Michiel en Fiskaal Deneyn. Hans Michiel is 'n Duitse weeskind wat 'n soldaat word om sin van sy lewe te probeer maak. Hy sluit by die Kompanjie aan in Amsterdam nadat 'n missie wat hy gehad het om gevangenes te vervoer, misluk en hulle almal wegkom onder sy toesig. Hy sou nie kon teruggaan Duitsland toe daarná nie. In die Kompanjie se diens beland hy in die Kaap en word by 'n buitepos gestasioneer. Vervolgens word hy telkens teen sy wil na Robbeneiland, ook 'n buitepos, gestuur en hy ervaar dat die Kompanjie hom daar "vergeet". Wanneer hy met die sekretaris praat oor Eva se probleme, sê die sekretaris vir Hans Michiel dat die kommandeur wil hê dat hy op die eiland moet aanbly. Hans-Michiel se antwoord is: "As 'n ander poshouer beskikbaar is, wil ek graag in die garnisoen terugkom. Sê dit vir die kommandeur" (2002:320). Hy ontvang net daarna 'n brief wat die volgende nuus bring: "Hy moes

op Robbeneiland poshou, tot hy afgelos word. Verder het daar gestaan dat wanneer hy afgelos word, hy as bevelvoerder na die buitepos Keert de Koe sal gaan. So, dit was dan nie die garnisoen nie, en dit is jammer. Al was Keert de Koe net die herloop van 'n pad wat hy reeds geken het, was dit naby aan die dorp" (2002:321-322).

Die feit dat Hans Michiel so lank op Robbeneiland gestrand moet sit, laat dit vir hom letterlik voel soos 'n tussengebied. Hy voel wrewelig teenoor die Kompanjie wat besluit oor sy lot: "Dit is hoe ons maar in die Kompanjie se diens verval (...) Ek het toe skaars geweet van 'n Kaap of van Hottentotte. Jy staan een oggend op, jy dink nog jy gaan Delft toe, dan is jy op pad Kaap toe. Maar see toe moes ek die hele tyd, om hier uit te spoel" (2002:302). En later: "Dit moés so gebeur: ek moes see toe, dit moes my hê. Waarheen hy my sou dra, het ek nooit geweet nie. En tot vandag toe weet ek nie. Hy spoel nog altyd om my" (2002:303).

Pieter Deneyn was 'n advokaat wat aan die Universiteit van Leiden studeer het, 'n geleerde man, wat "geesdriftig gelees [het] wat oor die nuut ontdekte wêreld geskryf word" (2002:387). Aan die Kaap is dit egter vir hom eensaam en is sy werk vir hom alles: "By gebrek aan intelligente geselskap het Deneyn die aand die moorde in sy dagboek beskryf" (2002:444). Hy sukkel soms om die reg toe te pas in die "vreemde" land: "Die boek vertel net van my jeug in Wes-Europa. Ek sien niks wat hier kan help nie. Hier is die Kaap; ek is gevang en verban op 'n dorre eiland; ek staan alleen, ek het geen leier of leiding nie" (2002:444). Sy gevoel van ontheemding blyk baie duidelik uit hierdie aanhaling.

Na die voorafgaande besinning oor identiteit onder verskillende afdelings, naamlik bannelingskap, verlange en verwerping, meester/slaaf-verhoudings en vervreemding of ontheemding kan daar tot die slotsom gekom word dat identiteitskwessies binne *Pelican Bay* en *Eilande* 'n groot rol speel ten opsigte van die koloniale en postkoloniale gemeenskappe wat ter sprake kom in dié twee romans. In beide romans word die gekoloniseerde gemeenskappe waaroor die verhale handel se identiteit aangetas deur die koloniale bestel.

Die volgende afdeling gaan 'n bietjie dieper in op hierdie problematisering van identiteit binne die postkoloniale roman en wel op die invloed wat hibriditeit op die identiteit van gekoloniseerde gemeenskappe het. Daar word op grond van die teorie

wat in die vorige hoofstuk aangebied is oor hierdie onderwerp, geanaliseer hoe hierdie invloed in beide romans aan bod kom.

4.5. Invloed van hibriditeit/sinkretisme op identiteit

Alhoewel daar in hierdie afdeling hoofsaaklik ondersoek ingestel word na die invloed van hibriditeit op identiteit binne die twee romans, gaan ek ter inleiding meer in die algemeen in op hibriditeit. In die vorige hoofstuk is aangetoon dat hibriditeit as literêre term vir die eerste maal deur Bakhtin gebruik is. Volgens Bakhtin ontstaan 'n hibriede teks wanneer twee of meer tekste saamgevoeg word of as verskillende of teenstellende elemente op tematiese of ideologiese vlak daarin voorkom (Hawthorn 1998:106). Voorbeelde hiervan kan in *Eilande* en *Pelican Bay* aangedui word.

Wanneer gekyk word na die struktuur van beide romans, blyk dat Bakhtin se siening van die hibriede teks wel hier ter sprake is. Hierdie aspek is reeds aangeraak in die afdeling "’n Stem aan die stemloses", en meer spesifiek die strategie van meerstemmigheid. Hier is onder meer genoem dat *Pelican Bay* uit twee verskillende storielyne bestaan wat in mekaar geweef is en alternerend aangebied word. Daar word so ver gegaan dat daar selfs twee aparte slothoofstukke aangebied word, sodat die leser self kan besluit hoe die verhaal eindig. *Eilande* kan ook as 'n hibriede teks beskou word in die sin dat verskillende hoofstukke uit verskillende vertelhoeke aangebied word. Nie slegs die samevoeging van verskillende tekste kan as hibried gesien word nie, maar ook die gebruik van verskillende stemme in beide romans.

In die voorafgaande hoofstuk is daar ook aangedui dat daar volgens Bhabha in die hedendaagse wêreldliteratuur gefokus word op transnasionale geskiedenis van migrante, gekoloniseerdes of politieke vlugtinge. Hierdie begrip sluit aan by hibriditeit in die sin dat verskillende kulture hulself herken in "projections of otherness" (Bhabha 1994:12). Binêre opposisies kom voor waar daar 'n "tussengebied" ontstaan tussen wat 'n subjek ervaar as tuiste, maar aan die ander kant ook die beeld van sy wêreld in die geskiedenis raaksien: "This is the moment of aesthetic distance that provides the narrative with a double edge, which like the coloured South African subject represents a hybridity, a difference "within", a subject that inhabits the rim of an 'in-between' reality" (Bhabha 1994:13).

Voorbeelde van bogenoemde "in-between reality" by karakters in die twee romans is ook reeds in 'n mate bespreek vroeër in hierdie afdeling. Daar word dus net vlugtig na verwys. Dit sluit aan by aspekte soos bannelingskap en ontheemding. Die opvallendste voorbeelde hiervan is reeds aangeraak in die eerste gedeelte oor identiteit: In *Eilande* is Eva en haar kinders goeie voorbeelde van karakters wat 'n "in-between reality" ervaar. Eva is letterlik vasgevang tussen twee kulture en sy weet nie waar sy hoort nie. Sy hunker na haar eie mense en besoek hulle ook gereeld, maar kan ook nie eintlik wegkom van haar bande met die koloniseerders nie, veral nadat sy met 'n wit man trou. Alhoewel Eva self nie van gemengde afkoms is nie, weerspieël haar bande met beide kulture wel hibriditeit. In haar geval veroorsaak hierdie verskeurdheid in identiteit 'n totale verval. Pieterella, haar dogter, is wel van gemengde afkoms en ervaar veral aan die Kaap verwerping van die blanke gemeenskap as gevolg daarvan. As gevolg daarvan voel sy sy hoort nêrens nie en leef ook in 'n tipe "middelwêreld" as gevolg daarvan.

In *Pelican Bay* is veral Antonio se karakter vir my 'n goeie voorbeeld van 'n persoon wat bestaan in 'n "in-between reality". Hy is ook nie van hibriede afkoms nie, maar as gevolg van sy aanneming deur Nederlanders, is sy kulturele afkoms tog hibried. Hy ervaar hierdie tussengebied veral intens omdat hy teruggaan na sy moederland sonder dat hy hierdie kultuur in sy eerste 18 jaar geken het. Hy rebelleer egter so sterk teen die Nederlandse agtergrond en kultuur wat op hom afgedwing is, dat hy geheel en al afstand doen daarvan – buiten vir die naam "Van de Wetering" waarin sy "coffee shop" geregistreer is (2004:145). As gevolg hiervan lyk dit asof hy sy lewe lank in 'n tussengebied staan wat sy eie identiteit betref. In *Pelican Bay* verteenwoordig ook Jacob hierdie "in-between reality". Dit blyk dus dat hibriditeit geensins slegs ontstaan uit 'n vermenging van nasionaliteite nie, maar ook in die vermenging van kulture en gewoontes. Wanneer Jacob verban word, neem hy nuwe kulture en gewoontes aan. Die gedeelte van sy lewe wat hy as seerower lei, sluit hierby aan. Hy neem 'n totale nuwe identiteit aan, maar kan sy "vorige" lewe in Nederland nooit heeltemal uit sy gedagtes verban nie.

Godfrey Meintjes (1998) sit uiteen dat die opheffing van binêre opposisies soos ek en ander, ons en hulle, metropool en kolonie, kenmerkend is van postkoloniale literatuur. Binne die koloniale proses was dit belangrik dat daar 'n onderskeid getref word tussen kolonis en gekoloniseerde en "dat 'n spesifieke beeld van die geheel-

andersheid van die gekoloniseerde (bewustelik) gekonstrueer word". Volgens Meintjes (1998:30) is die postkoloniale "antwoord" hierop vermenging, of met ander woorde, hibriditeit. Hy verduidelik vervolgens hoe 'n opheffing van hierdie binêre opposisies in 'n roman, asook die erkenning en herkenning van "die ek in die ander", die postkoloniale aard daarvan aandui. Meintjes noem ook dat die vereniging van kolonie en gekoloniseerde dui op postkoloniale kulturele vermenging, soos gebaseer op Homi Bhabha se idee van hibriditeit.

Die aspek van hibriditeit word op verskillende maniere op die voorgrond gestel in *Eilande* en *Pelican Bay*. Ten opsigte van gemengde afkoms is daar die voorbeeld van Pieterella in *Eilande* en Ma Edith se seuns, o.a. Marcus in *Pelican Bay*. In die Karibiese gebied is gemengde afkoms byna 'n gegewe as gevolg van al die verskillende nasies wat daar woon. Soos ons reeds gesien het in die afdeling oor identiteit, oefen 'n gemengde afkoms 'n invloed uit op sommige karakters se positiewe identiteitsvorming.

In die figuur van Henriquez da Silva kom die aspek van hibriditeit op grond van gemengde afkoms die sterkste na vore in *Pelican Bay*. Wanneer Ada by Kuifje en Bobbie inligting oor hom probeer kry, deel Kuifje die volgende mee: "Op het eiland bleef een familie Henriquez da Silva achter, die – wij schamen ons niet te zeggen – afstamde van een bastaard. Een kleurling. Het product van een relatie tussen een Henriquez da Silva en een zwarte vrouw. Hij was een volwaardige lid van de familie" (2004:118). Die daaropvolgende passasie wat oor Jacob handel, laat blyk sy vriendskap met Da Silva: "Hij wordt ontvangen door de bastaardzoon, die onder een smalle, gebogen, semitische neus de volle lippen heeft van een Afrikaan (...) Aanvankelijk voelt Jacob zich geaffronteerd. Een bastaard, een kleurling, een jood zou zich durven aanmatigen met hem op niveau van gelijkheid te onderhandelen? Maar in de loop van het gesprek verdwijnt Jacobs weerstand door de goedmoedigheid en het gevoel voor humor van de bastaard" (2004:126-127). Wanneer Da Silva Jacob uitvra oor sy slaaf Plato voel Jacob egter ongemaklik: "Jacob wil met deze joodse kleurling niet spreken over zijn slaaf. Het past niet" (2004:128).

Terwyl hulle in die straat loop en op die reeds genoemde dansers afkom, maak Jacob die veralgemening dat 'n hibriede karakter altyd onseker is van sy identiteit:

Jacob gaat ervanuit dat Da Silva als bastaard de onzekerheid heeft van elke hybride en daartegen in verzet is" (...) Het moet het zelfvertrouwen ondergraven wanneer je in de spiegel wordt geconfronteerd met de besluiteloosheid van je eigen trekken. Tussen blank en zwart in, waar Da Silva zich bevindt, zijn schakeringen zo talloos dat er geen groep is te vormen van gelijkgekleurden. Er is geen veiligheid te vinden"(2004:128-129).

Da Silva is egter gemaklik met wie en wat hy is, anders as Jacob. Dieselfde is ook die geval met Ada. Marcus, wat van gemengde afkoms is, blyk geen probleem met sy afkoms of sy identiteit te hê nie, maar Ada wel. Dit kom voor asof Nelleke Noordervliet in haar roman wil aantoon dat dit juis dikwels die (gewese) koloniale oorheersers wat probleme rondom identiteit ondervind.

Heidi De Villiers bespreek ook die voorkoms van kulturele identiteit en hibriditeit in Afrikaanse romans in 'n postapartheidskonteks (dus ook postkoloniaal). In aansluiting by Meintjes se siening toon De Villiers aan dat biologiese verskille tussen groepe mense lei tot die skep van binêre opposisies wat in hiërgargiese verhoudings tot mekaar staan. In die Suid-Afrikaanse konteks gee sy die volgende voorbeelde: "koloniseerder teenoor gekoloniseerde; wit teenoor nie-wit; sentrum teenoor periferie; goed teenoor sleg" (2003:168). Deur middel van hierdie binêre opposisies word daar volgens haar 'n statiese toestand geskep waar die moontlikheid van "verrykende kruisbestuiwing (of: hibridisering)" nie ingesluit is nie. "... 'n teen-puristiese *hotch-potch* siening van kultuur impliseer nie noodwendig die verlies of reduksie van 'n eie of 'n selfgekoose kulturele identiteit nie, en lei nie noodwendig tot kulturele anargie nie, maar is eerder 'n beweging in die rigting van *a beyond* soos Homi Bhabha dit noem: "The beyond is neither a new horizon, nor a leaving behind of the past (...) we find ourselves in the moment of transit where time and space cross to produce complex figures of difference and identity, past and present, inside and outside, inclusion and exclusion..." (Bhabha 1994:1).

De Villiers haal vir Herman Wasserman (2001:6) aan wat sê dat daar 'n bewustheid behoort te wees "dat identiteit in 'n spanningsveld staan tussen waar 'n mens vandaan kom en waar jy jou tans bevind". Hierdie spanningsveld kan op verskeie maniere bespeur word in die romans. De Villiers voer aan dat daar nie noodwendig sprake is van 'n sintese nie, maar eerder van 'n "heen-en-weer-beweeg in die rigting van wat Bhabha as *a beyond* (...) sou tipeer, dus 'n wegbeweeg van statiese

en monolitiese gevestigde kategorieë in die rigting van 'n dinamiese kulturele hibriditeit (De Villiers 2003:174). Karakters soos Ma Edith, Kuifje en Bobbie, Da Silva en selfs Fanny is volgens my voorbeelde van persone wat wegbeweeg van gevestigde kategorieë en nader kom aan wat De Villiers "dinamiese kulturele hibriditeit" noem. Hulle is mense wat nie 'n probleem het met hulle eie gemengde afkoms nie en dit beïnvloed nie noodwendig hul identiteitsbesef in 'n negatiewe sin nie.

Hierdie "heen-en-weer-beweging" sluit nou aan by die betekenis wat aan sinkretisme geheg word: By die meeste voorbeelde wat genoem is in hierdie afdeling kan nie werklik gepraat word van 'n sintese wanneer vermenging ter sprake is nie. Hibriditeit en veral sinkretisme, soos bespreek deur Conradie en Hoving in die voorafgaande hoofstuk, spreek tog van twee kulture wat vermeng word, twee verhale wat saamgevoeg word in een roman, maar 'n sintese, nuwe kultuur of verhaal word nie myns insiens gevorm nie. Of dit hibriditeit of sinkretisme genoem word, is volgens my nie die belangrike kwessie nie, maar wel die vraag of sintese of die skepping van iets nuuts ontstaan. By sinkretisme bly die onderdele wel volgens Becquer en Gatti (1991) naas mekaar staan, sonder 'n sintese. Dorothea van Zyl maak ook melding hiervan in haar artikel oor E.K.M. Dido se romans (2006:26) wanneer daar verwys word na die "kulturele meervoudigheid en meerstemmigheid wat lei tot sinkretisme, waar verskille naas mekaar sigbaar bly sonder sintese". Sy noem hoe die verskillende karakters in Dido se debuutroman se verskillende uitgangspunte aansluit by hierdie begrip.

Die term wat De Villiers gebruik, "dinamiese kulturele hibriditeit", bied vir my 'n oplossing. Soos daar reeds aangetoon, sluit dit nou aan by sinkretisme. Dit beteken dat kulture mekaar bly beïnvloed, dat 'n hibriede persoon se onderskeie agtergronde hom voortdurend bybly en beïnvloed, en dalk selfs voortdurend sy identiteit beïnvloed. Verskille in sy lewe en kultuur bly naas mekaar staan. Ons weet byvoorbeeld nie wat van Jacob geword het aan die einde van die verhaal nie. Sy identiteit het voortdurend verander tydens sy soeke na homself. Seerower, plantasia-eienaar en byna familieman, maar daarna sou 'n nuwe identiteit sekerlik gevolg het indien hier sprake was van 'n geskiedkundige karakter en nie van 'n karakterkonstruksie nie.

HOOFSTUK 5 GEVOLGTREKKING

Die vraagstelling vir hierdie studie is onder andere om na te gaan in watter mate die representasie van die geskiedenis en van die "ander" binne die twee postkoloniale romans onder bespreking saamhang met die konstruksie van die vernaamste karakters in die twee tekste se identiteit. Ter inleiding is eers bepaal dat beide *Eilande* en *Pelican Bay* (wat daarin ooreenkom dat albei in die geheel of gedeeltelik tydens die koloniale era afspeel) wel as postkoloniaal gesien kan word, aangesien beide op verskillende maniere kritiek lewer op die koloniale bestel en verskyn het in 'n era wat volg op die koloniale tydperk.

Beide romans problematiseer op verskillende maniere, soos in die voorafgaande hoofstuk gesien, die wyse waarop konstruksies van die geskiedenis en die "ander" plaasgevind het in die verlede, maar beide het ten doel om uit te wys dat die geskiedenis en die "ander" eintlik onkenbaar is en dat daar nie slegs een waarheid is nie. Daar is ook gesien dat, alhoewel daar in die twee romans tegnieke gebruik word om 'n stem aan die stemlose marginale subjekte te gee, daar steeds in sommige opsigte leemtes voorkom om hulle as volwaardige karakters uit te beeld. Die strategieë wat André P. Brink in van sy romans aanwend om 'n stem aan die "ander" te gee, soos uitgelig deur Louise Viljoen, is vervolgens getoets aan die twee besproke romans. Die gevaar bestaan volgens Viljoen dat die skrywer van 'n literêre werk kan voorgee dat hy die 'ware' stem van die stemlose kan weergee en dat 'n skrywer die "ander" se stem kan gebruik vir persoonlike gewin in 'n verdere poging om koloniale outoriteit uit te oefen. Die strategieë wat Brink gebruik, is juis 'n poging om weg te kom van hierdie twee gevare wat daar vir die postkoloniale outeur bestaan. Na 'n bestudering van *Eilande* en *Pelican Bay* is tot die gevolgtrekking gekom dat veral Nelleke Noordervliet doelbewus van hierdie strategieë gebruik het in haar roman. Sommige strategieë word wel ook deur Dan Sleigh gebruik in *Eilande* om die stemgewing meer oortuigend te maak.

In die vorige hoofstuk is ondersoek hoe die representasie 'n effek uitoefen op die identiteitskonstruksies van veral marginale subjekte, wat redelik algemeen voorkom in postkoloniale literatuur, in ooreenkoms met die volgende bevindinge in Werbner en Modood se navorsing:

Ethnic purity, racism and hybridity are variations on the same essentialised and fundamentally objectified notion of culture that is continuously reproduced by a specific form of identification, or identity practice, in combination with the general properties of social experience acquired in different positions within the local hierarchies of the global system (...) If they are mixed, as I define it, then whatever they think or experience is quite irrelevant. I have defined their identity for them (...) 'I am 'hybrid' is a statement of self-identification. 'They are hybrid' is a statement of other-identification (Werbner & Modood 1997:82).

Die punt wat Jonathan Friedman maak in *Debating Cultural Hybridity* (1997) sluit goed aan by hierdie bespreking en ook by die aanhaling wat ter inleiding gebruik is, naamlik dat identiteit verband hou met hoe representasies gekonstrueer word. Ten opsigte van die problematiek wat saamhang met die representasie van die "ander", is waargeneem dat dit nie alleen verband hou met hoe die "ander" gesien word nie, maar ook met hoe die "ander" hulself sien, wat uiteraard sinspeel op identiteitsvorming. In die postkoloniale roman speel bannelingskap en ontheemding veral 'n groot rol by marginale subjekte.

Alhoewel *Pelican Bay* as 'n sterk postkoloniale roman gesien kan word waarin Noordervliet geredelik postkolonialistiese onderwerpe ontgin, word daar juis op hierdie punt kritiek gelewer deur onder andere Kees't Hart – soos gesien in die afdeling oor die resepsiegeskiedenis van *Pelican Bay* (2.1.3). Hy vind dat Noordervliet wel probeer om die postkoloniale bestel van die Karibiese eilande te analiseer, maar dat sy met niks nuuts vorendag kom nie en slegs verwaterde samevattinge van reeds bestaande teorieë gee (t' Hart 2002:). My eie gevolgtrekking was ook dat dit voorkom of doelbewus ingespeel word op postkoloniale teoretisering in die roman. *Pelican Bay* getuig inderdaad van 'n veel omvattender teoretiese kennis van die postkoloniale literatuur wat daarin neerslag gevind het as in *Eilande*. Tog wil dit vir my ook voorkom of Noordervliet, soos wat Kees 't Hart aanvoer, indringender kon gekyk het na hoe maatskappy-vorming in die postkoloniale tyd nog steeds ly as gevolg van superioriteits-gevoelens van die voormalige koloniseerders en die minderwaardigheidsgevoelens van marginale subjekte. 'n Rede hiervoor mag wees dat Noordervliet eintlik as 'n buitestaander na die maatskappyvorming in die Karibiese gebied kyk. Dit sou miskien uit die oogpunt van 'n inwoner van hierdie gebied meer outentiek voorgekom het. Daarteenoor het *Eilande* juis bewondering afgedwing weens Sleigh se uitstekende historiese kennis

wat as grondslag dien om outentisiteit en 'n sterk oortuigingskrag aan sy roman te verleen.

Die term "Eilande" kom herhaaldelik voor in albei romans. Hierdie onderwerp sluit aan by aspekte soos identiteit, bannelingskap en ontheemding wat bespreek is. In *Eilande* kom Robbeneiland en Mauritius voor as letterlike eilande waarheen bannelinge en misdadigers gestuur word. In *Pelican Bay* word die eilande se name nie genoem nie, maar Jacob Rivers vestig hom op verskillende eilande in die loop van die roman. Hy is self 'n bannelingfiguur en daarom speel die feit dat hy van eiland tot eiland swerf in 'n sekere deel van die roman 'n rol. Ook Antonio is, soos uiteengesit, 'n tipe bannelingfiguur wat hom op 'n eiland in die Karibiese gebied vestig. Sekere parallele kan dus tussen dié twee karakters getrek word. Die feit dat Ada 'n ontdekkingstog onderneem op soek na sowel haar eie identiteit as na dié van haar broer Antonio sluit ook aan by die eilande-onderwerp, aangesien die plek waarna sy reis eerstens 'n eiland is, maar tweedens omdat die twee karakters (sy en haar broer) steeds twee verskillende eilande bly. Van Jacob word heel in die begin van die roman gesê: "Jacob is een eilandbewoner. De zee spoelt anders aan tegen een eiland dan tegen een werelddeel. Walcheren of Curacao, het maakt niet uit, ze beantwoorden beide aan zijn behoefte" en "Op een eiland krijgt hij greep op zichzelf, denkt hij" (2004:87-88).

In die teoretiese hoofstuk (3.1.1) is uiteengesit hoe Young (2001:69) vind dat postkoloniale literatuur altyd teoreties en fundamenteel as hibried gesien kan word. Postkolonialisme is volgens hom die produk van 'n botsing tussen kulture en handel gewoonlik oor beide die positiewe en die negatiewe uitwerking wat die vermenging van rasse en kulture tot gevolg het. In dié studie het ek ook probeer aantoon hoe beide outeurs hibriditeit se invloed uitbeeld ten opsigte van die identiteitsvorming van sommige karakters in die twee romans. Ons het byvoorbeeld in die karakters van Eva en Pieternella in *Eilande* gesien hoe hul hibriede aard en afkoms 'n invloed het op hoe andere en hulle hulself sien. In *Pelican Bay* kon ons hierdie problematiek rondom identiteitsvorming as gevolg van een of ander hibriede invloed sien in die karakters van Antonio, Ada en Jacob.

Die gevolgtrekking waartoe daar gekom word, is dat die term *dinamiese kulturele hibriditeit* gebruik kan word in besprekings in verband met postkoloniale vermenging van identiteite. 'n Sintese of 'n nuwe kultuur kom hiervolgens selde

werklik tot stand in kulturele vermenging, maar die twee kulture bly eerder naas mekaar staan. Eva is miskien 'n ekstreme voorbeeld hiervan. Sy het die twee kulture altyd afsonderlik beoefen, óf Hollands (met Hollandse klere en al) óf Khoi (met velkaros en andersmaak). Nooit word daar 'n samesmelting van hierdie twee kulture in haar lewenswyse gesien word nie. Nog 'n voorbeeld van 'n karakter met wie byna dieselfde gebeur, is Antonio in *Pelican Bay*. Nadat hy terugkom van Nederland na sy geboorteplek, die Karibiese gebied, sweer hy byna alle Nederlandse gewoontes en kultuur af, terwyl dit al was wat hy 18 jaar lank geken het. Aan die ander kant is daar weer karakters wat hul hibriede aard op 'n positiewe manier internaliseer en nie 'n probleem blyk te hê met identiteitsvorming nie. Da Silva, Ma Edith en haar seun Marcus is voorbeelde hiervan.

Rondom hierdie kwessie of hibriditeit (of sinkretisme) 'n rol speel by identiteitsvorming in die postkoloniale literatuur kan prof. Richard van der Ross se woorde, in 'n onlangse aanhaling uit *Die Burger*, met vrug gebruik word: "Die fassinerende ding omtrent bruin mense is dat niemand skyn te weet wie ons is nie (...) Om bruin te wees is om niks te wees nie..." (Anoniem 2007:17). Uit die bespreking van hibriditeit binne die twee romans het geblyk dat dit juis 'n gevoel van misplaaste identiteit [en samehorigheid?] kan teweegbring by marginale karakters (Eva, Pieternella, Antonio) of dat 'n hibriede persoon op 'n stereotiepe manier gerepresenteer word (Eva, Da Silva).

Soos in die Inleiding genoem, is dit moeilik om 'n gevolgtrekking oor die ooreenkomste en verskille tussen postkoloniale Afrikaanse en Nederlandse romans te maak op grond van slegs twee romans, dus wil ek eerder volstaan met 'n vergelyking tussen Noordervliet en Sleigh as postkoloniale literêre skrywers. Nelleke Noordervliet toon veel meer kennis van die postkoloniale teoretisering, alhoewel dit soms voorkom asof daar doelbewus en kunsmatig daarop ingespeel word in *Pelican Bay*. Dan Sleigh, aan die ander kant, skryf as historikus eerder as literêre teoretikus. André P. Brink en ander Afrikaanse skrywers soos Etienne van Heerden, Elsa Joubert in *Missionaris*, John Miles en Karel Schoeman is veel meer op die hoogte van die uitgangspunte van die Nuwe Historisme en/of die postkoloniale diskoers. Alhoewel *Eilande* wel volgens my as 'n postkoloniale roman geklassifiseer kan word, slaag *Pelican Bay* dus veel meer daarin om tipiese kenmerke van 'n postkoloniale roman te problematiseer. Dit doen egter geen afbreuk aan die grootsheid van *Eilande* wat tereg op ander gronde bewondering afdwing nie. In 'n

meer diepgaande studie oor dié onderwerp sou meer Afrikaanse en Nederlandse romans betrek kon word om sodoende vas te stel of daar verskille tussen postkoloniale Afrikaanse en Nederlandse literatuur bestaan.

Ten slotte wil ek graag verwys na 'n sterk ooreenkoms tussen hierdie twee postkoloniale tekste wat moontlik as 'n gemene deler aangedui kan word in dié soort literatuur: Die aspek wat naamlik sterk na vore kom met betrekking tot beide romans, is hoe sterk individue se identiteit gevorm word deur hulle onderskeie sosio-historiese kontekste. Dit geld nie alleen vir die karakteruitbeelding in beide tekste nie, maar ook vir die outeurs se onderskeie benaderingswyses. Van Zyl (2003:59) verwys in hierdie verband na 'n artikel van A.V. van Stekelenburg oor die klerk De Grevenbroeck se nalatenskap in die Kaapkolonie. Sy noem dat dit opvallend is dat die "historiese De Grevenbroeck in 'n sekere sin reeds 'n postkoloniale visie op die Khoi gehad het". 'n Goeie voorbeeld hiervan wat Van Stekelenburg (2001:10) aanhaal uit De Grevenbroeck se latynse brief oor die Khoi, is die volgende: "In het verleden zong mijn overhaastige Muse, meegesleept door mijn jeugdige vooroordelen: 'Hoewel mensen, zijn ze nauwelijks de naam van mens waardig'. Voor deze fout vraag ik thans vergiffenis en zing ik hier een keerzang".

Dit is dus opvallend dat De Grevenbroeck se visies op die "ander" sy tyd vooruit was. Volgens Van Stekelenburg het De Grevenbroeck egter nooit die VOC gekritiseer nie (2001:19), terwyl Sleigh dit vanuit 'n hedendaagse konteks juis het teen hierdie star VOC-sisteem wat menselewens diepgaande beïnvloed het. Net so is Jacob byvoorbeeld in *Pelican Bay* nie soseer teen slawerny gekant nie, terwyl Noordervliet (en haar 'alter ego' Ada) juis die vernietigende en langdurige invloed van hierdie sisteem op menselewens uitlig vanuit haar hedendaagse postkoloniale perspektief, wat bepaal word deur 'n eietydse sosio-politieke konteks. Beide skrywers baat uiteraard enersyds by die afstand en ruimer perspektief van 'n latere tyd ten opsigte van 'n vroeëre periode in die geskiedenis, maar beide se tekste getuig andersyds van 'n veel groter eietydse sensitiwiteit ten opsigte van (onder meer) die "ander" en die negatiewe, ontmenslikende gevolge van magsoorheersing binne 'n samelewing.

BRONNELYS

Abrahams, Fernel. 2002. 'Eilande' is 'n meesleurende, vaardig geweefde teks. *Rapport 23 Junie*:15.

Accord, Clark. 2002. Een aanwinst voor de black case. *Het Parool*. 15 Augustus.

Ankersmit, F.R. 1990. *De navel van de geschiedenis: over interpretatie, representatie en historische realiteit*. Groningen: Historische Uitgeverij.

Ankersmit, F.R. 1996. *De macht van representatie*. (Exploraties II: cultuurfilosofie & esthetica.) Kampen: Kok Angora.

Anoniem. 2004. Kultuur en vermaak. *Bylae tot die Burger*. 23 Oktober:18.

Anoniem. 2007. Laat mens dink. *Bylae tot Die Burger*. 28 Julie:17.

Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth & Tiffin, Helen. 1989. *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*. London: Routledge.

Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth & Tiffin, Helen (reds.). 1995. *The Post-Colonial Studies Reader*. London & New York: Routledge.

Ashcroft, Bill. 2001. *Post-Colonial Transformation*. London and New York: Routledge.

Barker, Chris. 2000. *Cultural Studies: Theory and Practice*. London: SAGE.

Bel, Jacqueline. 1995. Paradoxen van die Antilliaans-Nederlandse literatuur: Over Debrots *Mijn zuster de negerin* en Arions *Dubbelspel*. In: Francken, Eep en Peter van Zonneveld (reds.). *Van oost tot west: koloniale en post-koloniale literatuur in het Nederlands*. Leiden: Rijksuniversiteit te Leiden, Vakgroep Talen en Culturen van Zuidoost Azië en Oceanië: 49-63.

Bhabha, Homi. 1994. *The Location of Culture*. London and New York: Routledge.

Bhabha, Homi. 1995. Signs taken for wonders. In: Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth & Tiffin, Helen (reds.). *The Post-Colonial Studies Reader*. London & New York: Routledge.

Blom, Onno. 2002. Niet zo briljante historische roman van Nelleke Noordervliet: Roomvulling in chocoladekorst. *De Standaard*. 29 Augustus.

Boekbesprekingen. [Aanlyn]. Besikbaar: www.hotel-boekenlust.nl/boekensuite/stemmenuitzee.html [geraadpleeg: 10 Augustus 2004].

Bosman, D.B. & Thom, H.B. (Reds). 1955. *Dagregister gehouden by den Oppercoopman Jan Anthonisz van Riebeeck. 1651-1662*. Deel II. Kaapstad: A.A. Balkema.

Brah, Avtar and Annie E. Coombes (Eds). 2000. *Hybridity and its Discontents: Politics, Science, Culture*. London and New York: Routledge.

Brink, André P. 1991. Op pad na 2000: Afrikaans in 'n (post)koloniale situasie. *Tydskrif vir Letterkunde* 29(4):1-12.

Brink, André P. 1998. Stories of History: Reimagining the Past in Post-apartheid Narrative. In: Sarah Nuttall and Carli Coetzee (Eds.). *Negotiating the Past: The Making of Memory in South Africa*. Cape Town: Oxford University Press. 29-42.

Burke, Peter (Ed). 2001². *New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge: Polity.

Chambers, Iain. 1994. *Migrancy, Culture, Identity*. London & New York: Routledge.

Christian, Mark. 2004. Assessing multiracial identity. In: Jayne O. Ifekwunigwe (Ed). 2004. *'Mixed Race' Studies: a Reader*. London & New York: Routledge. 303-312.

Conradie, Rachelle. 2002. *Henk van Woerden se 'Een mond vol glas' en die skep van 'n kultureel meerstemmige Suid-Afrikaanse geskiedenis*. Ongepubliseerde MA tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Dan Sleigh: Author of historical works [Aanlyn]. Beskikbaar: www.stellenboschwriters.com/sleighd.html [geraadpleeg: 10 Augustus 2004].

De Heus, Hanna. 2002. Wie dienden een geërfde straf uit. *Trouw*. 17 Augustus.

De Lange, A.M. 1992. Mimesis. In: Cloete, T.T. (red.) *Literêre terme en teorieë*. Pretoria: HAUM-Literêr, 308-310.

De Lange, A.M. 1992. Representasie. In: Cloete, T.T. (red.) *Literêre terme en teorieë*. Pretoria: HAUM-Literêr, 426-427.

De Villiers, Heidi. 2003. *'n Stringetjie blou krale* (E.K.M. Dido): kulturele identiteit en hibriditeit in 'n postapartheidskonteks. *Stilet* XV(1), Maart:167-179.

D'Haen, Theo (red.) 2002. *Europa buitengaats: koloniale en postkoloniale literature in Europese talen*. Deel I. Amsterdam: Bert Bakker.

Dijkgraaf, Margot. 2002. Een trap tegen het verleden: Gesprek met schrijfster Nelleke Noordervliet. *NRC Handelsblad*. 16 Augustus.

Du Plessis, Carien. 2005. Khoisan "wil hom nie meer met name laat uitskuif". *Die Burger* Jg 91, 15 Oktober:4.

Etty, Elsbeth. 2002. Nooit weet je wat ze dachten: Nelleke Noordervliets personages blijven onscherp. *NRC Handelsblad*. 16 Augustus.

Faasen, Petro. 2003. *Die representasie van Kwasi/Aquasi: 'n ondersoek na die voortsetting al dan nie van die koloniale diskoers in "De swarte met het witte hart" deur Arthur Japin*. Ongepubliseerde MA tesis. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Fludernik, Monika. 1999. Cross-Mirrorings of Alterity: The Colonial Scenario and its Psychological Legacy. *Ariel: A Review of International English Literature*. 30(3), July: 29-62.

Fokkema, Aleid & Steenmeijer, Maarten (samestelling). 2003. *Identiteit en locatie in de hedendaagse literatuur*. [Nijmegen]: Vantilt.

Francken, Eep en Peter van Zonneveld (reds.). 1995. *Van oost tot west: koloniale en post-koloniale literatuur in het Nederlands*. Leiden: Rijksuniversiteit te Leiden, Vakgroep Talen en Culturen van Zuidoost Azië en Oceanië. (Semaian 12)

Francken, Eep. 2002. De verre zuster: Zuid-Afrikaanse literatuur in het Afrikaans. In: D'Haen, Theo (red.). *Europa buitengaats: koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Amsterdam: Bert Bakker: 329-374.

Friedman, Jonathan. 1997. Global crisis, the struggle for cultural identity and intellectual porkbarrelling: cosmopolitans, nationals and locals in era of de-hegemonization. In: Werbner, Pnina and Modood, Tariq. *Debating Cultural Hybridity: Multi-cultural Identities and the Politics of Anti-racism*. London: Zed Books.

Fuss, Diana. 1994. Interior colonies: Frantz Fanon and the politics of identification. *Diacritics* 24 (2-3), Summer-Fall: 20-42.

Gerwel, Jakes. 2004. Sweepslag: Kies jou eie identiteit! *Insig*. November: 8.

Gilfillan, F.R. 1995. Dit is die wonder wat hom voltrek het in die grot. In: *Afrikaans in een veranderende context: taalkundige en letterkundige aspecten*. Amsterdam: Suid-Afrikaanse Instituut.

Hall, Stuart. 1993. Cultural Identity and Diaspora. In: Williams, Patrick en Laura Chrisman. *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: a Reader*. New York: Harvester Wheatsheaf. 392-403.

Hall, Stuart (Ed). 1997. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage Publications.

't Hart, Kees. 2002. De wereld van de damesroman. *De Groene Amsterdammer*. 31 Augustus.

Hawthorn, Jeremy. 1998. *A Concise Glossary of Contemporary Literary Theory*. London: Arnold.

Hoeller, Christiaan. 2004. Interview with Achille Mbembe [Aanlyn]. Beschikbaar: www.stanford.edu/~mayadodd/mbembe.html [geraadpleeg: 11 Oktober 2004].

Hoving, Isabel. 2001. Hybridity: a slippery trail. In: Joyce Goggin & Sonja Neef (eds.) *Travelling Concepts: Text, Subjectivity, Hybridity*. Amsterdam: Asca Press. 185-200.

Hoving, Isabel. 2004. Nat hout: Astrid Roemers postkoloniale verbeelding. In: Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer (reds.). *Kunsten in beweging 1980-2000* (Cultuur en Migratie in Nederland). Den Haag: Sdu Uitgevers. 323-341.

Hutnik, John. 2005. Hybridity. *Ethnic and Racial Studies* 28(1), January:79-203.

Jamal, Ashraf. 2002. *Predicaments of Culture in South Africa*. Ongepubliceerde Doktorale proefskrif in Filosofie. Pietermaritzburg: University of Natal.

Jansen, Ena. 2003. 'Eva, wat sê hulle?' *Konstruksies van Krotoa in Suid-Afrikaanse tekste. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de Zuid-Afrikaanse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam op 11 April 2003*. Amsterdam: Vossiuspers UvA.

Jansen, Ena. 2004. Zuid Afrika. Identiteit in tekst en taal: een inleiding. *Armada: Tijdschrift voor wereldliteratuur* 34, April:3-18.

Kalra, Virinder S, Kaur, Raminder and Hutnyk, John. 2005. *Diaspora & Hybridity*. London: Sage Publications.

Listology: "1001 Books You Must Read Before You Die". [Aanlyn]. Beskikbaar: www.listology.com/content_show.cfm/content_id.22845/Books [geraadpleeg: 26 Julie 2007].

Matthee, Dalene. 2000. *Pieterella van die Kaap: historiese roman oor Pieterella en Eva-Krotoa*. Kaapstad: Tafelberg.

Matthijsse, André. 2002. Broeierigheid op een Caribisch eiland. *Haagsche Courant*. 30 Augustus.

Meijer, Maaike. 1996. *In tekst gevat: inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Meintjes, Godfrey. 1998. Postkoloniale (Afrikaanse) kantaantekening. *Karring*. Winter:28-34.

Moerman, Jacob. 2002. Hartstochtelijk pleidooi voor verbeelding. *Dagblad van het Noorden*. 6 September.

Nelleke Noordervliet: Biografie/Bibliografie [Aanlyn]. Beskikbaar: www.nellekenoordervliet.nl [geraadpleeg: 29 Julie 2004].

Nelleke Noordervliet. Bibliografie [Aanlyn]. Beskikbaar: www.schrijversnet.nl [geraadpleeg: 29 Julie 2004].

Nieman, M.M. 2003. Postmodernisme, Foucault se siening oor identiteit en die implikasies daarvan vir letterkunde-onderrig in die tweedetaal klaskamer. *Educare* 32(1&2):1-19.

Nieuwoudt, Stephanie. 2002. Sleigh se *Eilande* verkoop blitsig. *Die Burger*. 27 Julie:2.

Noordervliet, Nelleke. 2004⁶ (2002). *Pelican Bay*. Amsterdam: Augustus.

Nowak, Katarzyna. 2007. *Melancholic Travelers: Autonomy, Hybridity and the Maternal*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Oxford English Dictionary Online. 2007². Oxford: Oxford University Press.

Paardekooper, Jos. 1993. Nelleke Noordervliet. In: *Kritisch Lexicon van de Nederlandstalige literatuur na 1945*. Groningen: Brusse.

Pam, Max. 2002. Meccanodoos met ontbrekende delen. *HP/De Tijd*. 23 Augustus.

Peelen, Gert J. 2005. Een vinnige 'ouwe oma': Nelleke Noordervliet schets de eeuw van haar overgrootmoeder. *De Volkskrant*. 4 Maart.

Peters, Arjan. 2002. Het gebeurde gebeurt onophoudelijk: Nelleke Noordervliet grijpt met "Pelican Bay" te hoog. *De Volkskrant*. 23 Augustus.

Renders, Luc. 1996. Base en slawe: Ontmoetings tussen Europeane en Afrikane in Afrikaanse historiese romans oor die begin van die Europese kolonisasie van Suider-Afrika. *Stilet* 8(2):2-84.

Renders, Luc. 2000. Voices from the Past: The Depiction of the Khoisan in Contemporary Afrikaans Historical Novels. *Mots Pluriels* 13, April: 1-13. [Aanlyn].
Besikbaar: <http://www.arts.uwa.edu.au/motspluriels/MP13001r.html>
[geraadpleeg: 28 November 2004].

Rutgers, Wim. 1990. Literaire passanten in de Nederlandse Antillen. In: D'haen, Theo (red.). 1990. *Herinnering, herkomst, herschrijving: koloniale en postkoloniale literaturen*. Leiden: Vakgroep Talen en Culturen van Zuidoost-Azië en Oceanië, Rijksuniversiteit te Leiden. (Semaian 4): 74-91.

Rutgers, Wim. 1995. Nederlands-Caribisch versus Caribisch-Nederlands: interpretatiekaders voor postkoloniale literatuur. *Kruispunt* 36(161), Junie: 137-149.

Rutgers, Wim. 2002. De Nederlandse Antillen en Aruba. In: D'Haen, Theo (red.). *Europa buitengaats: koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Amsterdam: Bert Bakker. 247-287.

Said, Edward W. 1993. *Culture and Imperialism*. London: Vintage.

Sastry, Sailaja. 2002. Assuming Identities: *Kafka's Curse* and the Unsilenced Voice. *Journal of Literary Studies* 18(3/4), Dec: 275-283.

Sleigh, Dan. 2002. *Eilande*. Kaapstad: Tafelberg.

Smith, Francois. 2002. Die mens is 'n eiland. *Beeld: Boekewêreld*. 27 Maart:1.

Spivak, Gayatri C. 1995. Can the Subaltern Speak? In: Ashcroft, B; Griffiths, G. & H. Tiffin. *The Post-Colonial Studies Reader*. London & New York: Routledge. 24-28.

Steen, Gerard. 1988. John Fowles en Theun de Vries: Over de historische roman. In: Aad Blok, Gerard Steen, Lies Wesseling (reds). *De Historische roman (Grafiet, nr.8)*. Utrecht: Stichting Grafiet. 164-175.

Stewart, Charles. 1999. Syncretism and its Synonyms: Reflections on Cultural Mixture. *Diacritics* 29 (3), Fall:40-62.

Ter Borg, Lucette. 1992. Niets is zonneklaar. *NRC Handelsblad*. 8 Mei.

Van Coller, H.P. 2002. Eilande g'n dorre geskiedenis: Sleigh verloor nooit sy greep op sy stof of vertelling nie. *Die Volksblad*. 19 Augustus:6.

Van den Berg, Thomas. 2002. Een emotie te ver. *Elsevier*. 24 Augustus.

Van der Merwe, Chris N. & Viljoen, Hein. 1998. *Alkant olifant: 'n inleiding tot die literatuurwetenskap*. Pretoria: Van Schaik.

Van der Merwe, Kirby. 2002. Landmatroos. *Insig*. 30 April:66.

Van der Merwe, W.L. 2005. Kan nie identiteit ontken. *Die Burger*. 6 Mei:12.

Van der Zeijden, Albert. 1988. Tussen verbeelding en werkelijkheid: enkele twintigste eeuwe historici over historishe fictie. In: Aad Blok, Gerard Steen, Lies

Wesseling (red). *De Historische roman (Grafiet, nr.8)*. Utrecht: Stichting Grafiet. 70-90.

Van Neck Yoder, H. 1986. Calibans antwoord: de Caribishce roman, haar noordelike lezer en het kolonialisme. *Tirade* (Amsterdam) 30(307): 694-707.

Van Stekelenburg, A.V. 2001. Een intellektueel in de vroege Kaapkolonie: de nalatenschap van Jan Willem van Grevenbroek (1644-1726). *Tydskrif vir Nederlands & Afrikaans* 8(1):3-34.

Van Zonneveld, Peter. 2002. Indische literatuur van de twintigste eeu. In: D'Haen, Theo (red.) 2002. *Europa buitengaats: koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Amsterdam: Bert Bakker. 133-159.

Van Zyl, D.P. 2003. Perspektiewe op die "ander" in *Pieterella van die Kaap* deur Dalene Matthee en *Eilande* deur Dan Sleigh. *Stilet* XV(2), September:53-67.

Van Zyl, D.P. 2006. Die gemarginaliseerde in die sentrum en andersom: Die konstruksie van identiteit in die romans van E.K.M. Dido. *Stilet* XVIII(2): 22-34.

Vanheste, Tomas. 2002. Vals studeerkamerlicht. *Vrij Nederland*. 7 September.

Venter, L.S. 2002. Baken as historiese roman. *Beeld*. 20 Mei:11.

Viljoen, Louise. 1998. Plek, landskap en die postkolonialisme in twee Afrikaanse romans. *Stilet* 10(1):73-92.

Viljoen, Louise. 2002a. Kan die slaaf praat? Die stem van die slaaf in enkele Brinkromans. *Stilet* XIV(2):92-116.

Viljoen, Louise. 2002b. Vroeë Kaap meesterlik verbeeld: Leser herken hom in dié 'bloedige geboorte'. *Die Burger*. 20 Mei:11.

Viljoen, Louise. 2004. Hartland en de Middenwereld: Het begrip identiteit in Breyten Breytenbachs *Dog Heart*. *Armada: Tijdschrift voor wereldliteratuur* 34, April:90-98.

Visagie, Andries. 2002. "Ik de kameleon". Hibriditeit in Henk van Woerden se trilogie oor Suid-Afrika. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 9(2), Desember:186-201.

Visagie, Andries. 2004. *Manlike subjektiwiteit in die Afrikaanse prosa vanaf 1980 tot 2000*. Ongepubliseerde D Litt proefskrif. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Wasserman, Herman. 2000. *Postkoloniale kulturele identiteit in Afrikaanse kortverhale ná 1994*. Ongepubliseerde D Litt proefskrif. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.

Werbner, Pnina and Modood, Tariq. 1997. *Debating Cultural Hybridity: Multi-cultural Identities and the Politics of Anti-racism*. London: Zed Books.

White, Hayden. 1978. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

White, Hayden. 1987. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press.

Young, Robert J.C. 2001. *Postcolonialism: an Historic Introduction*. Oxford: Blackwell.

Zintl, Sean. 2004. A search for survivors. *Mail and Guardian* 4 Junie:1-4. [Aanlyn].
Beskikbaar: www.chico.mweb.co.za/art/2004/2004jun/040604-search.html
[geraadpleeg: 14 September 2004]

Zwier, Gerrit Jan. 2002. De hete tropen. *Leeuwarder Courant*. 27 September.